

Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

Ομάδα Προσανατολισμού
Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Κατηγορία: Εκπαιδευτικά βιβλία για το Λύκειο
Τίτλος βιβλίου: Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ' Λυκείου
Ομάδα Προσανατολισμού
Ανθρωπιστικών Σπουδών

ISBN	978-960-563-689-0
Συγγραφέας	Μαρίνα Καλλιντέρη
Επιμέλεια έκδοσης	Χριστίνα Νάζαρη
Γραφιστική επιμέλεια και σελιδοποίηση	DTP Ελληνοεκδοτικής, Ζωή Δουκάκη
Σχεδίαση εξωφύλλου	DTP Ελληνοεκδοτικής, Γιώργος Κούσιος
Πρώτη έκδοση	Σεπτέμβριος 2025
Κ.Ε.ΕΛ.	97/25

© Copyright: Δ.Β. ΕΛΛΗΝΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.Ε.Ε.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή εν όλω ή εν μέρει έστω και μιας σελίδας ή και περιληπτικά, κατά παράφραση ή διασκευή, του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογραφήσεως ή άλλως πώς), σύμφωνα με τους Ν.237/1920, 4301/1929 και 10074, τα Ν.Δ. 3565/56, 4264/62, 2121/93 και λοιπούς εν γένει κανόνες Διεθνούς Δικαίου, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη, ο οποίος παρακρατεί αποκλειστικά και μόνο για τον εαυτό του την κυριότητα, νομή και κατοχή.

Δ.Β. ΕΛΛΗΝΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.Ε.Ε. – ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Κεντρικά γραφεία – Βιβλιοπωλείο

Ιπποκράτους 82, 106 80, Αθήνα, Ελλάδα

Τηλ.: 210 3613676 – 210 36 46965 – 210 36 35229

info@ellinoekdotiki.gr / diakinisi@ellinoekdotiki.gr

www.ellinoekdotiki.gr

facebook.com/ellinoekdotiki

ΔΕΝ ΦΩΤΟΤΥΠΩ / ΔΕΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩ
ΣΕΒΟΜΑΙ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Ο σεβασμός της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι υποχρέωση όλων μας, γιατί:

- Συμβάλλει στη ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ των θέσεων εργασίας
- Ενισχύει τη ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ του ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ-ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΙΚΟΥ κλάδου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΘΕΜΑΤΑ ΕΜΠΕΔΩΣΗΣ

Κεφάλαιο Α: Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση

1η Διδακτική Ενότητα.....	9
2η Διδακτική Ενότητα.....	12
3η Διδακτική Ενότητα.....	15
4η Διδακτική Ενότητα.....	18
5η Διδακτική Ενότητα.....	21
6η Διδακτική Ενότητα.....	25
7η Διδακτική Ενότητα.....	30

Κεφάλαιο Β: Η διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936)

8η Διδακτική Ενότητα.....	34
9η Διδακτική Ενότητα.....	39
10η Διδακτική Ενότητα.....	45
11η Διδακτική Ενότητα.....	50
12η Διδακτική Ενότητα.....	54
13η Διδακτική Ενότητα.....	58

Κεφάλαιο Γ: Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930)

14η Διδακτική Ενότητα.....	63
15η Διδακτική Ενότητα.....	68
16η Διδακτική Ενότητα.....	71
17η Διδακτική Ενότητα.....	73
18η Διδακτική Ενότητα.....	77
19η Διδακτική Ενότητα.....	81
20η Διδακτική Ενότητα.....	84

Κεφάλαιο Δ: Το Κρητικό Ζήτημα από διπλωματική άποψη κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα

21η Διδακτική Ενότητα.....	89
----------------------------	----

Κεφάλαιο Ε: Παρευξέινιος Ελληνισμός	
22η Διδακτική Ενότητα	96

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Κεφάλαιο Α: Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση	
1ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	105
2ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	109
3ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	113
Κεφάλαιο Β: Η διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936)	
4ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	119
5ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	125
6ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	130
Κεφάλαιο Γ: Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930)	
7ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	137
8ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	141
9ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	145
Κεφάλαιο Δ: Το Κρητικό Ζήτημα από διπλωματική άποψη κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα	
10ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	150
Κεφάλαιο Ε: Παρευξέινιος Ελληνισμός	
11ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	155
Επανάληψη	
12ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	161
13ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	167
14ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	173
15ο Κριτήριο Αξιολόγησης.....	179

ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Κεφάλαιο Α: Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση.....	187
Κεφάλαιο Β: Η διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936).....	188
Κεφάλαιο Γ: Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930).....	189
Κεφάλαιο Δ: Το Κρητικό Ζήτημα από διπλωματική άποψη κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα.....	190
Κεφάλαιο Ε: Παρευξείνιος Ελληνισμός.....	191
Συνδυαστικά Θέματα σε όλη την εξεταστέα ύλη.....	192

ΘΕΜΑΤΑ ΕΜΠΕΔΩΣΗΣ

1η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ελληνική οικονομία μετά την Επανάσταση

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Λάθος, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Σωστό, ζ. Σωστό, η. Λάθος, θ. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-5, β-1, γ-2, δ-6, ε-4, στ-7, ζ-3.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 11: «Η Ελλάδα δεν ήταν μόνο φτωχή ... και τη Μακεδονία».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 11: «Η πυκνότητα του πληθυσμού ... ήταν τριψήφιοι». • σ. 13: «Παρ' όλα αυτά, ο πληθυσμός ... τόσο αραιοκατοικημένη χώρα».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 11-13: «Οι εικόνες ... απέπνεε το τοπίο».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 13: «Οι οικονομικές δυνατότητες ... δυνατότητες της χώρας».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 14-15: «Οι πόλεις μεγάλωναν ... πέρα από τον Ατλαντικό».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 15: «Πολλές δεκαετίες ... περιορισμένη έως ασήμαντη».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 15: «Επιπλέον, η χώρα ανταγωνιζόταν ... ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων».
8. Σχολικό βιβλίο, σσ. 15-16: «Στο μεταξύ η πρόοδος ... έρμαια των εθνικών κρίσεων».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και στοιχείων του πίνακα

Αποσπάσματα σχολικού βιβλίου	σ. 11: «Η Ελλάδα δεν ήταν μόνο φτωχή ... και τη Μακεδονία», «Η πυκνότητα του πληθυσμού ... ήταν τριψήφιοι». • σ. 13: «Παρ' όλα αυτά, ο πληθυσμός ... τόσο αραιοκατοικημένη χώρα».
Οδηγίες για τον σχολιασμό των δεδομένων του πίνακα	Σχολιάζουμε οριζόντια τα δεδομένα του πίνακα συσχετίζοντας τις αλλαγές στην έκταση και τον πληθυσμό με τα ιστορικά γεγονότα φθάνοντας μέχρι το 1914, για να συμπεριλάβουμε και τις μεταβολές που ήταν αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων. Σχολιάζουμε και κάθετα, συγκρίνοντας τις μεταβολές από τη μια καταγραφή στην άλλη.
Βασικά στοιχεία από τον πίνακα	Πίνακας για την εξέλιξη της έκτασης και του πληθυσμού Ελλάδας την περίοδο 1838-1936 1838: χώρα με μικρή έκταση, ολιγάνθρωπη, αραιοκατοικημένη. • 1851: αμετάβλητη η έκταση, αλλά αξιοσημείωτη αύξηση του πληθυσμού λόγω του μεγάλου αριθμού γεννήσεων· ο πληθυσμός ξεπερνά το 1.000.000. • 1871: ενσωμάτωση Επτανήσων στην Ελλάδα, αύξηση της έκτασης και περισσότερο του πληθυσμού λόγω της αύξουσας πορείας των γεννήσεων. Επιπλέον, η αύξηση του πληθυσμού ήταν και αποτέλεσμα της αποτυχίας απελευθερωτικών κινημάτων σε Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία και Κρήτη και των προσφυγικών ρευμάτων που ακολούθησαν. • 1881: ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της περιοχής της Άρτας στην Ελλάδα, σημαντική αύξηση σε έκταση και σε πληθυσμό. • 1901: μείωση της έκτασης λόγω του (ατυχούς) ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, καθώς η Ελλάδα υπέστη εδαφικές απώλειες στην περιοχή της Λάρισας, αλλά συνεχιζόμενη αύξηση πληθυσμού λόγω βελτίωσης συνθηκών διαβίωσης. • 1911: αμετάβλητη η έκταση, σταθερή η δημογραφική ανάπτυξη. • 1914: διπλασιασμός έκτασης και πληθυσμού μετά τη νικηφόρα για την Ελλάδα έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων και τις προσαρτήσεις ηπειρωτικών και νησιωτικών περιοχών.

➤ Ο πίνακας τεκμηριώνει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 15-16: «Στο μεταξύ η πρόοδος ... έρμαια των εθνικών κρίσεων».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Μεγάλη Ιδέα: Ο Κωλέττης την εκφράζει πλήρως, βασιλείς και λαός την ενστερνίζονται (πράγματι το ελληνικό κράτος έχει περιορισμένα σύνορα και οι περισσότεροι Έλληνες έχουν μείνει εκτός). • Αγώρευση Κωλέττη στις 14 Ιανουαρίου 1844 στην Εθνοσυνέλευση: επικρίσεις προς τις Μεγάλες Δυνάμεις για τα περιορισμένα σύνορα, περιγραφή της τραγικής κατάστασης των υπόδουλων Ελλήνων, διακήρυξη της αποστολής της Ελλάδας ως σημαντικού πολιτικού παράγοντα μεταξύ Ανατολής και Δύσης.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Εθνικά κινήματα στην Ευρώπη σε έξαρση, Έλληνες ανικανοποίητοι από την έκταση του νεοσύστατου βασιλείου, πολιτικό πρόταγμα η ενσωμάτωση των εκτός συνόρων Ελλήνων. • Καθόλου ρεαλιστικός ο στόχος περί ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που οδηγούσε σε σύγκρουση με τους βαλκανικούς λαούς και τις προστάτιδες δυνάμεις, χειραγώγηση Ελλήνων από τις τελευταίες, που εκμεταλλεύονταν την επιθυμία του ελληνισμού για την εκπλήρωση των εθνικών πόθων. • Αλλοίωση του πραγματικού περιεχομένου της Μεγάλης Ιδέας με υπερβολικά διευρυμένη στόχευση, υπονόμηση θεμιτών εθνικών διεκδικήσεων, αποπροσανατολισμός του λαού από τα κοινωνικά προβλήματα στο εσωτερικό.

- Τα δύο ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ελληνική οικονομία κατά τον 19ο αιώνα:
εμπορική και ναυτιλιακή ανάπτυξη

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Λάθος, ε. Λάθος, στ. Σωστό, ζ. Σωστό, η. Σωστό, θ. Λάθος.

2. Αντιστοίχισης

Εισαγωγές: ξυλεία, άνθρακας, μηχανήματα, σιτάρι, χημικά προϊόντα.

Εξαγωγές: κρασί, ελαιόλαδο, σταφίδα, καπνός, μόλυβδος, βαμβάκι, σμύριδα, μαγγανιούχα μεταλλεύματα, θηραϊκή γη, κατεργασμένα δέρματα.

3. Πολλαπλής επιλογής: β.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 17: «Τα οικονομικά μεγέθη ... καταναλωτικά προϊόντα».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 17-18: «Για τους ίδιους λόγους ... δημοσίων εσόδων».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 18: «Η ανάπτυξη του εξωτερικού ... κατά 2,5 φορές».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 18: «Αν λάβουμε υπόψη τις παραγωγικές ... και των μηχανημάτων».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 19: «Οι χώρες ... όγκου και αξίας».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 20: «Η ελληνική εμπορική δραστηριότητα ... κρατών της Δύσης».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 20: «Στη διάρκεια του 18ου αιώνα ... να εκμεταλλευτούν οι Έλληνες».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 20: «Ακολούθησαν δύσκολα χρόνια ... των ναυτικών υποθέσεων».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 20-21: «Στο ελληνικό κράτος ... αργότερα στην Αίγυπτο».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 21: «Στη διάρκεια του 19ου αιώνα ... στις ελληνικές θάλασσες».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 22: «Οι πρωτοβουλίες ... της ελληνικής ατμοπλοΐας».
12. Σχολικό βιβλίο, σ. 22: «Η παρουσία της άρχισε ... στο ίδιο το ποτάμι».
13. Σχολικό βιβλίο, σ. 22: «Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ... χρειάστηκε μια νέα αρχή».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Γ

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 18: «Αν λάβουμε υπόψη τις παραγωγικές ... μηχανημάτων».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Συνεχώς αυξανόμενες οι εξαγωγές της Ελλάδας στην Ευρώπη: λάδι, καπνός, σύκα και κυρίως σταφίδα. • Καλλιέργεια σταφίδας: γινόταν σε όλη την Πελοπόννησο, με υποστήριξη του κράτους, των αστών και του χρηματιστικού κεφαλαίου. Σύμφωνα με τους όρους της διεθνούς αγοράς, η Ελλάδα ήταν μονοεξαγωγική χώρα, η σταφίδα αποτελούσε το 50% των εξαγωγών στο β' μισό του 19ου αιώνα.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α και Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 19: «Οι χώρες με τις οποίες ... όγκου και αξίας».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Εισαγωγές και διαμετακομιστικό εμπόριο με Αγγλία, Τουρκία, Αυστρία, Κωνσταντινούπολη και μεγάλες πόλεις της Μικράς Ασίας, ιδίως μετά τις μεταρρυθμίσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1856.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	1855-1860: πρώτος εμπορικός εταίρος ήταν η Αγγλία, η Ελλάδα έκανε εισαγωγές υφασμάτων κυρίως βαμβακερών και εξαγωγές κορινθιακής σταφίδας. Επιπλέον, είχε εμπορικές σχέσεις με: Αυστρία, Τουρκία, Γαλλία, Ρωσία, Ιταλία, Αίγυπτο κ.ά.

- Τα δύο ιστορικά παραθέματα σε γενικές γραμμές επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου. Ωστόσο, αναφέρουν την «Τουρκία» και τις πόλεις της ως βασικούς εμπορικούς εταίρους της Ελλάδας, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με την ιστορική αφήγηση του σχολικού βιβλίου.

2. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 21: «Στη διάρκεια του 19ου αιώνα ... στις ελληνικές θάλασσες».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Παρατηρήθηκε ανάκαμψη της εμπορικής ναυτιλίας μετεπαναστατικά: ίδρυση ναυπηγείων καθώς και ναυτικών συνεταιριστικών επιχειρήσεων με συμμετοχή διάφορων επαγγελματιών και διανομή κερδών, επενδύσεις ομογενών.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α, Β και Γ

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 20-21: «Στο ελληνικό κράτος ... στην Αίγυπτο».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α	Η Σύρος αρχικά και έπειτα ο Πειραιάς αποτελούσαν τα βασικά εμπορικά λιμάνια. Στη Σύρο ήταν εγγεγραμμένα 5.600 καράβια σε 50 έτη και εκεί λειτούργησε η πρώτη ελληνική ατμοπλοϊκή εταιρεία.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Ερμούπολη Σύρου: 1830-1870 σημειώθηκε μεγάλη ανάπτυξη στο διαμετακομιστικό εμπόριο με ιστιοφόρα, ήταν κέντρο του εμπορίου και «αποθήκη» του Αιγαίου. • Από το 1864 τα μισά περίπου πλοία ναυλοχούσαν εκεί, κατασκευάζονταν μεγάλα σκάφη στα νεώριά της, που θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν τα ατμόπλοια (αυτά δεν είχαν μεγάλη χωρητικότητα λόγω του άνθρακα που έπιανε χώρο στα αμπάρια).
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Η Σύρος την εποχή εκείνη ήταν πρακτορείο για το εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου, εισήγε από την Ευρώπη και διακινούσε σταδιακά στον ελλαδικό χώρο βαμβακερά και μάλλινα υφάσματα, σιδηρικά, είδη κιγκαλερίας, δέρματα και ζάχαρη, ενώ εξήγε δημητριακά, σπόγγους, ακατέργαστα δέρματα, βερμιγιόν και μετάξι.

➤ Τα τρία ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ελληνική οικονομία κατά τον 19ο αιώνα:
η διανομή των εθνικών κτημάτων, η εκμετάλλευση των ορυχείων
και η δημιουργία τραπεζικού συστήματος

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Λάθος, γ. Λάθος, δ. Λάθος, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Σωστό, η. Σωστό, θ. Σωστό, ι. Λάθος, ια. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-3, β-2, γ-5, δ-6, ε-4, στ-1.

3. Πολλαπλής επιλογής

3.1-β, 3.2-α, 3.3-β.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 23: «Από τα πολλά προβλήματα ... μέσω της εκποίησης τους».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 23-24: «Η έκταση των γαιών αυτών ... 5.000.000 στρέμματα».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 24: «Η διανομή των ... κάθε είδους ατασθαλίες».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 24: «Γενικότερα όμως ... την προεπαναστατική περίοδο».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 25: «Η οριστική αντιμετώπιση ... εθνικής αυτής ιδιοκτησίας».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 25-26: «Η απουσία βαριάς βιομηχανίας ... την Ανατολική Μεσόγειο».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 26: «Η πιο γνωστή περιοχή ... του 19ου αιώνα».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 26: «Με την ίδρυση ... και όχι τοκογλυφίας».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 26-27: «Το πιστωτικό σύστημα ... κοινωνικών ομάδων».
10. Σχολικό βιβλίο, σσ. 27-28: «Το μεγάλο βήμα έγινε ... (Σκουζές, Ράλλης κ.λπ.)».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 28: «Η δραστηριότητά της ... του ελληνικού χώρου».
12. Σχολικό βιβλίο, σσ. 28-29: «Από τη δεκαετία του 1860 ... Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστωσης».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α και Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 25: «Η οριστική αντιμετώπιση ... για αρδευόμενα».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Ρύθμιση ζητήματος εθνικών γαιών: προϊόν εθνικής γεωργικής πολιτικής για αποτροπή διαμόρφωσης μεγάλης γαιοκτησίας και δημιουργία οικογενειακών κλήρων μικρού μεγέθους με ειδίκευση στις φυτείες (εξαγωγήμα προϊόντα).
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	25 Μαρτίου 1871, κυβέρνηση Κουμουνδούρου: νόμος «περί διανομής και διαθέσεως της εθνικής γης» για διανομή σε ακτήμονες των τσιφλικιών που ανήκαν προηγουμένως σε Οθωμανούς ιδιοκτήτες.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α και Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 25: «Από το 1870 ως το 1911 ... της εθνικής αυτής ιδιοκτησίας».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α	Εξασφαλιζόταν περιορισμένο όφελος για μικρούς ιδιοκτήτες-παραγωγούς, τα κέρδη κατευθύνονταν σε μεσάζοντες, εμπόρους-δανειστές που δάνειζαν αγρότες με τοκογλυφικό τόκο 15-40%.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β	Εφαρμογή του νόμου από τους δήμους, εξόφληση κλήρων σε 26 ετήσιες δόσεις, με χρεολύσιο 3% και τόκο 2%, 59 δραχμές ανά στρέμμα περίπου, υψηλό αντίτιμο για τις οικονομικές δυνατότητες των γεωργών. Τα περισσότερα στρέμματα που μπορούσε να πάρει κάθε οικογένεια αγροτών ήταν 40 ποτιστικά ή 80 ξερικά. •

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β**

Δυσμενής ρύθμιση για αγρότες: τελικά αγόρασαν επτά στρέμματα κατά μέσο όρο, ιδιοκτήτες τσιφλικιών αγόρασαν κι άλλα κτήματα, δημιουργήθηκε ο νέος τύπος μεγαλογαιοκτήμονα τοκογλύφου και καταπιεστή, επιβαρύνθηκε η ελληνική οικονομία, ενώ έμεινε ανέγγιχτη η μεγάλη ιδιοκτησία γης και η εκκλησιαστική περιουσία που αφορούσε κτήματα πάνω από 1.000 στρέμματα το καθένα.

- Τα δύο ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 26-28: «Το πιστωτικό σύστημα ... (Σκουζές, Ράλλης κ.λπ.)».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Θεσμικές δυσχέρειες καθυστέρησαν την ίδρυση της πρώτης τράπεζας στην Ελλάδα κατά μία δεκαετία: όχι σαφές νομικό πλαίσιο και ιδιοκτησιακό καθεστώς, περιορισμένες ευκαιρίες για πιστωτική δραστηριότητα. • Κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθυνόταν η τράπεζα: αγρότες, που όμως ήταν αναξιόπιστοι (αποτελούσαν την πλειονότητα του πληθυσμού), και έμποροι, που με τη λειτουργία της τράπεζας θα έχαναν τα κέρδη από την τοκογλυφική τους δράση.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Ίδρυση Εθνικής Τράπεζας με βασιλικό διάταγμα στις 30 Μαΐου 1841, στην Αθήνα, με ιδιοκτήτες μια εταιρεία μετοχών. • Το αρχικό κεφάλαιο 5.000 δραχμών θα ήταν διαθέσιμο σε 5.000 μετοχές αξίας 1.000 δραχμών. 1.000 από αυτές θα πωλούνταν στο κράτος. Η διοίκηση θα ασκούνταν από επιτροπή αιρετή σε γενική συνέλευση μετόχων, ενώ ο έλεγχος των επιχειρήσεων από βασιλικό επίτροπο. • Η Τράπεζα είχε δικαίωμα έκδοσης τραπεζογραμμάτων ως τα 2/5 της αξίας των κεφαλαίων της. • Τελικά, το αρχικό κεφάλαιο της Τράπεζας ανήλθε σε 1.468.000 δραχμές και οι μετοχές της σε 1.500, που πουλήθηκαν: στο κράτος 600, στον τραπεζικό οίκο του Ευνάρδου 300, στους αδελφούς Ζωσιμάδες 250, στον βασιλιά Λουδοβίκο Β΄ 200 και στον Κ. Βράνη 150. • Πρώτος διοικητής της Τράπεζας: Γεώργιος Σταύρου.

- Τα δύο ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

4η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ελληνική οικονομία κατά τον 19ο αιώνα:
η βιομηχανία, τα δημόσια έργα και το δίκτυο των σιδηροδρόμων

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Λάθος, θ. Λάθος, ι. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-2, β-1, γ-4, δ-3, ε-5.

3. Πολλαπλής επιλογής

3.1-β, 3.2-γ, 3.3-δ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 29: «Η εμφάνιση και ανάπτυξη ... προθέσεις σε αδιέξοδο».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 29-30: «Η εμφάνιση μονάδων παραγωγής ... φθηνού εργατικού δυναμικού».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 30-31: «Χρειάστηκε να περάσουν...του νέου αιώνα».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 31 «Η βιομηχανία υπέφερε ... άλλα ενισχυτικά μέτρα».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 31-32: «Το 1830, οι υποδομές ... στην κατασκευή δρόμων».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 32: «Η πύκνωση του οδικού ... μεγάλο τμήμα της χώρας».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 32-33: «Από τα υπόλοιπα δημόσια έργα ... κατά την περίοδο αυτή».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 33: «Η πιο χαρακτηριστική ... κατά το 19ο αιώνα».
9. Σχολικό βιβλίο, σ. 33: «Στις μικρότερες ... του σιδηροδρομικού δικτύου».
10. Σχολικό βιβλίο, σσ. 33-34: «Μέχρι τη δεκαετία του 1880 ... αμφίβολης αξιοπιστίας κερδοσκόπους».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 34: «Οι γενικότερες αλλαγές όμως ... με τους διεθνείς άξονες».
12. Σχολικό βιβλίο, σσ. 34-35: «Το σιδηροδρομικό δίκτυο της Ελλάδας ... του διεθνούς δικτύου».

13. Σχολικό βιβλίο, σ. 35: «Το κράτος ανέλαβε ... τόσο ριζοσπαστικές αλλαγές».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 31-32: «Στις χερσαίες συγκοινωνίες ... Κωπαΐδας στη Βοιωτία».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή, για το οδικό δίκτυο)	Κουμουνδούρος, 1867: δημιούργησε «ταμείο οδοποιίας», με λίγα κεφάλαια, μέχρι το 1881 24.000.000 δραχμές, 16 εκατομμύρια σε δρόμους. • Τρικούπης: εντατικοποίηση έργων, αντίστοιχη δαπάνη την τριετία 1882-1884, στις 14 Μαρτίου 1882 προχώρησε σε σύναψη δανείου 20.000.000 δραχμών από την Εθνική Τράπεζα. • Ως το 1890 άλλα 30.000.000 δραχμές επενδύθηκαν στο οδικό δίκτυο: τριπλασιασμός οδικού δικτύου, το μήκος του έφτασε συνολικά πάνω από 4.000 χιλιόμετρα.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή, για τα αποστραγγιστικά έργα)	Αποξήρανση λίμνης Κωπαΐδας για καλλιεργήσιμη γη έκτασης περίπου 240.000 στρεμμάτων: 1865: υπογραφή σύμβασης μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και Γάλλου Σαραζίν Μομφεριέρ, άδοξο τέλος στη συνεργασία, γιατί βγήκαν εκτός χρονοδιαγράμματος. • 1880: νέα σύμβαση Τρικούπη με Ιωάννη Βούρο και δημιουργία «Γαλλικής Εταιρείας Κωπαΐδος», επιτυχής αποπεράτωση το 1886, όμως ανάφλεξη τύρφης στον εκτεθειμένο πλέον πυθμένα. • 1887: πτώχευση Γαλλικής Εταιρείας εξαιτίας υψηλού κόστους ανακατασκευής έργων, εξαγορά από Άγγλους και δημιουργία της «Lake Corais Co. Ltd», παράδοση βασικού έργου το 1892 και οριστική ολοκλήρωση τη δεκαετία 1930-1940.

- Τα δύο ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 35: «Το κράτος ανέλαβε ... ριζοσπαστικές αλλαγές».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Όχι πλήρης επίτευξη σκοπού των έργων: επενδύθηκαν περιορισμένα κεφάλαια που δεν έφεραν την επιθυμητή ανάπτυξη, η πλειονότητα των πρώτων υλών εισαγόταν από το εξωτερικό, αδυναμία δικτύου να διευρύνει την εσωτερική αγορά, κυριαρχία θαλάσσιων συγκοινωνιών σταθερή και εκ νέου ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας από το 1880 και εξής. • Τα έσοδα των σιδηροδρομικών εταιρειών δεν αυξήθηκαν σημαντικά: 7.500 χιλιάδες δραχμές το 1884, 8.200 το 1895, 9.000 το 1900 και 8.700 το 1910 το έτος κατά χιλιόμετρο. • Σιδηρόδρομος Αθηνών – Πειραιώς: ο μόνος πραγματικά αποδοτικός, ακόμα και το 1930 εξυπηρετούσε το 71,3% της συνολικής κίνησης επιβατών. • Αδυναμία συγκοινωνιακού δικτύου να μεταβάλλει ουσιαστικά τους όρους της ελληνικής οικονομίας.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Ο κρατικός προϋπολογισμός επιβαρύνθηκε υπέρμετρα με τον σιδηρόδρομο, ενώ οι επενδύσεις σε αυτόν δεν ήταν ασφαλείς από τη στιγμή που η κίνηση των επιβατών και η μεταφορά προϊόντων με αυτόν ήταν περιορισμένη. Η ελληνική οικονομία ακόμη στις αρχές του 20ού αιώνα είχε παραδοσιακό χαρακτήρα, αναπτυσσόταν ανάμεσα στα διάσπαρτα χωριά και το κέντρο κάθε περιοχής, τη «χώρα». Αυτό το σύστημα γνώριζε τώρα ανταγωνισμό. Η ανάπτυξη που υποσχόταν το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Χαρίλαου Τρικούπη καθυστέρουσε σημαντικά, καθώς η ελληνική οικονομία και κοινωνία άλλαζε αργά.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, επεξηγούν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

5η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ελληνική οικονομία κατά τον 19ο αιώνα:
τα εθνικά δάνεια, η πτώχευση του 1893
και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Λάθος, γ. Σωστό, δ. Λάθος, ε. Σωστό, στ. Σωστό, ζ. Λάθος, η. Σωστό.

2. Χρονικής διαβάθμισης: ε, β, α, γ, δ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 35: «Από τα χρόνια της Επανάστασης ... ως το 1861».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 35-36: «Η αλλαγή των ρυθμών ... ετήσιου προϋπολογισμού της».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 36-37: «Το μεγαλύτερο μέρος των δανείων ... δεν θα μπορούσαν να ολοκληρωθούν».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 37: «Κατά το έτος 1893 ... σε νέες βάσεις».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 37-38: «Τα οικονομικά του ελληνικού ... των άλλων δανείων».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 38: «Η διεθνής επιτροπή...της ελληνικής οικονομίας».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 38: «Τα αποτελέσματα ήταν ... κινητοποιήσεις του παρελθόντος».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α και της εικόνας

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 35-36: «Η αλλαγή των ρυθμών ανάπτυξης ... προϋπολογισμού της».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Εξωτερικά δάνεια Τρικούπη: δίνουν δυνατότητα χρονικής μετάθεσης ελλείμματος στο μέλλον και πραγματοποίησης έργων πνοής, κατά τους πολέμιους του ικανοποιούν τη μεγαλομανία του. • Α. Ανδρεάδης: ακατανόητο πώς οι ξένοι δάνεισαν στην Ελλάδα τόσο μεγάλα ποσά, υποστήριξε ότι το έκαναν γιατί τους ενέπνεε εμπιστοσύνη ο Τρικούπης προσωπικά, γιατί οι δανειστές γενικά έδειχναν μια προτίμηση στα «επισφαλή χρεώγραφα» και κυρίως γιατί στην Ευρώπη δεν έβρισκαν άλλες λύσεις για να τοποθετήσουν τα χρήματά τους. • Στόχος των δανειστών ήταν η γρήγορη αποκατάσταση του κεφαλαίου τους, για να περιορίσουν τον ριψοκίνδυνο χαρακτήρα του εγχειρήματος.
Σχολιασμός της εικόνας	Γελοιογραφία εποχής για τον εξωτερικό δανεισμό Ο Χαρίλαος Τρικούπης βρίσκει «την κότα με τα χρυσά αυγά» στο πρόσωπο των Ευρωπαίων δανειστών και προστρέχει διαρκώς σε αυτήν γεμάτος σεβασμό ή και δουλοπρέπεια: εξωτερικός δανεισμός για δημιουργία μεγάλων έργων υποδομής και για τεχνογνωσία στο πλαίσιο υλοποίησης του εκσυγχρονιστικού του προγράμματος. • Η κότα αντιδρά προστατεύοντας τα χρυσά αυγά της: δανειστές πρόθυμοι ως έναν βαθμό να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της Ελλάδας, αρκεί τα συμφέροντά τους να μην τίθενται σε κίνδυνο, αφού η οικονομική κατάσταση της χώρας είναι εύθραυστη, όπως αποδείχθηκε και από την πτώχευση του 1893, οι εθνικές κρίσεις είναι συχνές, το πρόγραμμα του Τρικούπη μεγαλεπήβολο, οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες ιδιάζουσες.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Β

Αποσπάσματα σχολικού βιβλίου	σσ. 36-37: «Το μεγαλύτερο μέρος ... να ολοκληρωθούν» • σ. 37: «Κατά το έτος ... νέες βάσεις».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Συνέπειες εξωτερικού δανεισμού για την Ελλάδα, αντίστοιχες με άλλες χώρες: δέσμευση μεγάλου μέρους των δημόσιων πόρων στην αποπληρωμή των δανείων, κεφάλαια του δανείου για τρέχουσες δαπάνες και πληρωμή δόσεων προηγούμενων δανείων, μικρό μέρος για παραγωγικά έργα, υπαγόρευση κυβερνητικής πολιτικής από ξένους δανειστές. • Επιδείνωση της κατάστασης της ελληνικής οικονομίας μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 εξαιτίας της υποχρέωσής της να καταβάλει πολεμική αποζημίωση στην Τουρκία ύψους 4.000.000 λιρών Αγγλίας.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, επεξηγούν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των πηγών

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 37-38: «Κατά το έτος 1893 ... κινητοποιήσεις του παρελθόντος».
Βασικά στοιχεία από την εικόνα – σχολιασμός	Γελοιογραφία εποχής για την επιβολή του ΔΟΕ στην Ελλάδα Η φιγούρα του Τρικούπη με τη λέξη «ανάθεμα» στον γιακά του πουκαμίσου του, σε κυκλική κορνίζα με τη λέξη «χρεωκοπία» στο κέντρο επάνω και τη φράση «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν» στο κέντρο κάτω: ο Τρικούπης υποδεικνύεται ως ο μοναδικός υπαίτιος της οικονομικής επιβάρυνσης, της πτώχευσης και της επιβολής του ΔΟΕ στην Ελλάδα. • Περιμετρικά απεικονίζονται στοιχεία της κοινωνικής και της πολιτικής πραγματικότητας της εποχής, όπως τα σπέρτα, που αποτελούσαν αντικείμενο κρατικού μονοπωλίου και είχαν δεσμευθεί από τον ΔΟΕ για την αποπληρωμή των εξωτερικών δανείων, άδεια ερμάρια με ποντικούς και εξαντλημένοι από την πείνα άνθρωποι, ενδεικτικά της ανέχειας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ανθρώπακι με ρούχα αστού, ενδεικτικό της εξασθένησης της ευνοημένης από την πολιτική Τρικούπη αστικής τάξης, ξένο νόμισμα ως υπόμνηση

Βασικά στοιχεία από την εικόνα – σχολιασμός	των επαχθών δανείων, άνθρωπος έγκλειστος στη φυλακή. Διεκτραγωδούνται με παραστατικότητα τα δεινά που επέφερε η πτώχευση και η επιβολή του ΔΟΕ: πενία, κοινωνική κατάρρευση. ➤ Η πηγή συμπληρώνει/εμπλουτίζει τις πληροφορίες του βιβλίου, αλλά αναφέρει και αρνητικές πτυχές της επιβολής του ΔΟΕ στην Ελλάδα.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (πίνακας)	Πίνακας με προβλεπόμενα έσοδα ΔΟΕ Κρατικά μονοπώλια, τα πιο προσοδοφόρα (12.3000.000 δρχ.): δέσμευση εσόδων από διακίνηση αλατιού, πετρελαίου, σπירתων, τραπουλόχαρτων, τσιγαρόχαρτου και σύριδας Νάξου. • Δεύτερο σε αξία έσοδο, με 10.700.000 δρχ., οι δασμοί του τελωνείου τού Πειραιά, που ήταν το μεγαλύτερο εμπορικό λιμάνι της χώρας. • Τρίτο σε αξία έσοδο, με 10.000.000 δρχ., τα τέλη χαρτοσήμου για τις δημόσιες υπηρεσίες. • Τελευταίο σε αξία έσοδο, με 6.600.000 δρχ., ο φόρος κατανάλωσης καπνού. • Σύνολο: 39.600.000 δρχ., μεγάλο ποσό που διαχειρίζεται η επιτροπή και δεν βρίσκεται υπό τον έλεγχο της ελληνικής κυβέρνησης.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Η αποτυχία συμβιβασμού με τους ξένους δανειστές την περίοδο 1893-1897, η ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και η υποχρέωση πληρωμής πολεμικής αποζημίωσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οδηγούν σε επιβολή ΔΟΕ, καθώς χρειαζόταν εγγύηση ξένων για σύναψη νέου δανείου. • ΔΟΕ: επιβλήθηκε το 1898 αποβλέποντας στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των ξένων δανειστών, πέτυχε ενίσχυση της δραχμής, έδωσε εγγύηση για δάνειο 150.000.000 φράγκων με 2,5% επιτόκιο και η Ελλάδα πλήρωσε έτσι 92.000.000 για την απόσυρση των οθωμανικών δυνάμεων από τη Θεσσαλία. • Το 1911 το ελληνικό κράτος έλαβε νέο δάνειο χωρίς τη ΔΕΕ εγγυητή. Το εθνικό χρέος εκτινάχθηκε σε ύψος πάνω από ένα δισ., όμως το κατά κεφαλήν χρέος ήταν ανάλογο με αυτό χωρών της Δυτικής Ευρώπης και των Βαλκανίων. • Πρώτη πρωθυπουργία Βενιζέλου, 1910: η Ελλάδα ακόμη έδινε το 1/3 των δημοσίων εσόδων για την αποπληρωμή του εθνικού χρέους, είχε όμως πλεόνασμα στον προϋπολογισμό της. ➤ Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, επεξηγούν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

6η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Οι οικονομικές εξελίξεις κατά τον 20ό αιώνα:
το αγροτικό ζήτημα, το εργατικό κίνημα,
η περίοδος 1910-1922
και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Σωστό, δ. Λάθος, ε. Λάθος, στ. Σωστό, ζ. Σωστό, η. Σωστό, θ. Σωστό, ι. Λάθος, ια. Σωστό, ιβ. Λάθος.

2. Χρονικής διαβάθμισης: β, ε, δ, γ, α.

3. Πολλαπλής επιλογής: α, β, δ.

4. Πολλαπλής επιλογής: γ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 42: «Οι ραγδαίες εξελίξεις ... και κοινωνικές συνθήκες».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 42: «Στον ελληνικό χώρο ... ιδιαίτερο πρόβλημα».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 42-43: «Αργότερα όμως ... τεχνητές ελλείψεις».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 43: «Οι πρακτικές αυτές ... ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 43-44: «Το αποφασιστικό βήμα ... σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 44: «Με τη σειρά της ... Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ.)».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 46: «Οι διαφορές του αγροτικού ... Βαλκανικών πολέμων».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 46: «Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης ... εργατικής ιδεολογίας στη χώρα».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 46-47: «Στη διάρκεια του ... Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 48: «Στην περίοδο 1910-1922 ... δυνάμεων του έθνους».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 48: «Ο Βενιζέλος δεν ήταν ... με πιθανότητες επιτυχίας».
12. Σχολικό βιβλίο, σ. 49: «Χαρακτηριστικό είναι ... εμβασμάτων των μεταναστών».

13. Σχολικό βιβλίο, σ. 49: «Το κόστος των Βαλκανικών ... ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος».
14. Σχολικό βιβλίο, σ. 50: «Η συμμετοχή της Ελλάδας ... της προηγούμενης περιόδου».
15. Σχολικό βιβλίο, σ. 50: «Όταν, με την επέμβαση ... δεν άργησαν να φανούν».
16. Σχολικό βιβλίο, σ. 50-51: «Τον Νοέμβριο του 1920 ... βαρύτατες συνέπειές της».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου

σσ. 42-44: «Αργότερα όμως ... στον αγροτικό χώρο».

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)

Η αστική τάξη χρησιμοποίησε ως μέσο την αγροτική μεταρρύθμιση για να εξασφαλίσει τη στήριξη του λαού κατά συντηρητικών. Ο Βενιζέλος εξαρχής δεσμεύτηκε στους αγρότες της Θεσσαλίας, παρουσιάζοντας το καθεστώς γαιοκτησίας της εποχής ως αντίθετο στα συμφέροντα της Ελλάδας. • Η Β΄ Αναθεωρητική Βουλή αποφάσισε αναγκαστική απαλλοτρίωση τσιφλικιών, όμως η απόφαση δεν υλοποιήθηκε πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον εθνικό διχασμό. Τότε υπήρξε ανάγκη σταθεροποίησης της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης απέναντι σε αυτήν της Αθήνας, οπότε ο Βενιζέλος δεσμεύτηκε έναντι των αγροτών της Μακεδονίας για αναδιανομή γης. • Τον Δεκέμβριο του 1917, μετά την εγκατάλειψη του θρόνου και της χώρας από τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ψηφίστηκε ο νέος Αγροτικός Νόμος, με σαρωτικά μέτρα κατά της μεγάλης γαιοκτησίας: όλα τα αγροκτήματα πάνω από 100 στρέμματα σε Θεσσαλία και Μακεδονία και πάνω από 300 στρέμματα στην υπόλοιπη χώρα, ιδιωτικά και δημόσια, προβλεπόταν να κατακερματίζονται και να διανέμονται στους ακτήμονες γεωργούς ηλικίας πάνω από 20 ετών. Εξαιρέσεις: δάση, δασικές εκτάσεις, «αυτοκαλλιεργούμενα» κτήματα έως 2.000 στρέμματα.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 44-45: «Με βάση αυτά τα νομοθετήματα ... Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ.)».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Συνέπειες αγροτικής μεταρρύθμισης: καταργείται η μεγάλη αγροτική ιδιοκτησία και η κολιγική καλλιέργεια, μεγάλη διανομή γης σε σχέση με τις χώρες των Βαλκανίων και της ανατολικής Ευρώπης, αγροτική αποκατάσταση 600.000 προσφύγων της Μικράς Ασίας. • Διασπάται η κλειστή οικονομία: παραγωγοί πλέον εξαρτημένοι από τις λειτουργίες της αγοράς, επέκταση της εσωτερικής αγοράς.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, επεξηγούν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 46: «Οι διαφορές του αγροτικού ... Βαλκανικών πολέμων».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Η διαμόρφωση της εργατικής τάξης βρισκόταν σε πολύ πρώιμο στάδιο την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα: χωρίς κοινωνικά δικαιώματα και νομικό πλαίσιο, στοιχειώδης η οργάνωσή της σε σωματειακό επίπεδο, αδυναμία συντονισμού ταξικών αγώνων. • Εργασιακή εκμετάλλευση: αργία Κυριακής και οκτάωρη εργασία θεσμοθετήθηκαν το 1911. Η εμποροσαραφική οικονομία, δηλαδή η οικονομία που στηρίζεται κυρίως στο εμπόριο και στις αγοραπωλησίες ξένων νομισμάτων και χρυσού, εμπόδιζε την ανάπτυξη και τον αστικό μετασχηματισμό. • Οι ταξικές διαφορές ανάμεσα σε ολιγάρχες-«χρυσοκάνθαρους» και αστούς εξακολουθούσαν να είναι μεγάλες, αλλά δεν οδηγούσαν σε ταξικούς αγώνες και γρήγορες κοινωνικές εξελίξεις.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει, επεξηγεί και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και σχολιασμού των στοιχείων της εικόνας

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 49: «Το κόστος των Βαλκανικών Πολέμων ... ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος».
Σχολιασμός στοιχείων της εικόνας	Λαϊκή λιθογραφία της εποχής για τον θρίαμβο των ενωμένων βαλκανικών κρατών έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Απεικονίζεται ο βαλκανικός συνασπισμός στο πλαίσιο του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου με εικονιζόμενους πολεμιστές από (κατά σειρά) τη Βουλγαρία, την Ελλάδα, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία, που με τα όπλα τους τρυπούν το οθωμανικό τέρας. Με την απεικόνιση της μυθικής μορφής της Νίκης που κρατά έναν σταυρό δίνεται έμφαση στη νίκη των χριστιανικών δυνάμεων κατά των αλλόθρησκων.

➤ Το ιστορικό παράθεμα εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

4. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 50: «Η συμμετοχή της Ελλάδας ... δεν άργησαν να φανούν».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Τα έξοδα του πολέμου καλύφθηκαν με φόρους, έκδοση χαρτονομίσματος και δανεισμό. Οι σύμμαχοι πίστωσαν την ελληνική κυβέρνηση, μέσω της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 12 εκατομμ. στερλίνες η Αγγλία, 300 εκατομμ. φράγκα η Γαλλία και 50 εκατομμ. δολάρια οι Ηνωμένες Πολιτείες. Τα ποσά θα δίνονταν μετά τον πόλεμο και με βάση αυτά επιτράπηκε η έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος από την Εθνική Τράπεζα ύψους 850.000.000 δραχμών.

β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 50-51: «Τον Νοέμβριο του 1920 ... βαρύτατες συνέπειές της».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο	Αδυναμία χρήσης πιστώσεων από την Ελλάδα λόγω νομισματικής αστάθειας και διολίσθησης αξίας δραχμής: όλες οι γαλλικές, οι μισές αγγλικές και τα 2/3 των αμερικανικών πιστώσεων δεν αξιοποιήθηκαν, ο πόλεμος υποστηρίχθηκε κυρίως με δικά της έξοδα. • Έγινε ανάκληση πιστώσεων λόγω επανόδου στον θρόνο του Κωνσταντίνου. • Συνθήκες εξόδου Ελλάδας από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: υπέρογκο χρέος, υποτιμημένο νόμισμα, οικονομική δομή χωρίς βελτιώσεις, παρωχημένο και άδικο σύστημα φορολογίας, υλικές καταστροφές πολέμου, μεγάλος αριθμός προσφύγων που έπρεπε να αποκατασταθούν, πολιτική πώληση, με μόνη προσδοκία τα εδαφικά κέρδη από τη συμμετοχή της στον πόλεμο στο πλευρό των νικητών.

➤ Γενικά, το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και επεξηγεί/εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

7η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Οι οικονομικές εξελίξεις κατά τον 20ό αιώνα:
η περίοδος 1922-1936, η περίοδος του μεσοπολέμου,
οι μεγάλες επενδύσεις, η Τράπεζα της Ελλάδος
και η κρίση του 1932

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Λάθος, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Σωστό, η. Λάθος,
θ. Σωστό, ι. Σωστό, ια. Σωστό, ιβ. Σωστό.

2. Πολλαπλής επιλογής: β, δ.

3. Αντιστοίχισης

α-2, β-5, γ-4, δ-1, ε-6, στ-3.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 51: «Η καταστροφή του 1922 ... σε μία νέα αρχή».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 51-52: «Η άφιξη των προσφύγων ... πιο αποτελεσματικό τρόπο».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 52: «Η Ελλάδα του μεσοπολέμου ... μέσα στην καταστροφή».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 53: «Οι ραγδαίες αλλαγές ... καλλιεργούμενων εδαφών».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 54: «Οι ραγδαίες αλλαγές ... τραμ και λεωφορεία».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 53: «Το 1927, με αφορμή ... Νέα Υόρκη το 1929».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 54: «Η παγκόσμια οικονομική κρίση ... και θετικά στοιχεία».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 54: «Οι πιο σημαντικές επιπτώσεις ... στην επιβολή δικτατορίας».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Για το θέμα της υδροδότησης της Αθήνας

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 53: «Οι ραγδαίες αλλαγές ... Μαραθώνα».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Ο Μιχαλακόπουλος έθεσε ως βασική του προτεραιότητα να εξασφαλίσει την αποτελεσματική ύδρευση της πρωτεύουσας. Η συμφωνία Μιχαλακόπουλου με την αμερικανική ΟΥΛΕΝ για χρηματοδότηση και κατασκευή έργου υδροδότησης 23/12/1924 υπογράφηκε, 19/3/1925 κατατέθηκε στη Βουλή και 2/4/1925 ψηφίστηκε. • Με βάση την παραπάνω σύμβαση, η ΟΥΛΕΝ και η Τράπεζα Αθηνών παραχωρούσαν στο κράτος δάνειο 10 εκατομμυρίων δολαρίων με τόκο 8%, τιμή έκδοσης 85% και εξόφληση σε 22 χρόνια, προκειμένου να κατασκευαστούν το φράγμα και η τεχνητή λίμνη Μαραθώνα, το υδραγωγείο μέσω του οποίου θα υδροδοτείται η Αθήνα και ο Πειραιάς, αποθήκες δικτύου, διυλιστήρια. • Ως εγγύηση οι δανειστές έλαβαν: τα έσοδα των λογαριασμών ύδρευσης, τα έργα, το ποσό από τα περισσεύματα των υπέγγυων υδάτων που κάλυπτε τα τοκοχρεολύσια. • Η εταιρεία είχε δικαίωμα ύψους 1.200.000 δολαρίων ως κέρδος για την κατασκευή διαφόρων έργων και 17% της αξίας τους ως γενικά έξοδα, την εκμετάλλευση των έργων για 22 χρόνια με δικαίωμα αποζημίωσης 7,5 από τις καθαρές εισπράξεις. • Η τήρηση του χρονοδιαγράμματος κρίνεται ικανοποιητική, η παράδοση του έργου έγινε το καλοκαίρι του 1929.

Για το θέμα της ηλεκτροδότησης της Αθήνας

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 53: «Την ίδια περίπου εποχή ... τραμ και λεωφορεία».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Η σύμβαση Ελληνικού Δημοσίου και «Power and Traction Company Ltd.» ήταν σημαντική για τις σχέσεις του καθεστώτος του Πάγκαλου με τη Μεγάλη Βρετανία. Οι όροι της καθορίστηκαν από τη βρετανική εταιρεία με τη σύμφωνη γνώμη της βρετανικής κυβέρνησης. Φυσικά ευνοούσαν τους βρετανούς, έτσι η αποδοχή τους

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

από δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση δεν ήταν εύκολη υπόθεση. • Σύμφωνα με τον Μαρκεζίνη, η σύμβαση ήταν αποικιακή, καθώς έδινε στη βρετανική εταιρεία συμβόλαιο για 60 χρόνια με μονοπωλικούς όρους: «αποκλειστικό δικαίωμα παραγωγής, μεταφοράς, μετασχηματισμού και διανομής ηλεκτρικού ρεύματος» για την Αθήνα, με μια περιοχή με ακτίνα 20 χιλιομέτρων γύρω από την Ομόνοια, «δικαίωμα παροχής ρεύματος» και σε άλλα μέρη, «αποκλειστικό δικαίωμα εγκατάστασης και εκμετάλλευσης τραμ και λεωφορείων» και πάλι σε μια περιοχή με ακτίνα 20 χιλιομέτρων γύρω από την Ομόνοια, «αποκλειστικό δικαίωμα εκμετάλλευσης του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου» για τη διαδρομή Αθήνα – Κηφισιά.

- Τα παραθέματα εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, προσθέτουν πληροφορίες που δεν περιλαμβάνονται σε αυτό.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σ. 53: «Το 1927, με αφορμή ... Νέα Υόρκη το 1929».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Τριπλασιάστηκε η νομισματική κυκλοφορία την περίοδο 1920-1928 λόγω έκτακτων αναγκών του προσφυγικού ζητήματος. Η Εθνική Τράπεζα διατηρούσε πιστωτική και εκδοτική λειτουργία ταυτόχρονα, το κράτος έλαβε από την Εθνική δάνειο πρόσθετου χαρτονομίσματος για έκτακτες ανάγκες, ενώ το συνεχές ακάλυπτο κρατικό χρέος οδήγησε το νόμισμα σε διολίσθηση.

- Το παράθεμα εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, προσθέτει πληροφορίες που δεν περιλαμβάνονται σε αυτό.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Υπήρχε ανάγκη αυτονομίας της κεντρικής τράπεζας από το κράτος και το τραπεζικό σύστημα, προκειμένου να ασκήσει ελεγκτικό ρόλο. Ταυτόχρονα, η Κοινωνία των Εθνών απαιτούσε η Εθνική Τράπεζα να περιοριστεί στον ρόλο της κεντρικής τράπεζας και να πάψει να λειτουργεί και ως εμπορική τράπεζα, πράγμα που σήμαινε μεγάλη απώλεια εσόδων για αυτήν. • Η Εθνική Τράπεζα, που είχε επιρροή σε φορείς της πολιτικής εξουσίας, αποτελούσε βασικό παράγοντα σταθερότητας της ελληνικής οικονομίας και αντιδρούσε έντονα σε ενδεχόμενο δημιουργίας κεντρικής κρατικής

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

τράπεζας. • Οι πιέσεις όμως από την Κοινωνία των Εθνών και παράγοντες της διεθνούς κεφαλαιαγοράς ήταν μεγάλες. Ως τελική λύση επιλέχθηκε η αφαίρεση του εκδοτικού δικαιώματος από την Εθνική Τράπεζα και η παραχώρησή του στην (κεντρική) Τράπεζα της Ελλάδος, που ιδρύθηκε το 1928.

➤ Το παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 54: «Οι προσπάθειες της ελληνικής ... και θετικά στοιχεία».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Νέα οικονομική πολιτική για αντιμετώπιση κρίσης: πληρωμή εισαγωγών με εξαγόμενα εθνικά προϊόντα, όχι με συνάλλαγμα, εξισορρόπηση εισαγωγών-εξαγωγών με μέθοδο clearing, πρωτόγονη μορφή συναλλαγών διαδεδομένη στον μεσοπόλεμο, καθώς εξασφαλίζει ξένο συνάλλαγμα και για τις δύο πλευρές που συμμετέχουν σε μια εμπορική συναλλαγή.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β	Πίνακας που παρουσιάζει τις εξαγωγές ως ποσοστό των εισαγωγών: σταθερά ανοδική πορεία, από 41,6% το 1923, αύξηση 8-10% σε κάθε καταγραφή με κατάληξη το 1939, στο τέλος του μεσοπολέμου, να φθάσει στο 75,4% επί του συνόλου. Το clearing εφαρμόστηκε συστηματικά στο πλαίσιο του οικονομικού προστατευτισμού μετά τη χρεοκοπία του 1932.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ	Πλήρης αλλαγή οικονομικών σχέσεων Ελλάδας με εξωτερικό, στάση πληρωμών μετά την πτώχευση, που εξαναγκάζει στην κάλυψη των αναγκών με ίδια μέσα, επιδίωξη αυτάρκειας του κράτους λόγω της κατάρρευσης του παγκόσμιου εμπορίου. • 1932 και εξής: κατανάλωση αφορά κυρίως σε φθηνά, ελληνικά προϊόντα, περιορισμός εισαγόμενων γεωργικών και βιομηχανικών προϊόντων, μεγάλη αύξηση εγχώριας παραγωγής· όλα αυτά συγκλίνουν στον χαρακτηρισμό της δεκαετίας του 1930 ως οικονομικά επιτυχημένης.

8η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Εξωτερικός προσανατολισμός και πελατειακές σχέσεις (1821-1843)

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Σωστό, ια. Λάθος, ιβ. Σωστό, ιγ. Σωστό, ιδ. Σωστό, ιε. Λάθος, ιστ. Λάθος, ιζ. Σωστό, ιη. Λάθος, ιθ. Σωστό, κ. Λάθος.

2. Αντιστοίχισης

α: 2, 5, 6. β: 1, 4, 8, 10. γ: 3, 7, 9.

3. Πολλαπλής επιλογής: α, γ, ε.

4. Συμπλήρωσης κενών: μετεξέλιξη, οθωμανική, δημοσίων, πατρωνίας, πολιτικές, εξυπηρέτησης, ευνοούμενοι, ανέλιξη, επιδιώξεις, αντίθετες.

B.2 Σύνοψης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 59: «Κατά την προεπαναστατική περίοδο ... αβεβαιότητας στους ανθρώπους».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 59: «Οι παραπάνω λόγοι (οργάνωσης των πελατειακών δικτύων) ... μεγάλων πλοιοκτητών».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 59-60: «Τα κατοπινά κόμματα ... με τα κατοπινά κόμματα».
4. Σχολικό βιβλίο, σσ. 60-61: «Όσο οι Έλληνες ... οι πρώτες παρατάξεις».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 61: «Το "Προσωρινόν Πολίτευμα" της Επιδάουρου ... στρατιωτικών και προκρίτων».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 62: «Στη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους ... φατριαστικό και τοπικιστικό πνεύμα».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 62: «Ο διχασμός εξελίχθηκε ... νίκη των νησιωτών».
8. Σχολικό βιβλίο, σσ. 62-63: «Κατά το 1825, στο στρατόπεδο των νικητών (του δεύτερου εμφυλίου: νησιώτες) άρχισε ... εξασφαλιστεί εσωτερική ειρήνη».

9. Σχολικό βιβλίο, σ. 63: «Τα πρώτα τρία ελληνικά κόμματα ... επιδιώξεις των Δυνάμεων».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 64: «Με το αγγλικό κόμμα ... επαγγελματικές τους δραστηριότητες».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 64: «Οι ηγέτες και οι οπαδοί ... εξελίξεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία».
12. Σχολικό βιβλίο, σσ. 64-65: «Οι επιλογές του ... ως προς τα μέσα».
13. Σχολικό βιβλίο, σ. 65: «Ο Ιωάννης Κωλέττης, αρχηγός ... και απλοί αγωνιστές».
14. Σχολικό βιβλίο, σ. 65: «Σε αντίθεση με το αγγλικό ... απελευθέρωση αυτού του τμήματος» • σ. 67: «Το γαλλικό κόμμα υποστήριζε ... θεωρούσαν ως πρότυπό τους».
15. Σχολικό βιβλίο, σσ. 65-66: «Το πρόγραμμα του γαλλικού κόμματος ... ελληνικά στελέχη».
16. Σχολικό βιβλίο, σ. 66: «Σε αντίθεση με τις σχετικά ασαφείς θέσεις ... θρησκευτικό συναίσθημα των Ελλήνων».
17. Σχολικό βιβλίο, σσ. 66-67: «Με το κόμμα αυτό συμπαρατάχθηκαν ... στην ψήφιση συνταγμάτων».
18. Σχολικό βιβλίο, σσ. 67-68: «Το ιδιαίτερο πρόβλημα ... άσκησαν έντονη αντιπολίτευση».
19. Σχολικό βιβλίο σ. 68: «Οι ιδέες του Διαφωτισμού ... δεν είχαν σημαντικές αποκλίσεις».
20. Σχολικό βιβλίο, σσ. 68-69: «Στην οικονομική πολιτική ... ιδρύθηκε το 1841».
21. Σχολικό βιβλίο σ. 69: «Πάντως, τα κόμματα ... σε επιλογές της κυβέρνησης».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 59: «Κατά την προεπαναστατική περίοδο ... αβεβαιότητας στους ανθρώπους».

β. Σύνοψη αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 59: «Οι παραπάνω λόγοι οδηγούσαν ... οικογένειες των μεγάλων πλοιοκτητών».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Η οικογένεια ήταν ο πυρήνας της οικονομικής και πολιτικής λειτουργίας της κοινωνίας στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Ο αρχηγός της είχε υπό τον έλεγχό του την ακίνητη περιουσία, τη διαδικασία καλλιέργειας της γης, υπήρχε οικονομική αλληλεξάρτηση των μελών της στο διηνεκές. • Αντίστοιχη ήταν η οργάνωση της

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	οικονομίας των νησιών καθώς και του εμπορίου. Ο αρχηγός τής οικογένειας βρισκόταν στο σημαντικότερο σκάφος, γινόταν μοίρασμα των υπολοίπων σε γιους και λοιπούς συγγενείς, επάνδρωση караβιών με πλήρωμα από την ευρύτερη οικογένεια. • Δεσμοί αίματος και οικονομικά συμφέροντα ένωναν περίπου εκατό άτομα σε μια εκτεταμένη εκδοχή της οικογένειας (σόι). • Άλλες μορφές ένωσης: οι επιγαμίες, οι υιοθεσίες, οι κουμπαριές, η αδελφοποίηση. Η ένωση είναι οριζόντια μεταξύ ίσων, κάθετη, καθώς υπάρχει σχέση εξάρτησης, ή και τα δύο.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Οικογενειακές φατρίες διαμόρφωσαν το πλαίσιο προστασίας και σύμπραξης προεπαναστατικά, με πιο σημαντικές αυτές των Λόντου-Ζαΐμη, Δεληγιανναίων, Μαυρομιχαλαίων, Κουντουριωτών. • Άλλες προσωπικές φατρίες που διαμορφώθηκαν εν μέσω της Επανάστασης ήταν του Μαυροκορδάτου, του Κολοκοτρώνη, του Κωλέττη, του Οδ. Ανδρούτσου, που επιβίωσε για λίγο, του Μακρυγιάννη, που παρέμεινε και μετεπαναστατικά.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, επεξηγούν και συμπληρώνουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 60-61: «Όσο οι Έλληνες ήταν υπόδουλοι ... οι πρώτες παρατάξεις».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (πρωτογενής πηγή)	Κάθοδος Δ. Υψηλάντη ως πληρεξουσίου του Γενικού Επιτρόπου τής Αρχής στην Ύδρα το καλοκαίρι του 1821 και έπειτα στις Σπέτσες, όπου αρχικά τον υποδέχτηκαν θερμά οι προεστοί, αναγνωρίζοντας το αξίωμά του. • Το αίτημα των προεστών για επικύρωση της Γερουσίας τους από τον Υψηλάντη έπεσε στο κενό. Οι προεστοί ζητούσαν να διοικεί τα στρατεύματα των δικών τους σύμφωνα με τις αποφάσεις της Γερουσίας, που θα λειτουργούσε ως το συμβούλιό του. • Ο Υψηλάντης θεωρούσε ότι έπρεπε ο ίδιος να είναι ο «υπέρτατος άρχων», να διαχειρίζεται τα πολιτικά και πολεμικά ζητήματα με κάποιους όρους, στο πλαίσιο του συγκεντρωτισμού, να έχει θέση αρχιστρατήγου, να διοικεί με απόλυτη εξουσία τα στρατεύματα και στη θέση της Γερουσίας να διορισθεί ένα συμβούλιο που θα λειτουργούσε ως «φροντιστήριο» για τον εφοδιασμό του στρατού.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(πρωτογενής
πηγή)**

Προκήρυξη Δ. Υψηλάντη 6/18 Οκτωβρίου 1821: Αναφέρει ως σκοπούς της άφιξής του τη διασφάλιση των δικαίων, της τιμής, της ζωής, της περιουσίας, τη δημιουργία δίκαιων νόμων και την αμερόληπτη απονομή δικαιοσύνης, την απαλλαγή όχι μόνο από την τυραννία των Τούρκων, αλλά και από αυτούς που ακολουθούν τη λογική των κατακτητών και λειτουργούν ως καταπιεστές του λαού. Προφανώς, αναφέρεται στους προκρίτους. • Η πηγή αποκαλύπτει τις αγνές προθέσεις του Υψηλάντη κατά την κάθοδό του στην Ελλάδα.

➤ Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, επεξηγούν και συμπληρώνουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σ. 62: «Στη Β΄ Εθνοσυνέλευση ... τελείωσε με νίκη των νησιωτών».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Παρατηρείται ανατροπή ισορροπιών σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο λόγω της Ελληνικής Επανάστασης, εμπλοκή πολλών διαφορετικών «πολιτικών υποκειμένων» με διαφορετικές οπτικές για την άσκηση της εξουσίας και τον προσανατολισμό της κοινωνίας στη διάρκεια της Επανάστασης και μετά την απελευθέρωση. • Καθένας έχει διαφορετική αντίληψη για τον ρόλο που επιτελεί στις νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, με άλλη αίσθηση περί δικαίου, το οποίο πλέον δεν εντάσσεται στο πλαίσιο της τουρκοκρατίας, αλλά στο εθνικό δίκαιο.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Κατά τον δεύτερο εμφύλιο τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα έρχονται σε σκληρή αναμέτρηση με τελικό στόχο την απόλυτη εξόντωση του ηττημένου από τον νικητή, στοιχείο εκτός των πολιτικών ηθών της περιόδου. Αυτό σημαίνει απόλυτη επικράτηση της μίας πλευράς έναντι της άλλης, επαναφορά στην πρότερη κατάσταση ή και τη διαμόρφωση μιας εντελώς νέας. • Η εισβολή του στρατού της διοίκησης (Ρουμελιώτες οπλαρχηγοί) στην Πελοπόννησο, για να σπείρει τον όλεθρο, κάνει τους προκρίτους να αντιληφθούν ότι το διακύβευμα πλέον δεν είναι πώς θα διατηρήσουν την κοινωνική και πολιτική τους δύναμη, αλλά πώς θα εξασφαλιστεί η επιβίωσή τους σε προσωπικό και οικογενειακό επίπεδο. • Πρόκειται για έναν ανηλεή αγώνα μεταξύ ομοεθνών, οι Έλληνες πλέον εμπλέκονται σε θανάσιμο πόλεμο όχι μόνο με τους Τούρκους, αλλά και μεταξύ τους.

- Τα ιστορικά παραθέματα συμπληρώνουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, προσθέτουν στοιχεία/πληροφορίες για τους δύο εμφύλιους πολέμους.

4. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Αποσπάσματα σχολικού βιβλίου	σ. 63: «Τα πρώτα τρία ελληνικά κόμματα ... προς τις επιδιώξεις των Δυνάμεων». • σ. 64: «Με το αγγλικό κόμμα ... τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες». • σσ. 66-67: «Με το κόμμα αυτό (ρωσικό) ... στην Εκκλησία κυρίαρχη θέση».
Ανάλυση παραθέματος (δευτερογενής πηγή)	Το ερώτημα είναι κατά πόσον τα τρία κόμματα είναι ξένα δημιουργήματα: η δημιουργία τους συνδέεται με το αίτημα της εθνικής ολοκλήρωσης και το καθένα ταυτίστηκε με την προστάτιδα δύναμη για την οποία πίστευε πως με την εξωτερική της πολιτική θα προωθούσε πιο αποτελεσματικά το εν λόγω αίτημα. Και η εσωτερική οργάνωση σε επίπεδο κοινωνικό και πολιτικό θα ακολουθούσε το ξενικό πρότυπο, στοιχείο που συσπείρωνε τους οπαδούς του κάθε κόμματος. Σύμφωνα με τον Μαυρογορδάτο, τα τρία πρώτα κόμματα δεν λειτούργησαν ως πρακτορεία των ξένων δυνάμεων, αλλά απέβλεπαν στην εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων, όπως προκύπτει από τη μορφή που τελικά έλαβε το νέο κράτος. Για παράδειγμα, το ρωσικό κόμμα που αντιπροσώπευε τον κλήρο και τα λαϊκά στρώματα προωθούσε τη δημιουργία μιας Ελλάδας στα δικά του μέτρα, με ορθόδοξο ηγεμόνα, την Εκκλησία κυρίαρχη σε όλες τις εκφάνσεις του εθνικού βίου, με μεγάλη παρουσία και αδιαμφισβήτητη δύναμη. Ο μόνος κίνδυνος που αναγνώριζαν ήταν η νόθευση ή η συρρίκνωση της Ορθοδοξίας υπό το βάρος των δυτικών επιρροών. Το αγγλικό κόμμα, από την άλλη, είχε επικεντρωθεί στην ανάγκη δημιουργίας ενός φιλελεύθερου κράτους σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, ικανού να διαφυλάξει τα εμπορικά και ναυτιλιακά κυρίως συμφέροντα των οπαδών του και να ικανοποιήσει τις φιλοδοξίες των ανώτερων στρωμάτων που είχαν μόρφωση και ευρωπαϊκό τρόπο ζωής και θα διαδραμάτιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις. Ο Μαυροκορδάτος, αρχηγός του αγγλόφιλου κόμματος, εξελέγη βουλευτής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1843. Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

9η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Χειραφέτηση και αναμόρφωση (1844-1880)

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Λάθος, γ. Σωστό, δ. Λάθος, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Σωστό, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Λάθος, ια. Λάθος, ιβ. Λάθος, ιγ. Λάθος, ιδ. Σωστό, ιε. Λάθος, ιστ. Σωστό, ιζ. Σωστό, ιη. Σωστό, ιθ. Λάθος, κ. Σωστό.

2. Πολλαπλής επιλογής: 2.1-β, 2.2-γ. 3. Πολλαπλής επιλογής: α, γ.

4. Πεδινοί: δημιουργία σώματος πραιτωριανών, οπαδοί οι παράνομα διορισμένοι στον στρατό ή στο δημόσιο, υπονόμηση των κοινοβουλευτικών θεσμών.

Ορεινοί: αντίσταση στην πολιτική των πεδινών, οπαδοί οι έμποροι και οι πλοιοκτήτες.

Εθνικών Κομιτάτων: μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στον στρατό, ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού, εκσυγχρονισμός της χώρας.

Εκλεκτικοί: ετερόκλητη παράταξη, υποστήριξη σταθερών κυβερνήσεων, διαμεσολαβητικός ρόλος μεταξύ των άλλων παρατάξεων.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 70: «Η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου ... εξουσιών του βασιλιά».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 70-71: «Η δυναμική παρουσία των κομμάτων ... συγκρότηση κομματικών μηχανισμών».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 71-72: «Στο σύνταγμα καθορίστηκαν ... φορές, σε συναίνεση».
4. Σχολικό βιβλίο, σσ. 72-73: «Το δικαίωμα της καθολικής ... προοδευτικά-συντηρητικά».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 73: «Τα πολιτικά κόμματα ... για πιο επίκαιρα θέματα».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 73-74: «Τα πολιτικά κόμματα ... σε παρακμή». • «Ο Κωλέττης, ως αρχηγός ... είχαν απαλυνθεί».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 74-75: «Κατά την περίοδο του ... από την πολιτική σκηνή».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 75: «Η παρακμή των ξενικών κομμάτων ... που τις εξέφραζαν».

9. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 76: «Η νέα γενιά ασκούσε... ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος».
 β. Σχολικό βιβλίο, σ. 76: «Τον Φεβρουάριο του 1862 ... να εγκαταλείψει τη χώρα».
 10. Σχολικό βιβλίο, σ. 77: «Οι επαναστάτες προκήρυξαν ... αυτών των δύο παρατάξεων».
 11. Σχολικό βιβλίο, σ. 77: «Μικρότερη απήχηση είχαν ... σταθερές κυβερνήσεις».
 12. Σχολικό βιβλίο, σ. 78: «Μέσα σε συνθήκες ... κύκλοι ή οι βιαιοπραγίες».
 13. α. Σχολικό βιβλίο, σσ. 78-79: «Παρά την έντονη αντίδραση ... το 1875».
 β. Σχολικό βιβλίο, σ. 79: «Η ιδέα ανήκε ... μεταβολή του πολιτικού τοπίου».

B.3 Ανάληψης παραθεμάτων

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 70-71: «Η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 ... για τις συ- νταγματικές ρυθμίσεις».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή, άρθρο σε εφημερίδα της εποχής της επανάστασης)	Περιγραφή της επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843: μεγάλη προσέλευση κόσμου στην πλατεία (Συντάγματος), φωνές συγκεντρωμένων και παραδειγματική τήρηση της τάξης, τόσο μεταξύ των στρατιωτών όσο και μεταξύ των πολιτών, που ενωμένοι διεκδικούσαν την παραχώρηση συντάγματος, σε πανηγυρικό κλίμα. • Αναφορά σε συγκεκριμένο περιστατικό: δύο Βαυαροί αξιωματικοί διέσχιζαν την πλατεία, ένας από τους συγκεντρωμένους τράβηξε την προσοχή του πλήθους πάνω τους και ένας Έλληνας λοχαγός τούς συνόδευε, ώστε να τους προστατεύσει από πιθανή επίθεση. Ωστόσο, κανείς δεν κινήθηκε εναντίον τους, όλοι εξέφραζαν τον ενθουσιασμό τους και παρέμεναν προσηλωμένοι στον σκοπό τους.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 71-72: «Στο σύνταγμα καθορίστηκαν ... του αρμόδιου υπουργού». • «Με άλλες διατάξεις, προβλεπόταν η ύπαρξη Βουλής και Γερουσίας ... αξιώμά τους ισόβια».
---------------------------------------	---

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Μέριμνα των συμμετεχόντων στη διαδικασία διαμόρφωσης συντάγματος ήταν η εξασφάλιση της μοναρχίας: Οι μετριοπαθείς τής κυβέρνησης και της Εθνοσυνέλευσης θεωρούσαν πως ο Όθωνας λειτουργούσε συνεκτικά και πιθανή εκδίωξή του θα οδηγούσε σε μεσοβασίλεια επ' αόριστον και θα άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο εμφυλίου πολέμου στη χώρα. Οι ριζοσπαστικοί φοβούνταν ότι ο βασιλιάς θα είχε την πρόθεση να τους εκδικηθεί για τη συμμετοχή τους στην επανάσταση. Έτσι, ήταν πιο υποχωρητικοί στη διατήρηση σημαντικών βασιλικών εξουσιών. • Οι τρεις μεγάλες δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία) αποδέχτηκαν το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας, επειδή: ήθελαν να αποφύγουν περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση της επανάστασης, τις διαμάχες για την εκλογή νέου βασιλιά σε περίπτωση εκθρόνισης του Όθωνα, την επικράτηση της αναρχίας, την έξαρση του αλυτρωτισμού και νέα ανακίνηση του Ανατολικού Ζητήματος. • Επέτρεψαν να παραχωρηθεί σύνταγμα υπό τον όρο ότι θα κατοχυρωθούν οι βασικότερες βασιλικές εξουσίες, καθώς ο Όθωνας και ο Λουδοβίκος (πατέρας του) δεν θα δέχονταν ένα σύνταγμα που θα προέβλεπε σημαντικό περιορισμό της δύναμης του βασιλιά.

➤ Τα ιστορικά παραθέματα εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 73-74: «Ο Κωλέττης, ως αρχηγός ... διαμάχη για τη διαδοχή».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Καμία ουσιαστική αλλαγή στον πολιτικό βίο μετά την παραχώρηση συντάγματος: τα κόμματα δεν συνεργάζονταν πλέον μεταξύ τους, οι πρώτες εκλογές είχαν τρίμηνη διάρκεια και ήταν εκλογές βίας και νοθείας, καθώς ο Κωλέττης επιστράτευσε ένοπλες συμμορίες, για να διασφαλίσει την εκλογή του. • Ο Κωλέττης κυβέρνησε αυταρχικά συγκεντρώνοντας όλες τις εξουσίες στα δικά του χέρια και επέτρεψε στον βασιλιά να παρεμβαίνει στις πολιτικές διεργασίες πέρα από τα όρια που το σύνταγμα του επέτρεπε, καθιστώντας το έτσι κενό γράμμα. • Αποδείχθηκε ανεπαρκής στα δύο βασικά ζητούμενα, την κρατική οργάνωση και την οικονομική ανάκαμψη, και δεν δίσταζε να διαθέτει δημόσιους πόρους για υποστήριξη φίλων του.

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	• Χρησιμοποιώντας ως δικαιολογία τη Μεγάλη Ιδέα, την επιδίωξη ανάκτησης της Κωνσταντινούπολης και επικράτησης στην Ανατολή, λειτούργησε τυχοδιωκτικά κάνοντας τη διαφθορά κυρίαρχη μέθοδο άσκησης της πολιτικής και ακυρώνοντας το σύνταγμα στην πράξη.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	1847: δίμηνες εκλογές βίας και νοθείας από τον Κωλέττη, με αλλοίωση εκλογικών καταλόγων, ακύρωση εδρών αντιπολίτευσης, απόλυση αντιφρονούντων καθηγητών πανεπιστημίου. Η βασίλισσα Αμαλία επιβράβευε και ενθάρρυνε την έλλειψη φιλελευθερισμού και τη χαλαρή τήρηση του συντάγματος από τον πρωθυπουργό. • Ο Κωλέττης διόριζε οπαδούς του στον δημόσιο τομέα και τον στρατό, στον οποίο ένας αξιωματικός είχε υπό τις διαταγές του 7 στρατιώτες και 70 στρατηγοί 10.000 στρατιώτες. • Συγκεντρωτική και αυταρχική διακυβέρνηση: 5/7 υπουργεία βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του, απαξίωνε το κοινοβούλιο με την απουσία του και από τις δέκα συνεδριάσεις, με απώτερο στόχο του να μη λογοδοτήσει για τα πεπραγμένα του. Έχοντας την υποστήριξη του βασιλιά, στεκόταν εμπόδιο στις απόπειρες της Βουλής ή της Γερουσίας να ασκήσουν επιρροή στον σχηματισμό κυβέρνησης, ενώ συχνά τορπίλιζε τη διαδικασία με αποχώρηση όλων των βουλευτών του από την αίθουσα του κοινοβουλίου, καθιστώντας αδύνατη τη λήψη αποφάσεων.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 75-76: «Η νέα γενιά ασκούσε έντονη κριτική ... να εγκαταλείψει τη χώρα».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Βασικό αίτιο της επαναστατικής κινητοποίησης υπήρξε ο ευτελισμός της συνταγματικής μοναρχίας, που είχε καταστεί απόλυτη στην πράξη. Ουσιαστικά, κυβερνούσε ο Όθωνας με έναν κύκλο φιλοβασιλικών «δουλοπρεπών» πολιτικών. • Φορείς της αντίδρασης ήταν οι νέοι και μορφωμένοι, που είχαν φιλελεύθερες και δημοκρατικές ιδέες. Λόγοι λαϊκής δυσaráρεσκείας για τον Όθωνα:

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

- ο Η καταδίκη του αγώνα για την ενοποίηση της Ιταλίας (1859) και η παράλληλη στήριξη των Αυστριακών. Καθώς ο λαός ταυτιζόταν με αυτόν τον αγώνα, που πρέσβευε ιδέες ανάλογες με τη Μεγάλη Ιδέα, οι αντίπαλοι του βασιλιά εκμεταλλεύτηκαν τη λαϊκή δυσaráσκεια. Επειδή ο αγώνας αυτός στηρίχθηκε από τη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία, μερικοί χρέωσαν στον Όθωνα την έλλειψη ανάλογης υποστήριξης του ελληνικού αλυσρωτικού αγώνα από τις Δυνάμεις.
- ο Το θέμα της διαδοχής: Η ατεκνία του ζεύγους Όθωνα-Αμαλίας και η κατηγορηματική άρνηση των αδελφών του βασιλιά να βαπτιστούν ορθόδοξοι, προκειμένου να τον διαδεχθούν στον θρόνο, με την παράλληλη δική του να κατονομάσει κάποιον ως διάδοχό του, προκαλούσε δυσaráσκεια στον λαό και στη Ρωσία που την ενδιέφερε να είναι στον θρόνο ορθόδοξος ηγεμόνας, για να διατηρεί την ισχύ της στην περιοχή.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Ο Όθωνας αποδέχτηκε το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας, χωρίς να θέλει να το εφαρμόσει κατά γράμμα: από την αρχή ενεπλάκη στο έργο της διοίκησης, παρενέβη στις εκλογές προσπαθώντας να συγκεντρώσει τη μέγιστη ισχύ. Όπου συναντούσε αντίσταση, λάμβανε μέτρα κατά της ελευθεροτυπίας, της ελευθερίας γνώμης και έκφρασης, φιμώνοντας την αντιπολίτευση, ενέργειες που οδήγησαν τελικά στην εκθρόνισή του. • Από τη φύση του αυταρχικός ο Όθωνας, με τη συμβολή πολιτικών, όπως ο Κωλέτης, έκανε ακόμη πιο σκληρό το καθεστώς αυτό, υπονομεύοντας τη δημοκρατία, εκδιώκοντας κάθε ανεξάρτητη φωνή από τον κρατικό μηχανισμό και κυρίως από τη δικαιοσύνη, ασκώντας πίεση στους δικαστές, και παρερμηνεύοντας τους νόμους, με στόχο την ισχυροποίηση και μονιμοποίηση της εξουσίας του. • Όμως, ο φιλελευθερισμός και οι δημοκρατικές αξίες ενδυναμώνονταν με το πέρασμα του χρόνου, με αποτέλεσμα ο αυταρχισμός του βασιλιά να μην είναι πλέον κοινωνικά ανεκτός.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

4. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 78: «Μέσα σε συνθήκες κυβερνητικής αστάθειας ... ή οι βιαιοπραγίες».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Η βάση του νέου συντάγματος ήταν η λαϊκή κυριαρχία, κι έτσι επιτεύχθηκε η μεταβολή από τη μοναρχική στη δημοκρατική αρχή, από το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας σε αυτό της βασιλευμένης δημοκρατίας. • Η πρώτη ουσιαστική, στην πράξη, καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας του άρρενος πληθυσμού αποτέλεσε ευρωπαϊκή και διεθνή πρωτοπορία (οι περιορισμοί της καθολικής ψηφοφορίας με το σύνταγμα του 1844 ήταν τόσοι, που τελικά οι «άρρενες» που έφθαναν στις κάλπες ήταν λίγοι). • Θεσμοί όπως η Γερουσία και το Συμβούλιο της Επικρατείας απορρίφθηκαν με βάση την εμπειρία της τουρκοκρατίας και για πρώτη φορά υπήρχε ένα μόνο νομοθετικό σώμα, η Βουλή (μονήρης Βουλή). • Κατοχυρώθηκε το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταίριζεσθαι, που είχε ιδιαίτερη πολιτική αξία και του οποίου η μη κατοχύρωση αποτελούσε σημαντική αδυναμία του προηγούμενου συντάγματος.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 78-79: «Παρά την έντονη αντίδραση ... μεταβολή του πολιτικού τοπίου».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Ο βασιλιάς μέχρι το 1875 διόριζε και έπαυε κυβερνήσεις κατά το δοκούν, άρα η μετάβαση στη δημοκρατική αρχή δεν είχε συντελεστεί στην πραγματικότητα. • Με την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης και τη δέσμευση του βασιλιά Γεωργίου Α' στην εφαρμογή της, η μετάβαση αυτή έγινε πράξη. Επρόκειτο για έναν «πολιτικό κανόνα» που όμως δεν αποτελούσε «δεσμευτικό» νόμο. Ο βασιλιάς ως αρχηγός του κράτους ανέθετε τον σχηματισμό κυβέρνησης σε πολιτικό που έχει τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της Βουλής, δηλαδή της πλειοψηφίας των βουλευτών.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

10η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Δικομματισμός και εκσυγχρονισμός (1880-1909)

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Σωστό, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Σωστό, θ. Σωστό, ι. Σωστό, ια. Λάθος, ιβ. Σωστό, ιγ. Σωστό, ιδ. Λάθος, ιε. Σωστό, ιστ. Λάθος (δεν ήταν κόμμα, αλλά κοινοβουλευτική ομάδα, πολιτικό μόρφωμα), ιζ. Λάθος, ιη. Σωστό, ιθ. Λάθος, κ. Σωστό.

2. Πολλαπλής επιλογής: 2.1-δ, 2.2-β.

3. Αντιστοίχισης

Τρικούπης: β. κράτος δικαίου, γ. βελτίωση των υποδομών της χώρας, ε. εκσυγχρονισμός, ζ. περιορισμός της ευνοιοκρατίας στο δημόσιο, η. χωρισμός εξουσιών.

Δηλιγιάννης: α. αργή οικονομική ανάπτυξη με παραδοσιακά χαρακτηριστικά, δ. κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης, στ. χορήγηση γης στους αγρότες.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 80: «Το διάστημα μεταξύ ... και ο δικομματισμός θεμελιώθηκαν».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 80: «Το τρικουπικό κόμμα ήδη από ... κήρυξε πτώχευση».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 80: «Μέχρι τη δεκαετία ... ο Χαρίλαος Τρικούπης».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 81: «Οι αντίθετοι με την πολιτική ... παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες».
5. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 82: «Στη δεκαετία του 1880 ... κάθε κοινωνικής ομάδας».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 82: «Για την επιλογή των υποψηφίων ... σχέσεις και εξυπηρετήσεις». • σ. 84: «Οι υποψήφιοι βουλευτές ... και από τα κατώτερα στρώματα».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 82-83: «Για την επιλογή των υποψηφίων ... στη δημόσια ζωή».
7. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 84: «Η οργάνωση των κομμάτων ... εκλογικής τους περιφέρειας».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 84: «Αντίθετα με άλλες χώρες ... του ενεργού πληθυσμού».

8. Σχολικό βιβλίο, σ. 84: «Σε αντίθεση με την εποχή ... αποτελούσαν συχνό φαινόμενο».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 84-85: «Κατά την περίοδο ... υλοποιήσουν τις επιθυμίες τους».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 85: «Στο διάστημα ... εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα».
11. Σχολικό βιβλίο, σσ. 85-86: «Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος ... περιορισμό της γραφειοκρατίας».
12. α. Σχολικό βιβλίο, σσ. 86-87: «Το 1909 συντελείται ... μέσω της Βουλής».
 β. Σχολικό βιβλίο, σσ. 87-88: «Με αφορμή το κίνημα ... σειράς οικονομικών αιτημάτων».
 γ. Σχολικό βιβλίο, σ. 88: «Υπό την πίεση του Συνδέσμου ... τις επιδιώξεις του».

B.3 Ανάληψης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου

σσ. 80-81: «Το διάστημα μεταξύ του 1875 ... παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες».

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)

Τρικούπης: Νεωτερικό κόμμα, με αντιλήψεις για διάκριση εξουσιών, ανάπτυξη ιδιωτικής κοινωνίας μέχρι την επίτευξη της αυτονόμησής της. • Δηλιγιάννης: Εθνικό κόμμα, με αντιλήψεις για τη σύνδεση κράτους – κοινωνίας και παράλληλη εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων. • Ο πολιτικός ανταγωνισμός μεταξύ τους σχετιζόταν με τη χρήση του κρατικού μηχανισμού. Το πολιτικό πρόγραμμα του Τρικούπη είχε κοινωνική στόχευση: εξυπηρέτηση του ιδιωτικού κεφαλαίου στη διαδικασία αστικοποίησης και εξευρωπαϊσμού. Αντίθετα, το πρόγραμμα Δηλιγιάννη δεν ήταν τόσο κοινωνικά στοχευμένο, συσπείρωνε τους δυσσαρεστημένους από την τρικουπική πολιτική ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης, με κοινή αντίληψη την άρνηση του χωρισμού των εξουσιών, τη συγκέντρωσή τους και την άσκησή τους από την πολιτική. Οι τρικουπικοί επικεντρώνονταν στην οικονομική ανάπτυξη, οι αντίπαλοί τους στην κατάληψη δημόσιων αξιωμάτων και στην κυριαρχία της πολιτικής εξουσίας στην οικονομική. • Ο Τρικούπης κατηγορούνταν ως πλουτοκράτης, καθώς υπηρετούσε την ολιγαρχία του πλούτου, ενώ ο Δηλιγιάννης ως αρχομανής, καθώς υπηρετούσε την ολιγαρχία της πολιτικής ζωής. • Η πρώτη ολιγαρχία ελεγχόταν από τους κεφαλαιούχους, η δεύτερη από τον μικροαστισμό και τον λαϊκισμό.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Δηλιγιαννικοί: ο εγχώριος μικροαστισμός ενώθηκε κατά του Τρικούπη, για να αποτρέψει τον έλεγχο από το μεγάλο ιδιωτικό κεφάλαιο, ώστε το χρήμα να ελέγχεται από την κρατική μηχανή. Στρέφονταν ενάντια στην κερδοσκοπία, τη λειτουργία του χρηματιστηρίου, το χρηματικό κεφάλαιο και πλούτο, την τοκογλυφία, την κυριαρχία των τραπεζών, τους ξένους, την Ευρώπη, τους πλούσιους ομογενείς. Βέβαια, επιδίωκαν τις παραγωγικές επενδύσεις αλλά μέσα από κατευθυντήριες γραμμές που θα έδινε το ίδιο το κράτος.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 84-86: «Κατά την περίοδο ... και περιορισμό της γραφειοκρατίας».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου υπήρξε απόρροια χρόνιων παθογενειών στην πολιτική ζωή, οικονομικής δυσπραγίας και συσσώρευσης προβλημάτων εσωτερικών και εξωτερικών κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. • Στο εσωτερικό ο λαός ήταν δυσαρεστημένος από την πολιτική της κυβέρνησης και την ανάμειξη του βασιλιά στα κρατικά ζητήματα, την άγηση, κομματικά φανατισμένα και ιδιοτελή διαμάχη κυβέρνησης – αντιπολίτευσης, την αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος, τη φτωχοποίηση του ελληνικού λαού λόγω υπερφορολόγησης και την παράλληλη υπερχρέωση του προϋπολογισμού, τη ρευστότητα στο φλέγον εθνικό ζήτημα της Μακεδονίας. • Στο εξωτερικό ανησυχητικοί παράγοντες ήταν οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης του 1908 που έπληξε πρωτίστως την αιγυπτιακή και αμερικανική οικονομία, οι οποίες αφορούσαν βασικά είδη της ελληνικής γεωργικής παραγωγής. Ειδικότερα, καταστράφηκε η σοδειά της ελιάς και του καπνού και έπεσε η τιμή της σταφίδας. Το κίνημα των Νεότουρκων το 1908 έσπειρε ανησυχία, καθώς επιδίωκε τη δημιουργία μιας «οθωμανικής πατρίδας και νέων οθωμανικών ιδεωδών», που συνεπάγονταν ριζικές αλλαγές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Οι κινηματίες είχαν ως αφετηρία τις δικές τους επαγγελματικές προσδοκίες: είχαν δυσαρεστηθεί εξαιτίας κάποιων προαγωγών που δεν πραγματοποιήθηκαν και της εύνοιας που επιδείκνυε στους προστατευόμενους του μέσα στο στράτευμα ο διάδοχος Κωνσταντίνος ως αρχηγός του στρατού. Εντούτοις, οι κινηματίες σύντομα υιοθέτησαν πιο ευρείς πολιτικούς σκοπούς, διευρύνοντας έτσι και το περιεχόμενο της συγκεκριμένης παρέμβασής τους.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 86-87: «Το 1909 συντελείται μια τομή ... τα αιτήματά του μέσω της Βουλής».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Ο Νικόλαος Ζορμπάς ως αρχηγός του Στρατιωτικού Συνδέσμου και οι αξιωματικοί που τον πλαισίωναν δεν είχαν ως στόχο να αναλάβουν τη διακυβέρνηση του κράτους με εγκαθίδρυση στρατιωτικής δικτατορίας. Επιδίωκαν τον σχηματισμό μιας κυβέρνησης που θα έθετε σε εφαρμογή το μετριοπαθές και συντηρητικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που είχε ανάγκη ο τόπος. Δεν στρέφονταν κατά του βασιλιά, αντιθέτως είχαν την ελπίδα ότι ο ίδιος θα συμπαραστεκόταν στην προσπάθεια εξυγίανσης της πολιτικής ζωής που είχαν αναλάβει.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Β και Γ

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 87-88: «Με αφορμή το κίνημα, έγινε ... οικονομικών αιτημάτων».

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	14 Σεπτεμβρίου 1909: μεγάλη διαδήλωση στην Αθήνα για υποστήριξη στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, μεγάλη προσέλευση κόσμου, αγωνιστικό φρόνημα, κατάθεση ριζοσπαστικών αιτημάτων. • Όλα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα πως το κίνημα είχε στέρεη λαϊκή βάση και πως η εξέγερση αυτή ήταν πιο διευρυμένη στους κόλπους της κοινωνίας. • Η εξέγερση καταφερόταν εναντίον των ανώτερων κοινωνικών τάξεων και της αστικής, όμως γρήγορα χαλιναγωγήθηκε και άνοιξε τον δρόμο για την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ελ. Βενιζέλο και την τελική υποστήριξη ενός αστικού καθεστώτος στο πνεύμα του εκσυγχρονισμού.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Συλλαλητήρια πραγματοποιήθηκαν μέχρι τις 20 Σεπτεμβρίου και στην επαρχία, με πρωτοβουλία τοπικών συντεχνιών και επαγγελματιών, όπως εμπόρων, γιατρών, δικηγόρων, φαρμακοποιών, πρώην δημάρχων, με σύνθημα την ανόρθωση: στην Άνδρο, στο Άργος, στην Άρτα, στον Βόλο, στο Γύθειο, στη Θήβα, στην Καρδίτσα, στην Κόρινθο, στην Κύμη, στη Λάρισα, στο Λαύριο, στο Μεσολόγγι, στην Πάτρα, στη Σπάρτη, στη Σύρο, στα Τρίκαλα, στην Τρίπολη, στην Κέρκυρα, παρά την απόπειρα παρεμπόδισης από τοπικά στελέχη του κόμματος Θεοτόκη. • Στόχος τους ήταν η υποστήριξη της προσπάθειας των συντεχνιών και του στρατού να ανορθώσουν το κράτος σε εσωτερικό και εξωτερικό επίπεδο. • Τα ψηφίσματα που εξέδωσαν ευθυγραμμίζονταν με το ψήφισμα της 14ης Σεπτεμβρίου στην Αθήνα: Έδειχναν πως εμπιστεύονται τον βασιλιά, τους βουλευτές και την κυβέρνηση για τον πατριωτισμό τους, ζητούσαν τη λήψη μέτρων για την οικονομική ανάκαμψη και τη στρατιωτική προετοιμασία της χώρας, ώστε να μπορεί να αποκρούσει κάθε εξωτερική απειλή. Επέκτειναν όμως τα αιτήματά τους και στον τομέα της Εκκλησίας, της Εκπαίδευσης, της Δικαιοσύνης, της Διοίκησης. Έθεσαν ζητήματα που αφορούσαν την ασφάλεια, τη στήριξη και ενδυνάμωση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας και την ανάπτυξη μιας νέας δυναμικής, την οικονομική ανάκαμψη, τον περιορισμό της σπατάλης, την πρόληψη των καταχρήσεων, τον τερματισμό της διαφθοράς.

➤ Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

γ. Σχολικό βιβλίο: σ. 88: «Υπό την πίεση του Συνδέσμου ... έχοντας επιτύχει τις επιδιώξεις του».

11η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ανανέωση – Διχασμός (1909-1922):
το κόμμα των Φιλελευθέρων, τα αντιβενιζελικά κόμματα,
τα αριστερά κόμματα

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαzeugτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Λάθος, ζ. Σωστό, η. Σωστό, θ. Σωστό, ι. Λάθος, ια. Σωστό, ιβ. Λάθος, ιγ. Λάθος, ιδ. Σωστό, ιε. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α: 2 • β: 1, 5, 9, 14 • γ: 11 • δ: 3, 12, 15 • ε: 6, 8, 13 • στ: 4, 7, 10.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 89: «Πριν από τις εκλογές ... ανεξάρτητοι εκσυγχρονιστές».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 89-90: «Οι εκσυγχρονιστές συσπειρώθηκαν γύρω ... από μέλη της Εθνοσυνέλευσης».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 90: «Ο Βενιζέλος πήρε ... μεταρρυθμιστικό του έργο». • σ. 91: «Το ρεύμα που είχε ... κοινωνικών προβλημάτων».
4. Σχολικό βιβλίο, σσ. 90-91: «Το πρώτο εξάμηνο του 1911 ... κοινοβουλευτικές συζητήσεις κ.λπ.».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 91-92: «Όσον αφορά τη δομή ... σε κάθε άλλο κόμμα».
6. α. Τα αντιβενιζελικά κόμματα ήταν: το ραλλικό κόμμα (του Δημητρίου Ράλλη), το Εθνικό Κόμμα του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη.
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 92: «Ως αντιβενιζελικά ... ήταν πιο διαλλακτικό».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 92: «Το ραλλικό κόμμα ... για την οικονομική ανάπτυξη».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 92: «Το Εθνικό Κόμμα ... να υλοποιήσουν οι Βενιζελικοί».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 92-93: «Το κόμμα του Γ. Θεοτόκη ... πυρήνα των Αντιβενιζελικών».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 93: «Τα αριστερά κόμματα ... υποστήριξη στους Φιλελευθέρους».

11. Σχολικό βιβλίο, σσ. **89-90**: «Οι εκσυγχρονιστές συσπειρώθηκαν ... μέλη της Εθνοσυνέλευσης». • σσ. **91-92**: «Όσον αφορά στη δομή ... σε κάθε άλλο κόμμα».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 89: «Πριν από τις εκλογές ... “Κοινωνιολογική Εταιρεία”».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Με αφορμή τις εκλογές του Αυγούστου του 1910, άνθρωποι με διαφορετικού είδους επιδιώξεις σε επίπεδο κοινωνικό και ιδεολογικό βρήκαν πεδίο ανάδειξης και καταξίωσης στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού. • Οι ανεξάρτητοι πολιτευτές εξέφραζαν νέα αιτήματα και ριζοσπαστικές τάσεις διεκδικώντας την εκλογή τους από τον λαό. • Ανεξάρτητες υποψηφιότητες προωθούνταν και από επαγγελματικούς συλλόγους και συντεχνιακές ενώσεις. Κάποιες φορές τα αιτήματα ήταν κλαδικά ενώ άλλες φορές αφορούσαν ριζικές αλλαγές στη λειτουργία του πολιτεύματος. • Συσπείρωση εκτός από την περίπτωση της κίνησης των αγροτών της Θεσσαλίας παρατηρούνταν μόνο γύρω από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Όσοι τον πλαισίωναν ήταν είτε νέοι φιλόδοξοι μεταρρυθμιστές είτε παλαιότεροι πολιτευτές με διαφορετικές μεταξύ τους πολιτικές θέσεις, που επιδίωκαν την πολιτική αλλαγή και έβλεπαν στον Βενιζέλο τον πιο γνήσιο εκφραστή της.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Β και Γ

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 89: «Τα παλαιά κόμματα ... ανεξάρτητοι εκσυγχρονιστές».
-------------------------------	--

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Το αποτέλεσμα των εκλογών της 8ης Αυγούστου 1910 ήταν ενδεικτικό του αιτήματος για ανανέωση της πολιτικής ζωής με νέα πρόσωπα: Ο Ράλλης και ο Θεοτόκης ως εκπρόσωποι του παλαιοκομματισμού είχαν και πάλι την πλειοψηφία στη Βουλή με 158 έδρες, αλλά ο Βενιζέλος, χωρίς καν να θέσει υποψηφιότητα ο ίδιος, κέρδισε την πρώτη θέση με σχεδόν 33.000 ψήφους σε σύνολο περίπου 39.000, ξεπερνώντας τον αττικάρχη Ράλλη.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Το αποτέλεσμα των εκλογών της 8ης Αυγούστου 1910 ήταν ενδεικτικό του αιτήματος για ανανέωση της πολιτικής ζωής με νέα πρόσωπα (όπως αναφέρεται και στο κείμενο Β) και της υιοθέτησης ριζοσπαστικών πολιτικών θέσεων. • Από τις 362 έδρες του κοινοβουλίου, οι 200 περίπου ήταν των παλαιών κομμάτων: 94 υπό τον έλεγχο του Γ. Θεοτόκη, 64 του Δ. Ράλλη, 34 του Κ. Μαυρομιχάλη, 13 του Α. Ζαΐμη, στοιχεία που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το 65% του εκλογικού σώματος υποστήριξε τα παλαιά κόμματα. • Ήταν όμως πρωτοφανές στα ελληνικά κοινοβουλευτικά χρονικά το γεγονός ότι οι εκλεγμένοι ανεξάρτητοι υποψήφιοι προσέγγισαν τον αριθμό των εκλεγμένων εκπροσώπων των κομμάτων.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

γ. Σχολικό βιβλίο, σ. 89: «Οι εκσυγχρονιστές συσπειρώθηκαν ... από μέλη της Εθνοσυνέλευσης».

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 90-91: «Το πρώτο εξάμηνο του 1911 ... σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων».
--	---

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Ο Βενιζέλος έδωσε την αρχηγία του στρατού στον διάδοχο Κωνσταντίνο, θέλοντας να δείξει ότι δεν ικανοποιεί απλώς τα αιτήματα των στρατιωτικών, και απελευθέρωσε τους φυλακισμένους αξιωματικούς για την απόπειρα παρεμπόδισης του κινήματος στο Γουδί. • Ψηφίστηκαν 50 νέες διατάξεις στο πλαίσιο της συνταγματικής αναθεώρησης: η κοινοβουλευτική απαρτία μειώθηκε από το 1/2 στο 1/3 του συνόλου των βουλευτών με στόχο τον περιορισμό του πολιτικού τυχοδιωκτισμού, τα μέτρα απαλλοτρίωσης έγγειας ιδιοκτησίας διαμόρφωσαν τη βάση για την προώθηση της αγροτικής μεταρρύθμισης, έγινε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθιερώθηκαν εξετάσεις για την πρόσληψη στο δημόσιο, ώστε να περιοριστεί η εκμετάλλευση του κρατικού μηχανισμού για πολιτικά οφέλη. • Για την προστασία των εργαζομένων θεσμοθετήθηκε ο κατώτατος μισθός για γυναίκες και παιδιά, η νομιμοποίηση των εργατικών ενώσεων και η ποινικοποίηση των πλαστών εταιρικών ενώσεων. • Όλα αυτά δημιούργησαν μια νέα δυναμική για την ανάπτυξη του κράτους, γεγονός που ευνόησε τον Βενιζέλο στις κάλπες τον Μάρτιο του 1912.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Ερμηνεία εκλογικού αποτελέσματος: έκφραση εμπιστοσύνης στον Βενιζέλο από τον ελληνικό λαό και αποδοκιμασίας στα παλαιά κόμματα για τα σοβαρά λάθη τακτικής που έκαναν κατά την προεκλογική περίοδο. • Οι εκπρόσωποι των παλαιών κομμάτων αναλώθηκαν σε προσωπικές επιθέσεις εναντίον του Βενιζέλου χαρακτηρίζοντάς τον για την επαναστατική του δράση σύντροφο ληστών, λιποτάκτη και προδότη της πατρίδας, ενώ έγινε σαφής η απουσία επιχειρημάτων στην άσκηση της αντιπολίτευσης. Αυτή λασπολογία έπληξε τελικά τους ίδιους.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

12η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ανανέωση – Διχασμός (1909-1922):

Ο εθνικός διχασμός (1915-1922), Το Σοσιαλιστικό κόμμα

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Λάθος, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Σωστό, ζ. Σωστό, η. Λάθος, θ. Σωστό, ι. Λάθος, ια. Λάθος.

2. Πολλαπλής επιλογής: γ.

3. Χρονικής διαβάθμισης: δ, ε, β, α, γ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 93: «Ήδη από το 1912, με τη σαρωτική νίκη ... κύκλο αντιδημοκρατικών αξιωματικών».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 94: « Με αφορμή τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο ... παραίτηση της κυβέρνησης».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 94-95: «Στις εκλογές που προκηρύχθηκαν ... κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 95-96: «Οι συγκρούσεις πήραν ... του Ίωνος Δραγούμη, το 1920».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 96-97: «Η Συνθήκη των Σεβρών ... εξ ολοκλήρου το σύνταγμα».
6. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 97: «Οι υψηλοί δείκτες ανεργίας ... οι φτωχοί φτωχότεροι».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 97-98: «Το 1918 ιδρύθηκε το ... σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.)».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 93-94: «Ήδη από το 1912 ... την παραίτηση της κυβέρνησης».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Ο εθνικός διχασμός γεννήθηκε στη βάση των διαφορετικών επιλογών εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου που πρέσβευαν ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός: Ο Βενιζέλος επιθυμούσε συμμετοχή στον πόλεμο στη συμμαχία της Τριπλής Συνεννόησης, δηλαδή με τη Γαλλία, την Αγγλία, τη Ρωσία, προκειμένου να μη χαθούν όσα εδάφη κερδήθηκαν με τους Βαλκανικούς Πολέμους και να ικανοποιηθούν οι υπόλοιπες εθνικές διεκδικήσεις. Ο Κωνσταντίνος, έχοντας συγγενικούς δεσμούς με τον Κάιζερ της Γερμανίας Γουλιέλμο και θεωρώντας πως η Γερμανία θα αναδεικνυόταν νικήτρια του πολέμου, επέμενε στην ανάγκη τήρησης ουδετερότητας. Επρόκειτο για μια κρίσιμη απόφαση. • Ο Κωνσταντίνος επιζητούσε να συνεχίσει να καθορίζει ο ίδιος ως μονάρχης την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, και μάλιστα είχε ήδη από το 1913 έρθει σε επαφή με τους Γερμανούς για το ενδεχόμενο μιας συμμαχίας. Ο Βενιζέλος και ένα προοδευτικό κομμάτι της κοινής γνώμης, αντίθετα, δεν του αναγνώριζαν αυτόν τον ρόλο, θεωρώντας ότι κάτι τέτοιο είναι παρωχημένο και κινείται εκτός συνταγματικού πλαισίου. • Ο Κωνσταντίνος δεν δίσταζε να θυσιάσει το εθνικό συμφέρον σε πολλές περιπτώσεις, εμμένοντας στην πολιτική της ουδετερότητας. Οδήγησε τον πρωθυπουργό σε διπλή παραίτηση μέσα στο 1915 και σε αποχή από τις εκλογές τού Δεκεμβρίου που ακολούθησαν. • Έτσι, διαμορφώθηκαν δύο αντίπαλα στρατόπεδα στην κοινή γνώμη: αυτοί που πίστευαν στην κυριαρχία του λαού και αυτοί που πίστευαν στην κυριαρχία τού μονάρχη.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 96: «Η Συνθήκη των Σεβρών ... απτή πραγματικότητα». ¹
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Συνθήκη Σεβρών: υπογράφηκε το καλοκαίρι του 1920, περίπου ένα έτος μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και προέβλεπε τους όρους ειρήνευσης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η διοίκηση της πόλης της Σμύρνης θα έμενε στα χέρια των Ελλήνων για μία πενταετία και, μετά την παρέλευσή της, θα άνοιγε ο δρόμος για προσάρτησή της στην Ελλάδα με απόφαση της τοπικής Βουλής ή και με διενέργεια δημοψηφίσματος. • Η πλειονότητα του πληθυσμού μέχρι τότε θα ήταν ξεκάθαρα ελληνική, καθώς γινόταν στην περιοχή συστηματική μετεγκατάσταση Ελλήνων από ολόκληρη τη Μικρά Ασία. Επιπλέον, οι γεννήσεις στον ελληνικό πληθυσμό της περιοχής ήταν περισσότερες συγκριτικά με αυτές του τουρκικού. • Η αντίδραση στην Ελλάδα μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών ήταν ενθουσιώδης, καθώς με αυτήν υλοποιήθηκε σε σημαντικό βαθμό η Μεγάλη Ιδέα, η Ελλάδα «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» (της Ευρώπης και της Ασίας καθώς και της Μεσογείου, του Αιγαίου, του Ιονίου, της Θάλασσας του Μαρμαρά και της Μαύρης Θάλασσας). • Η αντίδραση των Τούρκων όμως ήταν αρνητική, δεν την αναγνώρισαν ποτέ, οπότε σύντομα θα ερχόταν η καταστροφή.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 97: «Οι υψηλοί δείκτες ανεργίας ... από συνέδριο σοσιαλιστών».
---------------------------------------	---

¹ Σε θέμα με ανάλογη διατύπωση στις Πανελλαδικές Εξετάσεις οι μαθητές/μαθήτριες θα έπρεπε να συμπεριλάβουν στην απάντησή τους και το απόσπασμα του σχολικού βιβλίου, σ. 144: «Τον Ιούλιο του 1920 ... της περιοχής στην Ελλάδα», που παρουσιάζεται σε επόμενη ενότητα του παρόντος βιβλίου.

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Οι συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο και η Ρωσική Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη του σοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Στο Α΄ Πανελλαδικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο στον Πειραιά τον Νοέμβριο του 1918 ιδρύθηκε το Σ.Ε.Κ.Ε.
---	---

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α και Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 97-98: «Βασικές θέσεις του προγράμματός του ... σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.)».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Το Σ.Ε.Κ.Ε. αρχικά τήρησε μετριοπαθή στάση για το θέμα του τρόπου επικράτησης του σοσιαλισμού στη Ρωσία. Στο Β΄ Πανελλαδικό Συνέδριο, όμως, την άνοιξη του 1920 το Σ.Ε.Κ.Ε. εντάχθηκε στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή και μετονομάστηκε σε Κ.Κ.Ε., σηματοδοτώντας έτσι και την αλλαγή της πολιτικής του.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Το Σ.Ε.Κ.Ε. σε επίπεδο οργάνωσης βρισκόταν στο αντίθετο άκρο από τα αστικά κόμματα και λειτούργησε ως οργανωτικό πρότυπο. • Παρείχε τη δυνατότητα απεγκλωβισμού από το δίπολο Βενιζελικοί – Αντιβενιζελικοί και έδειξε έναν νέο δρόμο στην καθημαγμένη Ελλάδα της συντριβής της Μεγάλης Ιδέας, της άφιξης των προσφύγων και της γενικότερης ένδειας και εξαθλίωσης. • Μετέδιδε το επαναστατικό μήνυμα για έναν κόσμο χωρίς κοινωνική εκμετάλλευση, κτηνωδίες, πολεμικές συγκρούσεις, πείνα. Η «Μεγάλη Υπόσχεση» είχε απήχηση στους χώρους δουλειάς, στους συνοικισμούς των προσφύγων, στην επαρχία, όσο κι αν οι αστικές εφημερίδες προσπαθούσαν να σταματήσουν τη διάδοσή της.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

13η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Εκσυγχρονισμός και επεμβάσεις (1923-1936)

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Λάθος, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Σωστό, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Λάθος, ια. Λάθος, ιβ. Λάθος, ιγ. Σωστό, ιδ. Σωστό, ιε. Λάθος, ιστ. Σωστό, ιζ. Σωστό, ιη. Λάθος, ιθ. Σωστό, κ. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-5, β-4, γ-2, δ-3, ε-1.

3. Πολλαπλής επιλογής: β, γ.

B.2 Σύνομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 99: «Με τη Μικρασιατική καταστροφή ... υπεύθυνοι για την καταστροφή».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 99-100: «Η διαρκής υποβάθμιση ... τη δικτατορία του».
3. α. Σχολικό βιβλίο, σσ. 100-101: «Οι έκρυθμες καταστάσεις ... στην άσκηση πολιτικής».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 101: «Οι αξιωματικοί διεκδικούσαν ... της έλλειψης αρχών».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 101: «Αμέσως μετά την ήττα ... θα είχε αποτέλεσμα».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 102-103: «Η επιθυμία για επαγγελματική εξασφάλιση ... να ασκήσουν την εξουσία».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 103- 104: «Οι ηγεσίες των κομμάτων ... κατά τις ανάγκες τους».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 104: «Και κατά την περίοδο αυτή ... είχε παραχωρηθεί γη».
8. Σχολικό βιβλίο, σσ. 104-105: «Στην πολιτική πρακτική ... από την αντίπαλη παράταξη».
9. Σχολικό βιβλίο, σ. 105: «Σημαντική πολιτική τομή της περιόδου ... δεύτερο νομοθετικό σώμα».

10. Σχολικό βιβλίο, σσ. **105-106**: «Στις εκλογές του 1928 ... το χάσμα περιοριζόνταν».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. **107**: «Κατά την περίοδο 1928-1932 ... του Λαϊκού Κόμματος».
12. Σχολικό βιβλίο, σσ. **107-108**: «Ο Πλαστήρας, με την ανοχή ... ευκαιρία για επέμβαση».
13. Σχολικό βιβλίο, σ. **108**: «Ο Βενιζέλος προχώρησε ... παλινόρθωση της βασιλείας».
14. Σχολικό βιβλίο, σ. **108**: «Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 ... για τις 26 Ιανουαρίου 1936».
15. Σχολικό βιβλίο, σσ. **108-109**: «Στη νέα Βουλή, οι Αντιβενιζελικοί ... της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 101-102 : «Αμέσως μετά την ήττα στη μικρασιατική εκστρατεία ... θα είχε αποτέλεσμα».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Επανάσταση των Ν. Πλαστήρα και Στ. Γονατά το 1922: ανατροπή κυβέρνησης Ν. Τριανταφυλλάκου, διαδόχου Π. Πρωτοπαπαδάκη όταν κατέρρευσε το μικρασιατικό μέτωπο, έξωση του Κωνσταντίνου από την Ελλάδα και θάνατός του στο Παλέρμο δύο μήνες μετά, παραπομπή των υπευθύνων της καταστροφής σε δίκη και ανάθεση εκπροσώπησης της Ελλάδας στη Λοζάνη στον Βενιζέλο. • Η καταδίκη και η εκτέλεση των έξι αντιβενιζελικών τον Νοέμβριο του 1922 από το στρατοδικείο για «εσχάτη προδοσία» ήταν ηθικά και νομικά αστήρικτη. Ικανοποίησε όμως το κοινό περί δικαίου αίσθημα και ιδίως τους πρόσφυγες. Ο Βενιζέλος αργότερα σε επιστολή του στον Π. Τσαλδάρη, αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος, παραδέχθηκε πως ο ίδιος και ο κύκλος του θεωρούσαν τους έξι που εκτελέστηκαν αθώους για την κατηγορία που τους απέδωσε το στρατοδικείο.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Η σύλληψη, η καταδίκη και η εκτέλεση των έξι, η έξωση του Κωνσταντίνου και της βασιλικής οικογένειας ήταν επιβεβλημένες ενέργειες για να καταλαγιάσει η οργή του στρατού. Ο ηγέτης του κινήματος, στρατηγός Πλαστήρας, ήθελε να αποφύγει την εκτέλεση των έξι, αλλά φοβήθηκε την αντίδραση του στρατού και συναίνεσε. Ειδικότερα εκτελέστηκε ο Χατζηανέστης, αρχηγός του στρατού και υπεύθυνος για την κατάρρευση του μετώπου και την ταπεινωτική ήττα, παρότι ήταν ψυχικά διαταραγμένος. Αυτό επέτρεψε την ανασυγκρότηση του στρατού του Έβρου, γεγονός που λειτούργησε ως διαπραγματευτικό χαρτί του Βενιζέλου στη Λοζάνη.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σ. 108: «Αυτή την περίοδο ... παλινόρθωση της βασιλείας».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Κίνημα 1ης Μαρτίου 1935: η τελευταία απόπειρα του Βενιζέλου να επανέλθει στην εξουσία και να ενδυναμώσει τους Βενιζελικούς στον στρατό και το κράτος. • Δύο πολιτικοστρατιωτικές οργανώσεις ανέλαβαν δράση με διαφορετική στόχευση: Η «Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωσις» στόχευε σε ανατροπή της κυβέρνησης των Αντιβενιζελικών και στην κατάληψη της εξουσίας, ώστε να μην εγκαθιδρυθεί δικτατορία από τον Γ. Κονδύλη, να εκδιώξει τους ανίκανους αξιωματικούς από το στράτευμα ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης, και να εμποδίσει την παλινόρθωση της μοναρχίας. Η ημιστρατιωτική οργάνωση «Δημοκρατική Άμυνα» είχε στους κόλπους της αξιωματικούς που είχαν αποστρατευθεί λόγω της εμπλοκής τους στο αποτυχημένο κίνημα του Ν. Πλαστήρα τον Μάρτιο του 1933. • Την πολιτική ηγεσία του κινήματος είχαν αναλάβει οι βενιζελικοί πολιτικοί και ο ίδιος ο Βενιζέλος, που είχε καταφύγει στην Κρήτη μετά την απόπειρα κατά της ζωής του τον Ιούνιο του 1933, και ο αυτοεξόριστος στο Παρίσι Πλαστήρας μετά την αποτυχία του κινήματός του δύο χρόνια νωρίτερα. • Η αποτυχία του κινήματος είχε οδυνηρές συνέπειες

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	για τη βενιζελική παράταξη: οι πολιτικοί και στρατιωτικοί αρχηγοί οδηγήθηκαν σε συνοπτικές δίκες και καταδίκες, στον στρατό έγιναν μαζικές αποστρατεύσεις και αναμοχλεύθηκε το πολιτειακό ζήτημα, καθώς η κατάσταση είχε οδηγηθεί σε αδιέξοδο. Μόνο η συμφιλίωση των αντιπάλων θα μπορούσε να αποκαταστήσει τη συνταγματική νομιμότητα. Οι νικητές όμως αξίωναν να κρατούν για τον εαυτό τους το αποκλειστικό προνόμιο της εξουσίας, και έτσι σημειώθηκε και το 1935 μια επανάληψη του 1924. Η έξοδος από το πολιτικό αδιέξοδο θα περνούσε μέσα από την πολιτειακή αλλαγή, την επαναφορά του βασιλιά-συμφιλιωτή, που πλέον υποστηριζόταν από τους μετριοπαθείς και των δύο παρατάξεων.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Το κίνημα του Γ. Κονδύλη εκδηλώθηκε στις 10 Οκτωβρίου 1935, ημέρα που θα άρχιζαν και πάλι οι εργασίες της Εθνοσυνέλευσης. Πλαισιωμένος από τους αρχηγούς των ενόπλων δυνάμεων, τους υποστράτηγους Παπάγο και Ρέππα και τον υποναύαρχο Οικονόμου, πήρε πραξικοπηματικά την εξουσία από τον Τσαλδάρη. • Η πρώτη τους κίνηση ήταν η κατάργηση του αβασίλευτου πολιτεύματος και η επαναφορά της βασιλευομένης δημοκρατίας, όπως οριζόταν στο Σύνταγμα του 1911, μέχρι να ψηφιστεί νέο σύνταγμα. • Για την επικύρωση της πολιτειακής αλλαγής έγινε δημοψήφισμα σε συνθήκες βίας και νοθείας στις 3 Νοεμβρίου, στο οποίο η βασιλευόμενη δημοκρατία προτιμήθηκε από το 97,88%, ενώ η αβασίλευτη μόλις από το 2,12%. Ψήφισαν περίπου 400.000 περισσότεροι πολίτες σε σχέση με τις τελευταίες αδιάβλητες εκλογές του 1933 και δεν αποτυπώθηκε η μεγάλη αποχή των δημοκρατικών από την ψηφοφορία.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 99-100: «Η διαρκής υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου ... τη δικτατορία του». • σσ. 108-110: «Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 ... πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας».
--	---

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Ο Μεταξάς ζήτησε από τον βασιλιά την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου στη χώρα με την παράλληλη διάλυση της Βουλής στις 4 Αυγούστου 1936, επειδή η κατάσταση στη χώρα ήταν έκρυθμη, ένα βήμα πριν από την επανάσταση που θα υποκινούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα. Σύμφωνα με τον Μεταξά, αυτό είχε αποκτήσει ερείσματα στο κράτος και στον στρατό και η δράση του ήταν άκρως επικίνδυνη. Πέρα από την έκθεση προς τον βασιλιά, απηύθυνε διάγγελμα και προς τον ελληνικό λαό με ανάλογο περιεχόμενο. • Ο Μεταξάς είχε υπονοήσει σε ξένο πρεσβευτή πως έπρεπε να κηρύξει ο ίδιος τη δικτατορία για να προλάβει την κήρυξή της από τον στρατό. Οι φιλοβασιλικοί αξιωματούχοι πίεζαν προς αυτή την κατεύθυνση, με πρόσχημα τον κομμουνιστικό κίνδυνο, αλλά ουσιαστικά για να μην επανέλθουν πολιτικά κόμματα στην εξουσία και λάβουν απόφαση να επαναφέρουν τους απότακτους.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

14η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Εισαγωγή: Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα –
Το προσφυγικό ζήτημα κατά την Ελληνική Επανάσταση
(1821-1827)

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Σωστό, δ. Λάθος, ε. Λάθος, στ. Σωστό, ζ. Σωστό, η. Λάθος, θ. Σωστό, ι. Σωστό, ια. Λάθος, ιβ. Λάθος, ιγ. Σωστό, ιδ. Λάθος, ιε. Λάθος, ιστ. Λάθος, ιζ. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-3, β-1, γ-2, δ-5, ε-4, στ-9, ζ-6, η-7, θ-8.

3. Πολλαπλής επιλογής

3.1: α, δ, ε.

3.2: γ, δ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 116: «Στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 ... κινήματος στις περιοχές αυτές».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 116: «Για τις προσφυγικές αυτές μετακινήσεις ... του νέου ελληνικού κράτους».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 117: «Μετά την εξέγερση των ναυτικών νησιών ... τις επιθέσεις των ατάκτων».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 117: «Στο προσφυγικό ρεύμα ... της Ιταλίας και της Γαλλίας».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 117-118: «Στην Γ' Εθνοσυνέλευση (1826-1827) ... όμως δεν το προώθησε». • σ. 119: «Από τους Ηπειρώτες πρόσφυγες ... για μόνιμη εγκατάσταση». • σ. 121: «Στην Γ' Εθνοσυνέλευση οι Ψαριανοί ... δεν πιέζονταν, όπως άλλοι». • σ. 123: «Μόνο στην Γ' Εθνική Συνέλευση το προσφυγικό ... για την επίλυση του προβλήματος».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 118: «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες ... υπήρξε σημαντική».

7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 118-119: «Το προσφυγικό ρεύμα ... μεμονωμένοι στη Στερεά Ελλάδα».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 119: «Ο προσφυγικός συνωστισμός στις Σποράδες ... τρόμος των εγχωρίων».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 119-120: «Μεγάλα κύματα προσφύγων ... για μόνιμη εγκατάσταση».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 120: «Από τον πρώτο κιόλας χρόνο ... για τη διατροφή και περίθαλψή τους».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 120: «Μετά την καταστροφή της Χίου ... εκστρατείας του Δράμαλη».
12. Σχολικό βιβλίο, σσ. 120-121: «Η νοσταλγία για την ιδιαίτερη ... προς τη Σάμο και τις Κυκλάδες».
13. Σχολικό βιβλίο, σ. 121: «Τον Ιούνιο του 1824 ... να εγκατασταθούν στη Μονεμβασιά».
14. Σχολικό βιβλίο, σ. 121: «Η κυβέρνηση φρόντισε ... δεν πιέζονταν, όπως άλλοι».
15. Σχολικό βιβλίο, σσ. 121-122: «Αξίζει να δούμε αναλυτικά ... ορθοδόξων προσφύγων».
16. Σχολικό βιβλίο, σσ. 122-123: «Γενικά, το προσφυγικό ζήτημα ... για την επίλυση του προβλήματος».

B.3 Ανάλυσης πηγών

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 117: «Μετά την εξέγερση των ναυτικών νησιών ... επιθέσεις των ατάκτων».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Μεγάλος αριθμός προσφύγων από τις Κυδωνίες εγκαταστάθηκαν στο νησί της Άνδρου. • Κατά τον Raybaud, τον Δεκέμβριο του 1821 στην Τήνο υπήρχε μεγάλος αριθμός Μοσχονησίων και Κυδωνιένων που αντιμετώπιζαν πρόβλημα επιβίωσης. • Πάνω από 2.500 Κυδωνιείς είχαν σταλεί από τους Ψαριανούς στη Σκύρο και ο ναύαρχος Νικ. Αποστόλης αποβίβασε πάνω από 800 Κυδωνιείς και Μοσχονησίους, τους πιο φτωχούς στην Κέα και τους πιο εύπορους στην Ύδρα. Οι τελευταίοι διασκορπίστηκαν σε διάφορες περιοχές. • Σύμφωνα με τον Waddington, στις αρχές του 1824 οι λίγοι Κυδωνιείς που απέμειναν στην Ύδρα μαζί με τους Χίους πρόσφυγες βιοπορίζονταν ζητιανεύοντας.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Β και Γ

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 118: «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες ... ελληνισμού υπήρξε σημαντική».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Μεγάλος αριθμός Μικρασιατών αποβιβάστηκε στην Πελοπόννησο και εντάχθηκαν στα στρατιωτικά σώματα που επιχειρούσαν κατά των Τούρκων συμβάλλοντας, έτσι, δραστικά στην επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης. Οι Κυδωνιείς υπήρξαν η βάση για τη δημιουργία τακτικού στρατού, που δεν θα ήταν δυνατόν να στελεχωθεί μόνο με Έλληνες της «κυρίως Ελλάδας». Φυσικά σε αυτή την προσπάθεια αντιδρούσαν οι τοπικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί αρχηγοί, που ήθελαν να κρατήσουν τους δικούς τους στρατούς και κατ' επέκταση την ισχύ τους.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Ο Θεόφιλος Καϊρης, ο Βενιαμίν ο Λέσβιος, ο Ευστράτιος Πέτρου, δάσκαλοι της Ακαδημίας των Κυδωνιών, πρόσφεραν τις γνώσεις τους στην επαναστατημένη Ελλάδα. • Κυδωνιείς πρόσφυγες που είχαν αποφοιτήσει από την Ακαδημία έφεραν στα σχολεία των νησιών του Αιγαίου και του Ναυπλίου την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. • Η Επανάσταση είχε ανακόψει κάθε πνευματική ανάπτυξη σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, κενό που γέμισαν με τη δράση τους οι Κυδωνιείς. Μεταξύ αυτών ο Κων. Τόμπρος, ιδρυτής του τυπογραφείου της Ακαδημίας, ίδρυσε το πρώτο τυπογραφείο της Ελλάδας και εξέδιδε την εφημερίδα «Ελληνική Σάλπιγξ» και κυβερνητικά έγγραφα. • Οι Κυδωνιείς έφεραν και τα ήθη και έθιμα του τόπου τους στην Ελλάδα. Για παράδειγμα στην Αίγινα στις αρχές του 20ού αιώνα έψαλλαν τα κάλαντα από το Αϊβαλί.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, εμπλουτίζουν και επεξηγούν/εξειδικεύουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 121: «Αξίζει να δούμε αναλυτικότερα ... προκάλεσαν την αθρόα προσέλευση».
---------------------------------------	--

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Οι πρώτοι πρόσφυγες που εποίκισαν την έρημη παραλιακή περιοχή της Σύρου ήταν οι Κυδωνιείς και στη συνέχεια οι Χίοι, οι Σμυρναίοι, οι Κρήτες, οι Θεσσαλοί, οι Μακεδόνες. Πολλοί ήρθαν και από την Τήνο μετά την επιδημία πανούκλας αλλά και από γειτονικά νησιά. • Οι πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Σύρο ήταν οι φτωχότεροι. Οι πιο εύποροι κατευθύνθηκαν στα Ιόνια νησιά και την Ευρώπη. • Όταν έγινε αντιληπτή η σπουδαιότητα του λιμανιού για την εμπορική κίνηση στην Ανατολή, άρχισαν και οι πλούσιοι Έλληνες να προτιμούν τη Σύρο.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σ. 121: «Οι ντόπιοι Συριανοί ... των ορθόδοξων προσφύγων».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Οι γηγενείς αντιμετώπιζαν με φιλική διάθεση τους πρόσφυγες, αλλά και με μια επιφύλαξη, ώστε να μην έρθουν σε σύγκρουση με την ελληνική ή την τουρκική κυβέρνηση. Η αθρόα προσέλευση όμως των προσφύγων αποτελούσε πηγή ανησυχίας. • Η θρησκευτική διαίρεση των κατοίκων του νησιού ήρθε στην επιφάνεια με την «αμφίρροπη» στάση των καθολικών στο ξεκίνημα της Επανάστασης και με τις διαμάχες για κτηματικές διαφορές. • Με την άφιξή τους οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε καλλιεργήσιμη ή ακαλλιεργήτη γη ιδιοκτησίας των γηγενών, πράγμα που εύλογα προκάλεσε την αντίδρασή τους, όπως συνέβη και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας με τις εθνικές γαίες.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου και προσθέτει νέες (π.χ. Θεσσαλοί και Μακεδόνες οικιστές της Ερμούπολης).

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 122-123: «Γενικά, το προσφυγικό ζήτημα ... επίλυση του προβλήματος».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Το ψήφισμα της 5ης Μαΐου 1827 στην Γ' Εθνοσυνέλευση: την 1η Μαΐου 1827, αφού διαβάστηκε η αναφορά των ελεύθερων Σμυρναίων, κατατέθηκε και έγινε αποδεκτή η πρόταση να εκδοθεί διακήρυξη που θα προσκαλούσε τους Κυδωνιείς και τους άλλους πρόσφυγες να ιδρύσουν συνοικισμούς. • Η διατύπωση της διακήρυξης της 5ης Μαΐου δείχνει την τάση να υπάρξει ενιαία αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος. Με αυτήν επιδιωκόταν η πύκνωση του πληθυσμού της χώρας, η ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων πόλεων και χωριών, η προσέλκυση χρηματοδότησης για τη στήριξη της Επανάστασης, η αποτροπή της επιστροφής των απογοητευμένων προσφύγων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, πολύ περισσότερο, καθώς αυτό ήταν κάτι που επιδίωκαν οι Τούρκοι μέσω πρακτόρων τους.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

15η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η αποκατάσταση των προσφύγων
κατά την περίοδο της μοναρχίας του Όθωνα
(1833-1862)

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Λάθος, γ. Λάθος, δ. Λάθος, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Σωστό, ια. Λάθος, ιβ. Λάθος, ιγ. Σωστό, ιδ. Σωστό, ιε. Λάθος.

2. Αντιστοίχισης

α-3, β-2, γ-7, δ-6, ε-4, στ-1, ζ-5.

3. Πολλαπλής επιλογής: α, δ, ε.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 129: «Κατά την περίοδο της μοναρχίας ... της κρατικής διοίκησης».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 129-130: «Κατά την περίοδο αυτή ... γη του συνοικισμού».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 129: «Κατά την περίοδο αυτή ... αποκατάστασή τους». • σσ. 130-131: «Προσπάθειες για να ιδρύσουν ... αρχικά 70 οικογένειες». • σ. 131: «Για τους Σουλιώτες ... εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 129: «Κατά την περίοδο αυτή ... αποκατάστασή τους». • σ. 131: «Για τους Κρήτες ... και την Αργολίδα». • «Αίτημα ίδρυσης ... στην Αμοργό».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 131: «Με διατάγματα ιδρύθηκαν ... Οθωνούπολη της Εύβοιας».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 131-132: «Οι προσπάθειες αποκατάστασης ... 3ης Σεπτεμβρίου 1843».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 132-133: «Η κύρια κρίση ... μέχρι το 1829».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 133: «Στην τρίτη φάση ... με επαρκή πληθυσμό».
9. Σχολικό βιβλίο, σ. 133: «Την περίοδο των συζητήσεων ... αυτές τις ρυθμίσεις».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 133: «Το θέμα των δικαιωμάτων ... μικρό νεοσύστατο κράτος».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 131-133: «Οι προσπάθειες αποκατάστασης ... μέχρι το 1829».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Η διαμάχη αυτοχθόνων – ετεροχθόνων, προϊόν πολιτιστικού και κοινωνικού χάσματος, εκδηλώθηκε ξεκάθαρα στη συζήτηση στην Εθνοσυνέλευση για το άρθρο 3 του συντάγματος και τον ορισμό του Έλληνα πολίτη και των δικαιωμάτων του. • Εξαρχής, από την περίοδο της Επανάστασης οι γηγενείς έβλεπαν με δυσφορία τους ετερόχθονες ως φορείς ενός άλλου πολιτισμού, εκφραστές του δυτικού τρόπου ζωής. • Την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας η δυσарέσκεία τους κορυφώθηκε, καθώς ο βασιλιάς προτιμούσε τους ετερόχθονες για τη στελέχωση του δημοσίου, χάρη στην ανώτερη μόρφωσή τους και την κατάρτισή τους σε διοικητικά ζητήματα ενός σύγχρονου κράτους, ενώ ρόλο στην επιλογή του βασιλιά έπαιζε και το γεγονός ότι αυτοί δεν διέθεταν τοπική πολιτική ισχύ. • Έτσι, η διαμάχη προσέλαβε οικονομικό και πολιτικό περιεχόμενο. • Παρά τον αξιοκρατικό χαρακτήρα της παραπάνω προτίμησης, οι γηγενείς ένιωθαν ότι αδικούνται, περιθωριοποιούνται και στερούνται βασικά δικαιώματά τους. Εξέφρασαν την έντονη αντίθεσή τους προτείνοντας τον αποκλεισμό πληρεξουσίων κατά τη συζήτηση για το άρθρο 3 περί ελληνικής ιθαγένειας. • Επιλέχθηκε εντέλει μια συμβιβαστική λύση: οι αυτόχθονες κατάφεραν να περιορίσουν τον ορισμό της ελληνικής ιθαγένειας, όχι όμως στο σύνταγμα, αλλά σε μια ειδική κατηγορία νόμων, τα «ψηφίσματα». • Ο Μαυροκορδάτος και ο Κωλέττης διεύρυναν τον ορισμό του αυτόχθονος προσθέτοντας διάφορες «επεξηγήσεις», όπως ότι αυτόχθονες θεωρούνται και όσοι συμμετείχαν σε οποιαδήποτε επαναστατική πράξη στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και είχαν εγκατασταθεί μόνιμα στην Ελλάδα μέχρι το 1827. Επίσης, δικαίωμα κατάληψης δημοσίων θέσεων είχαν και όσοι είχαν καταγεγραμμένη υπηρεσία στον στρατό, το ναυτικό, σε προξενεία, στην εκπαίδευση.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Παράπονα γηγενών για αδικία σε βάρος τους: θεωρούσαν τυραννία την παρουσία των Βαυαρών και των ετεροχθόνων, που στην πλειονότητά τους ήταν Φαναριώτες και είχαν καταλάβει τις νευραλγικές θέσεις στον δημόσιο τομέα. • Μετά από τόσους κόπους και αγώνες στα χρόνια της Επανάστασης, οι γηγενείς ένιωθαν ότι ήταν παρείσακτοι «στο τραπέζι που οι ίδιοι έστρωσαν» και τις θέσεις τους είχαν καταλάβει οι ετερόχθονες, που απουσίαζαν από τον τόπο την εποχή των μεγάλων θυσιών.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

16η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόσφυγες και αλυτρωτικά κινήματα κατά τον 19ο αιώνα

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Λάθος, ζ. Σωστό, η. Λάθος, θ. Λάθος.

2. Αντιστοίχισης

α: 4, 7. • β: 3, 6. • γ: 2. • δ: 1, 5.

3. Πολλαπλής επιλογής

3.1-α, β. • 3.2-γ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 134: «Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ... τα πράγματα».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 134: «Το 1854 ο Κριμαϊκός Πόλεμος ... Ανίβιτσα της Φθιώτιδας».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 134-135: «Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος ... στις περιοχές τους».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 135: «Το τελευταίο ρεύμα ... σε ελληνικό έδαφος».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 135: «Μικρός αριθμός Κρητών ... οξύ προσφυγικό πρόβλημα».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 135-136: «Στις επόμενες δεκαετίες ... κύμα μεγάλης φυγής».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Αποσπάσματα
σχολικού βιβλίου

σ. 134: «Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ... τα πράγματα». • σ. 135: «Μικρός αριθμός Κρητών ... προσφυγικό πρόβλημα».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Οι αγωνιστές και ο άμαχος πληθυσμός ήταν αντιμέτωποι με την έλλειψη πολεμοφοδίων και τον λιμό, καθώς η ανεπάρκεια της οργάνωσης των επαναστατών είχε ως συνέπεια την απώλεια των φορτίων που έφθαναν στα παράλια του νησιού και ιδίως στα Σφακιά. • Το 1867 έγινε απόπειρα διαχείρισης της κρίσης με τη δημιουργία αποθηκών και τη μεταφορά των γυναικόπαιδων στην Ελλάδα, αν και σε περιορισμένο αριθμό. • Με συνεχή αιτήματα η Γενική Συνέλευση καλούσε την Κεντρική Επιτροπή, την Επιτροπή Σύρου και τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων να οργανώσουν τη μεταφορά του πληθυσμού με πλοία των ευρωπαϊκών δυνάμεων. • Στις αρχές του χειμώνα του 1866 το αγγλικό πολεμικό «Assurance» και το ρωσικό «Μέγας Ναύαρχος» ανέλαβαν τη μεταφορά γυναικόπαιδων στο λιμάνι του Πειραιά. Αυτό εξόργισε την Πύλη και μετά από διαβήματα στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, η μεταφορά του άμαχου πληθυσμού διακόπηκε.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

**Αποσπάσματα
σχολικού βιβλίου**

σ. 134: «Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ... τα πράγματα». • σ. 135: «Το τελευταίο ρεύμα ... σε ελληνικό έδαφος».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Συνέπειες ήττας ελληνικών δυνάμεων: η άτακτη υποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων επέφερε τη σύγχυση και την άτακτη φυγή των αμάχων της Θεσσαλίας. • Σύμφωνα με την περιγραφή ενός ελληνοκύπριου εθελοντή (πρωτογενής πηγή) που ήταν αυτόπτης μάρτυρας, οι κάτοικοι έτρεχαν αλλόφρονες προς διάφορες κατευθύνσεις. Στον σιδηροδρομικό σταθμό είκοσι βαγόνια ήταν γεμάτα με αμάχους, αλλά ήταν τραγικά λίγα και η απόγνωση του κόσμου μεγάλωνε. Όλοι βογκούσαν ακατάπαυστα, καθώς φοβούνταν επικείμενη σφαγή. Με φορτωμένες τις άμαξες και τα υποζύγια με τα λιγοστά τους υπάρχοντα δεν ήξεραν προς τα πού να κατευθυνθούν, προς Βόλο ή προς Φάρσαλα, αφήνοντας πίσω την πατρίδα τους στα χέρια του εχθρού. Η συνολική περιγραφή αποτυπώνει τη απελπισία των ανθρώπων.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

17η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η Μικρασιατική Καταστροφή

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Σωστό, δ. Σωστό, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Σωστό, ια. Λάθος, ιβ. Λάθος, ιγ. Σωστό, ιδ. Σωστό, ιε. Σωστό, ιστ. Λάθος.

2. Χρονικής διαβάθμισης: δ, α, β, ε, γ.

3. Πολλαπλής επιλογής

3.1-β • 3.2-δ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 137: «Ο αριθμός των προσφύγων ... στη νέα πατρίδα».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 137: «Οι πρώτοι Έλληνες ... τις σχέσεις Ελλάδας – Ρουμανίας».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 137: «Μετά την υπογραφή ... της ελληνικής κυβέρνησης».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 144: «Οι εθνικές βλέψεις των Ελλήνων ... περιοχής στην Ελλάδα».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 144: «Τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου ... να φτάνουν στην Ελλάδα».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 144-146: «Ήδη, πριν από τον Αύγουστο ... κατέφυγε στη Ρωσία».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 146-148: «Οι πρώτες απογραφές ... όπου είχαν ζήσει».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 148: «Στην αρχή το κράτος ... ειδών πρώτης ανάγκης».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 148-149: «Με την άφιξη των προσφύγων ... με τους πρόσφυγες».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 149: «Το πρώτο διάστημα ... στη νέα πατρίδα».
11. Σχολικό βιβλίο, σσ. 149-151: «Στις 24 Ιουλίου 1923 ... επίμαχων περιοχών». • σ. 152: «Με βάση το άρθρο 11 ... της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξιμών».
12. Σχολικό βιβλίο, σσ. 151-152: «Όταν έγινε γνωστή η υπογραφή ... του ελληνικού κράτους».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 144-146: «Ο μικρασιατικός πόλεμος έληξε ... κατέφυγε στη Ρωσία».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (πρωτογενής πηγή)	Όταν οι πρόσφυγες πήραν την απόφαση να φύγουν από το Αϊδίνι προς τη Σμύρνη, πέρασαν μεγάλη αγωνία και ταλαιπωρία, για να μπουν στα τρένα, τα οποία συχνά τα εκτροχιάζαν οι άτακτοι καθ' οδόν. Δέχονταν επιθέσεις για να τους αποσπάσουν χρήματα και καθετί αξίας που είχαν πάνω τους και πολλοί έχαναν τη ζωή τους ή εγκαταλείπονταν στις ερημιές. • Η επιβίβαση στα τρένα γινόταν σε συνθήκες χάους, χωρίς τάξη και εισιτήρια. Τα λιγοστά υπάρχοντα των ξεριζωμένων κλέβονταν από τα αμπάρια και η πρόσφυγας έφτασε στη Σμύρνη σε τραγική κατάσταση. • Η κατάσταση στη Σμύρνη δεν διέφερε, μόνη ελπίδα ήταν να φύγουν για την Ελλάδα. Εκεί βρισκόταν ήδη η μητέρα της αφηγήτριας, οπότε θα είχαν ένα στήριγμα, δεν θα περιφέρονταν στους δρόμους.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (πρωτογενής πηγή)	Η αρμενική οικογένεια πάλευε απεγνωσμένα να φύγει από τη Σμύρνη, ενώ γύρω τους επικρατούσαν συνθήκες χάους: οι Τούρκοι με πυροβολισμούς και ρόπαλα, από τη μια, και η φωτιά, από την άλλη, είχαν εγκλωβίσει το πλήθος των χριστιανών. • Μόνη σωτήρια διέξοδος ήταν αυτή προς τη θάλασσα, όπου βουτούσαν οι απελπισμένοι πρόσφυγες, με στόχο να φθάσουν στα ξένα πολεμικά και επιβατηγά πλοία. Κάτι τέτοιο κατάφερε και μια Ελληνίδα, που, μετά τη γενναία προσπάθεια που κατέβαλε κολυμπώντας, οι ναύτες τη βοήθησαν να ανέβει στο πλοίο και τελικά να σωθεί. • Η προσπάθεια της αρμενικής οικογένειας να δωροδοκήσει τους λεμβούχους, για να τους οδηγήσουν στα επιβατηγά πλοία έπεσε στο κενό και ο γιατρός πατέρας και αρχηγός της οικογένειας μόλις και μετά βίας κράτησε το κουτί με τα ιατρικά του εργαλεία. Η σύζυγός του τον παρακίνησε να το πετάξει λέγοντας πως θα επιβίωναν ζητιανεύοντας, όταν θα βρισκονταν σε ασφαλές περιβάλλον. • Τα ξένα πλοία επόπτευαν το θέαμα της σφαγής και κάποιοι επιβάτες τους κινηματογραφούσαν

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(πρωτογενής
πηγή)**

απαθείς το μαρτύριο των προσφύγων. • Δεν δίσταζαν να ωθήσουν πίσω όσους προσέγγιζαν τα πλοία τους κωπηλατώντας ή κολυμπώντας, για να καταστήσουν σαφή τη στάση πολιτικής ουδετερότητας που τηρούσαν με συνέπεια. Αυτή ήταν μια απάνθρωπη και βάρβαρη συμπεριφορά, και μάλιστα από ομόθητους.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, εμπλουτίζουν και επεξηγούν/εξειδικεύουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 144-149: «Οι πρώτες απογραφές ... την κατοικία τους με τους πρόσφυγες».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(πρωτογενής
πηγή)**

Η περιπλάνηση αυτών των προσφύγων είχε ως πρώτο σταθμό τη Χίο, όπου στριμώχθηκαν στον γυναικωνίτη μιας εκκλησίας, για να προστατευθούν από τη βροχόπτωση. Όσοι δεν ήταν άρρωστοι έφυγαν με πλοίο για τη Σύρο, οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους πέθαναν. • Στη Σύρο κινητοποιήθηκε η εκκλησία και οι γηγενείς για να προσφέρουν στους νησιτικούς και καταλαιωρημένους πρόσφυγες φαγητό. Ο σύζυγος της αφηγήτριας βρήκε κατάλληλο μέρος για εγκατάσταση στο νησί, εκείνη όμως φοβήθηκε πως στο φτωχό αυτό νησί το παιδί τους δεν θα είχε την ευκαιρία για μόρφωση, κι έτσι συνέχισαν το ταξίδι τους θέλοντας να φτάσουν στην Αθήνα. • Επόμενος σταθμός τους ήταν η Αίγινα. Παρά την αθρόα προσέλευση προσφύγων, οι Αιγινίτες φιλοξένησαν και βοήθησαν την οικογένεια. Ένας ντόπιος τούς παραχώρησε την αποθήκη του για να μείνουν, καθώς το σπίτι του ήταν κατάμεστο από Αρμένιους. Τους έδωσαν τσάι και τα απολύτως απαραίτητα, για να επιβιώσουν.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(πρωτογενής
πηγή)**

Οι κακουχίες του ταξιδιού από τα μικρασιατικά παράλια προς τον Πειραιά επιβάρυναν την υγεία των προσφύγων. Βγήκαν νύχτα από το πλοίο και έστειλαν κάποιον να ειδοποιήσει τους συγγενείς τους. Οι περισσότεροι αρρώστησαν με εξανθηματικό πυρετό και έπεφταν στους δρόμους ενώ κάποιοι καταστηματάρχες τούς κλοτσούσαν για να ανοίξουν τα μαγαζιά τους. • Οι πρόσφυγες αρχικά εγκαταστάθηκαν στα Παλούκια, έπειτα στις Τζιτζιφιές, στην περιοχή του Πειραιά. Όταν φτιάχτηκε ο προσφυγικός συνοικισμός στην Ιωνία, πήραν σπίτι εκεί στο πλαίσιο της αστικής αποκατάστασης.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν, επεξηγούν/εξειδικεύουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 149-152: «Στις 24 Ιουλίου 1923 ... ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξίμων».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Στόχοι Βενιζέλου στη συμφωνία για ανταλλαγή των πληθυσμών: εθνική ασφάλεια και εσωτερική ανασυγκρότηση. • Η Ελλάδα είχε κερδίσει από τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη και έπρεπε πάση θυσία να προστατεύσει αυτές τις περιοχές από τις εδαφικές βλέψεις των Βουλγάρων και γενικότερα να θωρακίσει τα πρόσφατα χαραγμένα βόρεια σύνορα, καθώς δεν ήταν πλέον σύνορα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, άλλα με τέσσερα διαφορετικά κράτη. Με την ανταλλαγή θα επιτυγχανόταν η πολυπόθητη εθνική ομοιογένεια και ο εξελληνισμός αυτών των νεοαποκτηθεισών περιοχών, καθώς θα τις εγκατέλειπαν περίπου 400.000 μουσουλμάνοι. Έτσι, αποτρεπόταν η προσπάθεια διεκδίκησής τους από τα γειτονικά κράτη που θα βασιζόταν στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. • Με την ανταλλαγή θα τερματίζονταν και οι δικές μας εθνικές διεκδικήσεις στη βάση του αλυτρωτισμού. Όπως ο Κεμάλ έβαλε φραγμό σε κάθε απόπειρα ανασύστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έτσι και ο Βενιζέλος επιθυμούσε να παρουσιάσει ως παρωχημένη τη Μεγάλη Ιδέα.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Η Ελλάδα είχε πληρώσει ακριβά αυτή την εθνική πολιτική τον πρώτο αιώνα της ανεξαρτησίας της, καθώς είχε ως συνέπεια την οικονομική επιβάρυνση της χώρας, τη σύγκρουση με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, την πολιτική αστάθεια και την αδυναμία επίτευξης εσωτερικής αναδιοργάνωσης.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή που περιλαμβάνει πρωτογενή)	Παραδοχή Βενιζέλου σε επιτροπή προσφύγων το 1929: το σύμφωνο για την ανταλλαγή των πληθυσμών και των περιουσιών τους στην ουσία εξασφάλιζε την αποχώρηση των μουσουλμάνων από την Ελλάδα. Η εκδίωξη των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία είχε ήδη πραγματοποιηθεί και αυτό δεν άλλαζε. Ήταν η μόνη εφικτή διαχείριση της ήττας στον μικρασιατικό πόλεμο.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν, επεξηγούν/εξειδικεύουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

18η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η αποκατάσταση των προσφύγων

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Λάθος, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Σωστό, στ. Σωστό, ζ. Λάθος, η. Λάθος, θ. Σωστό, ι. Λάθος, ια. Λάθος, ιβ. Λάθος, ιγ. Σωστό, ιδ. Λάθος, ιε. Σωστό, ιστ. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-4, β-5, γ-3, δ-1, ε-2, στ-6.

3. Πολλαπλής επιλογής

3.1: γ. • 3.2: α, γ, ε, στ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 153: «Η ελληνική κυβέρνηση ... και οριστική στέγαση». • σ. 156: «Η ΕΑΠ λειτούργησε ... απέναντι στους πρόσφυγες».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 153: «Η ελληνική κυβέρνηση διέθεσε στην ΕΑΠ ... Προνοίας και Αντιλήψεως».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 153-154: «Για την αποκατάσταση των προσφύγων ... πρόσφυγες διαφορετικής προέλευσης».
4. α. «Για την αποκατάσταση των προσφύγων η ΕΑΠ έλαβε υπόψη και τις αντικειμενικές συνθήκες». Σχολικό βιβλίο, σ. 154: «Η ΕΑΠ διέκρινε ... αντί εργατικού προλεταριάτου».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 154: «Εξάλλου, δόθηκε προτεραιότητα ... περιοχές».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 155: «Βέβαια, η εγκατάσταση ... αστούς ανταλλάξιμους».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 155-156: «Εκτός από την ΕΑΠ ... και το Υπουργείο Γεωργίας».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 156-157: «Η αγροτική αποκατάσταση ... λιπάσματα και ζώα».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 157: «Για τη στέγαση τηρήθηκε ... η Αγροτική Τράπεζα».
9. Σχολικό βιβλίο, σ. 157: «Την αστική αποκατάσταση ... επέκταση λιμανιών κ.ά.».

10. Σχολικό βιβλίο, σ. 158: «Η αστική στέγαση ... για τη στέγασή τους».

11. Σχολικό βιβλίο, σ. 159: «Υπήρχαν βέβαια και οι εύποροι ... για πολλά χρόνια».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 153: «Η ελληνική κυβέρνηση ... του Υπουργείου Προνοίας και Αντιλήψεως».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Βασική παραχώρηση του κράτους προς την ΕΑΠ για την υποστήριξη της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων: εκτάσεις 5.000.000 στρεμμάτων και αξίας 13.000.000 περίπου λιρών. • Τα εδάφη αυτά προέρχονταν από την περιουσία του δημοσίου, από απαλλοτριώσεις και επιτάξεις που έγιναν στο πλαίσιο της αγροτικής μεταρρύθμισης, από την περιουσία που άφησαν πίσω τους οι ανταλλάξιμοι μουσουλμάνοι.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου ως προς την προέλευση της γης που παραχωρήθηκε στην ΕΑΠ, αλλά καταγράφουμε σημαντική απόκλιση ως προς την έκταση της γης αυτής: 5.000.000 στρέμματα σύμφωνα με το παράθεμα, 8.000.000 στρέμματα σύμφωνα με το σχολικό βιβλίο.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α και Β

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 153-154: «Για την αποκατάσταση των προσφύγων ... εποικίζονταν παραμεθόριες περιοχές».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Το γενικό κριτήριο της επιτροπής του Υπουργείου Γεωργίας για την αποκατάσταση των προσφύγων: λήφθηκε μέριμνα για ανασύσταση των κοινοτήτων, με τη μόνιμη εγκατάσταση προσφύγων ίδιας καταγωγής σε συγκεκριμένες περιοχές του ελληνικού εδάφους. Έτσι, οι πρόσφυγες θα αλληλοϋποστηρίζονταν σε ηθικό και οικονομικό επίπεδο και η εγκατάστασή τους θα ήταν επιτυχημένη. • Καταβλήθηκε προσπάθεια οι συνθήκες στον νέο συνοικισμό να προσιδιάζουν σε αυτές που επικρατούσαν στις περιοχές προέλευσης των προσφύγων. Έτσι, θα προσαρμόζονταν ευκολότερα.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Σε ένα σύνολο 1.220.000 προσφύγων (το 53% είχε αστική προέλευση, ενώ το 47% αγροτική), οι 579.000 είχαν αγροτική αποκατάσταση και οι 653.000 αστική. Ειδικότερα, εγκαταστάθηκαν: 638.253 στη Μακεδονία (από αυτούς 446.094 σε αγροτικές περιοχές), 107.607 στη Δυτική Θράκη (από αυτούς 72.000 σε αγροτικές περιοχές), 56.613 στα νησιά του Αιγαίου, 33.900 στην Κρήτη, 8.179 στην Ήπειρο και 377.297 στην Παλαιά Ελλάδα (Στερεά Ελλάδα και Πελοπόννησος), εκ των οποίων οι 343.721 σε μεγάλες πόλεις.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Αποσπάσματα
σχολικού βιβλίου**

σ. 157: «Οι περισσότεροι πρόσφυγες ... ή επέκταση λιμανιών κ.ά.». • σ. 159: «Στο αντίθετο άκρο (από τους εύπορους πρόσφυγες) βρίσκονταν ... για πολλά χρόνια».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(πρωτογενής
πηγή)**

Πρώτος σταθμός στην περιπλάνηση του συγκεκριμένου πρόσφυγα ήταν το Ηράκλειο Κρήτης, όπου δούλεψε ως οικοδόμος, ενώ πηγαينوερχόταν για δουλειά και για να βλέπει την αρραβωνιαστικιά του στον Πειραιά. • Το 1924 μέσα σε πολλές αντιξοότητες το ζευγάρι παντρεύτηκε και ζούσε στο Φάληρο, στην παράγκα που είχε φτιάξει η οικογένεια της συζύγου. Τη χώρισαν με μια κουρελού διαμορφώνοντας υποτυπωδώς ένα δωμάτιο, με χώρο διαθέσιμο μόνο για ένα κρεβάτι. • Με σκληρή δουλειά απέκτησαν οικοπέδα, εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Κοκκινιά και πάντρεψαν και τις κόρες τους.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(πρωτογενής
πηγή)**

Οι πρόσφυγες αποτελούσαν φθηνά εργατικά χέρια και συχνά έπεφταν θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης. • Σύμφωνα με τον Δημήτρη Αλεξανδρίδη: ως ναυαγοί που σώθηκαν από τη βουτηγμένη στο αίμα Μικρά Ασία ζητούσαν καταφύγιο στην Ελλάδα, όχι για να καταχραστούν τη φιλοξενία, άλλα για να εργαστούν. Αυτοί που μέχρι πρότινος ήταν υψηλόβαθμοι υπάλληλοι ή εργοδότες και μπορούσαν να δανείζουν χρήματα τώρα έκαναν δουλειές τού μεροκάματου. Μια κυρία καταγγέλλεται ότι έκανε κομματική και

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(πρωτογενής
πηγή)**

πολιτική κατήχηση, ένας εργοδότης πλήρωνε δύο δραχμές τη μέρα σε πρόσφυγα κεντήστρα, άλλη, που έφτιαχνε καπέλα, πληρωνόταν με 15 δραχμές για εργασία δέκα ημερών. Μόνο το εισιτήριο του τραμ κόστιζε μία δραχμή, ενώ με τον μισθό αυτόν αγόραζε μόνο λίγο ψωμί. Τα μεροκάματα δεν ξεπερνούσαν τις 2-3 δραχμές και οι πρόσφυγες έδιναν αγώνα επιβίωσης.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου και προσθέτουν νέες.

19η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η αποζημίωση των ανταλλαξίμων
και η ελληνοτουρκική προσέγγιση

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Λάθος, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Σωστό, θ. Σωστό, ι. Λάθος, ια. Σωστό, ιβ. Σωστό, ιγ. Σωστό, ιδ. Λάθος.

2. Αντιστοίχισης

α-6, β-7, γ-2, δ-4, ε-1, στ-3, ζ-5.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 160: «Όπως είδαμε ... *Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών*».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 160: «Το έργο της εκτίμησης ... την προκαταβολή αυτή».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 160-161: «Η προσωρινή εκτίμηση ... από την τουρκική πλευρά».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 161: «Μετά την υπογραφή ... στάση των προσφύγων».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 161: «Στις 10 Ιουνίου 1930 ... μεταξύ των δύο χωρών».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 161: «Η συμφωνία ολοκληρώθηκε ... του άλλου κράτους».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 161-162: «Οι μεταγενέστερες εξελίξεις ... του 1932 και του 1933».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 161-162: «Μετά την υπογραφή της Σύμβασης ... εκλογές του 1932 και του 1933».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Το ελληνοτουρκικό σύμφωνο του 1930 προέβλεπε ότι οι περιουσίες που άφησαν πίσω τους οι ανταλλάξιμοι φεύγοντας θα συμψηφίζονταν και θα ανήκαν πλέον στη χώρα στην οποία ανήκαν τα συγκεκριμένα εδάφη. Για τα κτήματα των μη ανταλλάξιμων που είχαν καταληφθεί και από τις δύο χώρες η Ελλάδα θα κατέβαλε ως αποζημίωση 425.000 λίρες Αγγλίας, από τις οποίες 150.000 αφορούσαν τουρκικά κτήματα της Δυτικής Θράκης τα οποία πλέον είχαν παραχωρηθεί σε πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, 150.000 αφορούσαν τις περιουσίες Ελλήνων Κωνσταντινοπολιτών που βρίσκονταν στα περίχωρα, ενώ τις υπόλοιπες 125.000 θα έπαιρνε το τουρκικό κράτος. • Η Ελλάδα θυσίασε τα δίκαιά της σε αυτόν τον διακανονισμό, για να ομαλοποιηθούν οι σχέσεις των δύο χωρών. Αν γινόταν εκτίμηση των περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν από τους ανταλλάξιμους, μόνο η αριθμητική υπεροχή των Ελλήνων την Τουρκίας και ο πλούτος τους θα αρκούσαν, για να υπερτερήσει η ελληνική πλευρά. Η Ελλάδα όμως βρέθηκε να πληρώνει αποζημιώσεις στους ανταλλάξιμους και των δύο πλευρών. • Σύμφωνα με την Ιφιγένεια Αναστασιάδου, ο Βενιζέλος επιδίωκε πρωτίστως τη διευθέτηση του εδαφικού καθεστώτος, ενώ οι Τούρκοι ήθελαν να αποφύγουν την οικονομική επιβάρυνση. • Η συμφωνία ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του ίδιου έτους με το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο φιλίας, σταθερότητας, διαλλαγής και διαιτησίας, το πρωτόκολλο για τους ναυτικούς εξοπλισμούς και τη σύμβαση εμπορίου. • Με βάση το σύμφωνο οι συμβαλλόμενοι δεν θα υπέγραφαν πολιτικές και οικονομικές συνθήκες ο ένας ενάντια στα συμφέροντα του άλλου. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης θα είχε τον πρώτο λόγο σε τυχόν διαφορές που θα προέκυπταν. Με το δεύτερο άρθρο εξασφαλιζόταν η ουδετερότητα του κάθε κράτους σε περίπτωση που το άλλο δεχόταν επίθεση. Στο τρίτο άρθρο προβλεπόταν δικαστικός διακανονισμός για θέματα που δεν θα επιλύονταν διπλωματικά, με εξαίρεση θέματα κυριαρχίας ή παλαιότερα ανοιχτά ζητήματα.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Ο Βενιζέλος με την απόσβεση των οικονομικών υποχρεώσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και με τη διευθέτηση των επίμαχων θεμάτων απέφυγε τη συνεχή δηλητηρίαση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, την αύξηση της αμοιβαίας καχυποψίας, τη συνέχιση της εξοπλιστικής κούρσας και της αντίστοιχης οικονομικής αιμορραγίας για την Ελλάδα, η οποία θα ήταν μεγαλύτερη από τα ποσά που θα εξασφάλιζε η κάλυψη των προσφυγικών αποζημιώσεων από την τουρκική πλευρά.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

• Το ερώτημα αν συνέφερε την Ελλάδα να γεφυρωθούν αυτές οι διαφορές και να μετατραπεί σε φίλο ο προαιώνιος εχθρός είχε καταφατική απάντηση και η ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1930 κρίνεται ως το πρώτο βήμα σε αυτή την κατεύθυνση. Ακόμα και οι επικριτές του Βενιζέλου πίστευαν στην ορθότητα αυτής της συμφωνίας. Ήταν «το μη χείρον βέλτιστον», το μικρότερο δυνατό κακό που μπορούσε να συμβεί.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 160-161: «Όπως είδαμε, η Σύμβαση ... από την τουρκική πλευρά».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Το παράδειγμα της εκτίμησης των προσφυγικών περιουσιών στη Μυτιλήνη: το «Μεικτόν Εκκλησιαστικό Συμβούλιο Επαρχίας Κυδωνιών – Μοσχονησίων και πέριξ» αντικατέστησε τον σύλλογο «Κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ». Μέσα από την αλληλογραφία του και τα πρακτικά των συνεδριάσεών του κατά τα έτη 1926-1933 βλέπει κανείς με ακρίβεια τα στοιχεία των προσφύγων από το Αϊβαλί, που ζήτησαν να αποκτήσουν τίτλους ιδιοκτησίας και να επαληθεύσουν κληρονομικά δικαιώματα. • Προκειμένου να διαπιστωθεί η ακρίβεια των προσφυγικών δηλώσεων γινόταν μια μορφή ανακριτικής διαδικασίας. • Οι αποφάσεις του Συμβουλίου επικυρώνονταν από τη Δευτεροβάθμια Επαρχιακή Επιτροπή για την περιφέρεια Κυδωνιών, η οποία υπαγόταν στη Διεύθυνση Ανταλλαγής του Υπουργείου Γεωργίας. Αυτά τα έγγραφα είχαν εγκυρότητα για το Ελληνικό Δημόσιο και με βάση αυτά προσδιορίζονταν οι αποζημιώσεις, τόσο για τους αγρότες όσο και για τους αστούς πρόσφυγες από το Αϊβαλί. Οι πρόσφυγες ένιωθαν να θίγονται ως πολίτες, καθώς απελπίζονταν στους διαδρόμους του δαιδαλώδους Ελληνικού Δημοσίου και της γραφειοκρατίας.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

20ή ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ένταξη των προσφύγων στην Ελλάδα

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Λάθος, ζ. Σωστό, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Σωστό, ια. Σωστό, ιβ. Λάθος, ιγ. Σωστό, ιδ. Λάθος, ιε. Λάθος, ιστ. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-4, β-1, γ-6, δ-2, ε-3, στ-5.

B.2 Σύνοψης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 163: «Η αποκατάσταση και η αφομοίωση ... του συνολικού έργου που επιτεύχθηκε».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 163: «Οι πρόσφυγες δεν αποτελούσαν ... πιο αργούς ρυθμούς».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 163-164: «Οι περισσότεροι πρόσφυγες ... ή σε ευαγή ιδρύματα».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 165: «Σε γενικές γραμμές ... συχνά αμφισβητούσαν».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 165-166: «Η διάσταση προσφύγων και γηγενών ... στη νέα πατρίδα τους».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 166: «Η Μικρασιατική Καταστροφή ... τρεις τουλάχιστον δεκαετίες».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 166-167: «Ο πληθυσμός της Ελλάδας ... στον εθνικό κορμό».
8. Σχολικό βιβλίο, σσ. 167-168: «Για ένα διάστημα ... ασχολίες στην πατρίδα τους».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 168-169: «Η άφιξη των προσφύγων ... βιομηχανία ετοιμών ενδυμάτων».
10. Σχολικό βιβλίο, σ. 169: «Οι πρόσφυγες είχαν ζήσει ... της σημερινής ελληνικής ταυτότητας».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 167-168: «Για ένα διάστημα η άφιξη ... τις ασχολίες στην πατρίδα τους».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Μεγάλης σημασίας γεγονός για τη γεωργία στην Ελλάδα από το 1919 ως το 1923 ήταν η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών που ολοκληρώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1920, τα οποία πέρασαν στα χέρια των κολίγων που τα καλλιεργούσαν μέχρι τότε. Κάποια από αυτά τα κτήματα αλλά και κτήματα των μουσουλμάνων ανταλλάξιμων διατέθηκαν σε Μικρασιάτες πρόσφυγες. • Η πληθυσμιακή αύξηση με την έλευση των προσφύγων ανέβασε τη ζήτηση για δημητριακά, άρα η ανάγκη για αύξηση της παραγωγής προώθησε τη λήψη των προαναφερθέντων μέτρων. Με την αύξηση της παραγωγής αυξάνονταν και οι φόροι που εισέπραττε το κράτος και εξασφαλιζόταν συνάλλαγμα από τη συνακόλουθη μείωση της εισαγωγής σιταριού και αλεύρων. • Οι τιμές των αγροτικών προϊόντων υποχώρησαν μετά το 1923 και αυτό με τη σειρά του οδήγησε στην αύξηση της αγροτικής παραγωγής. Έτσι, οι μικροϊδιοκτήτες καλλιεργητές ανταποκρίνονταν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις προς το κράτος και τα τραπεζικά ιδρύματα. • Η αύξηση του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού ήταν ο βασικός λόγος για την αύξηση της παραγωγής και όχι τόσο οι νέες μέθοδοι καλλιέργειας και εκμετάλλευσης των εδαφών που εισήχθησαν με την άφιξη των προσφύγων. Η μεταβολή που σημειώθηκε στον συνολικό όγκο της παραγωγής φάνηκε από το 1923 και εξής, όταν είχε πια ολοκληρωθεί μεγάλο μέρος της αγροτικής μεταρρύθμισης και του εποικισμού της υπαίθρου της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Κρήτης.

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Σύμφωνα με τον πίνακα: Η παραγωγή δημητριακών και καπνού αυξήθηκε από το 1919 ως το 1920 κατά περίπου 29 και 2 χιλιάδες τόνους αντίστοιχα. • Τα έτη 1920-1922 κατά τα οποία μαινόταν ο μικρασιατικός πόλεμος, η παραγωγή δημητριακών μειώθηκε σημαντικά, του καπνού λιγότερο, ενώ του βαμβακιού αρχικά μειώθηκε και έπειτα παρουσίασε οριακή αύξηση. • Από το 1923 και μέχρι το 1925 οπότε ολοκληρώθηκε η αγροτική μεταρρύθμιση, τα δημητριακά και ο καπνός παρουσίασαν σταθερή και σημαντική αύξηση, ενώ σταθερά ανέβαινε και η παραγωγή βαμβακιού, όχι όμως με τους ίδιους ρυθμούς. Το σιτάρι χρησιμοποιήθηκε κυρίως για την κάλυψη των επισιτιστικών αναγκών του αυξημένου από την έλευση των προσφύγων ελληνικού πληθυσμού, ενώ τα δύο άλλα είδη, ο καπνός και το βαμβάκι, στήριζαν τις ελληνικές εξαγωγές.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Σε αναλυτικό υπόμνημα των καπνοπαραγωγών προτείνονται οι τόποι εγκατάστασης καπνοπαραγωγών προσφύγων. Για παράδειγμα, στη Θεσσαλία μπορούσαν να εγκατασταθούν μόνιμα οι μισοί από τους πρόσφυγες που είχαν φθάσει εκεί, περίπου 1.000 οικογένειες, οι οποίες θα καλλιεργούσαν σχεδόν 10.000 στρέμματα, που θα απέδιδαν 50.000.000 δραχμές τον χρόνο. • Η καλλιέργεια του καπνού προωθήθηκε με την παραγωγή να αυξάνεται από τους 12.000 στους 31.000 τόνους μέσα στη δεκαετία 1920-1930, με πρόσφυγες να καλλιεργούν τα 2/3 της συνολικής παραγωγής. Ενδεικτικά, μια αμερικανικών συμφερόντων καπνοπαραγωγική εταιρεία στην Καβάλα ζητούσε εργάτες με αμοιβή 36 δραχμών την ημέρα για επτάωρη εργασία.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 165: «Σε γενικές γραμμές υπήρχε διαφορά ... οι ντόπιοι συχνά αμφισβητούσαν».

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 165-166: «Οι πρόσφυγες που κατοικούσαν ... στη νέα πατρίδα τους».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (πρωτογενείς πηγές)	Σύμφωνα με την πρώτη μαρτυρία, η μητέρα της αφηγήτριας δεν ήθελε να μείνουν στα προσφυγικά στη Μυτιλήνη, αλλά προτιμούσε να εγκατασταθούν αλλού, ώστε να προσφέρουν στα παιδιά τους καλύτερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες και για να μην τα στιγματίζει η προσφυγική τους ιδιότητα. • Σύμφωνα με τη δεύτερη μαρτυρία, πολλές προσφυγικές οικογένειες προτίμησαν για τα παιδιά τους τα ιδιωτικά σχολεία της εποχής πληρώνοντας τα δίδακτρα με μύριες στερήσεις, προκειμένου να αποτινάξουν την προσφυγική ιδιότητα, που ήταν πηγή ντροπής τότε, αλλά έγινε πηγή υπερφάνειας μετά από χρόνια. • Σύμφωνα με την τρίτη μαρτυρία, ο χαρακτηρισμός «πρόσφυγας» δεν απέδιδε στην κυριολεξία ότι είχαν ζητήσει καταφύγιο στην Ελλάδα, αλλά ήταν αντίστοιχος με αυτόν του ζητιάνου, στοιχείο που αναδείκνυε τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης του προσφυγικού πληθυσμού. Ένωσαν ντροπή, καθώς ο χαρακτηρισμός αυτός τους μείωνε, ενώ, όπως επισημαίνει ο/η μάρτυρας, σε άλλες περιπτώσεις, π.χ. των Κυπρίων, χρησιμοποιήθηκε η καταγωγή των προσφύγων ως προσδιοριστικό στοιχείο.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει, τεκμηριώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 166-167: «Ο πληθυσμός της Ελλάδας ... ενσωματώθηκαν στον εθνικό κορμό».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Μετά την ανταλλαγή πληθυσμών περίπου ενάμισι εκατομμύριο πρόσφυγες ήρθαν στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων 170.000 που ήρθαν από τη Βουλγαρία με τη Συνθήκη του Νεϊγύ το 1919, από τον Καύκασο, τη Νότια Ρωσία, τη Γιουγκοσλαβία, την Αλβανία, τα Δωδεκάνησα. Μαζί τους και 50.000 Αρμένιοι. • Όσοι ήρθαν από

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

τη Βουλγαρία, κάτοικοι των ακτών του Εύξεινου Πόντου, της Σωζόπολης, του Πύργου, της Αγκιάλου, της Μεσημβρίας, ή της ενδοχώρας, της Φιλιππούπολης, της Στενιμάχου, και οι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας εγκαταστάθηκαν στους εγκαταλελειμμένους οικισμούς στο έδαφος της Μακεδονίας. • Την αντίστροφη πορεία ακολούθησαν όσοι έφυγαν από την Ελλάδα με προορισμό τη Βουλγαρία και την Τουρκία· εκεί ήταν διαθέσιμοι οι ελληνικοί οικισμοί. • Λίγοι Σέρβοι που βρίσκονταν στο έδαφος της Μακεδονίας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επέστρεψαν στη Γιουγκοσλαβία, αντίθετα, οι Έλληνες των Σκοπίων, του Κοσόβου, του Περλεπέ, του Μοναστηρίου εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία και ειδικά στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όπου ίδρυσαν συλλόγους για τη διατήρηση των παραδόσεών τους. • Για όσους έμειναν πίσω, στη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, η ενσωμάτωση στις χώρες αυτές ήταν προοδευτικά αναπόφευκτη. • Είναι η πρώτη φορά στην Ιστορία που οι Έλληνες συγκεντρώνονται στα όρια του εθνικού τους κράτους και εγκαθίστανται οριστικά στο έδαφός του.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Η άφιξη μεγάλου πλήθους προσφύγων και η μόνιμη εγκατάστασή τους στα νέα εδάφη που είχαν προσαρτηθεί στο ελληνικό κράτος είχε ως αποτέλεσμα την επίτευξη της πολυπόθητης εθνικής ομοιογένειας. • Οι Έλληνες στη Μακεδονία έγιναν η απόλυτη πλειοψηφία, ενώ όταν αποκτήθηκε η Μακεδονία μειοψηφούσαν. Η ενδυνάμωση αυτή του ελληνικού στοιχείου οφείλεται στους πρόσφυγες, όπως μαρτυρά η απογραφή του 1928. • Ακόμη περισσότερο στη Δυτική Θράκη, το ελληνικό 20% του πληθυσμού που είχε καταγραφεί στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αυξήθηκε σε 60%, ξεπερνώντας έτσι τους μουσουλμάνους της περιοχής (είχαν εξαιρεθεί από την ανταλλαγή των πληθυσμών). • Η πολυπόθητη εθνική ομοιογένεια ήταν γεγονός, ειδικά αν η κατάσταση στην Ελλάδα συγκρινόταν με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες. Ποτέ βέβαια δεν ξεπεράστηκε πλήρως το θέμα των μουσουλμανικών μειονοτήτων, Σλαβομακεδόνων, Βλάχων και Αλβανών, που αποτελούσε πηγή προβλημάτων. • Οι ελληνικοί πληθυσμοί της Εγγύς Ανατολής ήταν πλέον εγκατεστημένοι στα ελληνικά εδάφη. Ήταν το τέλος του ελληνικού κοσμοπολιτισμού.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

21η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Το Κρητικό Ζήτημα – Η περίοδος της αυτονομίας
και η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Λάθος, β. Σωστό, γ. Λάθος, δ. Σωστό, ε. Λάθος, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Λάθος, ια. Σωστό, ιβ. Σωστό, ιγ. Σωστό, ιδ. Σωστό, ιε. Λάθος, ιστ. Λάθος, ιζ. Λάθος, ιη. Σωστό, ιθ. Λάθος, κ. Λάθος, κα. Σωστό, κβ. Λάθος, κγ. Σωστό, κδ. Σωστό, κε. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-6, β-1, γ-11, δ-5, ε-12, στ-2, ζ-9, η-8, θ-10, ι-3, ια-7, ιβ-4.

3. Αντιστοίχισης

α-4, β-6, γ-7, δ-1, ε-3, στ-2, ζ-5.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 206: «Μέσα σε μια απερίγραπτη ... υπό διεθνή προστασία».
2. α. Σχολικό βιβλίο, σσ. 206-207: «Οι ξένοι Ναύαρχοι αναχώρησαν ... τέθηκε αμέσως σε εφαρμογή».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 208: «Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας ... ίδρυσε την Κρητική Τράπεζα».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 208: «Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας ... και εγκατάστασής του».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 208: «Το θετικό και αισιόδοξο κλίμα ... ψυχολογία των Κρητών».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 208-209: «Αλλά το πιο σημαντικό ήταν ... δημιουργήσε βαρύ κλίμα διχασμού».

6. Σχολικό βιβλίο, σσ. **209-210**: «Η κρίση κορυφώθηκε ... θα διορίζονταν απευθείας από τον Πρίγκιπα».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. **210**: «Η αντιπολίτευση αποφάσισε ... επανάστασης του Θερίσου».
8. Σχολικό βιβλίο, σσ. **210-211**: «Όλοι πλέον είχαν πεισθεί ... ένα φυσικό οχυρό».
9. Σχολικό βιβλίο, σ. **211**: «Οι επαναστάτες αιφνιδίασαν ... σκοπούς της επανάστασης».
10. Σχολικό βιβλίο, σσ. **212-213**: «Η έκρηξη και η ταχύτατη επέκταση ... πλέον ορατή».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. **213**: «Το βασιλικό περιβάλλον στην Αθήνα ... υποστήριζαν ανοιχτά».
12. Σχολικό βιβλίο, σ. **213**: «Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν τήρησαν ... συμπαράσταση προς τους επαναστάτες».
13. Σχολικό βιβλίο, σσ. **213-214**: «Στο μεταξύ, η επανάσταση ... αυτομόλησαν προς τους επαναστάτες».
14. Σχολικό βιβλίο, σ. **214**: «Η κρίση μετατοπίστηκε ... της εθνικής εξεγέρσεως...».
15. Σχολικό βιβλίο, σσ. **214-215**: «Τα πρώτα υπομνήματα ... με σκιώδη σουλτανική επικυριαρχία».
16. Σχολικό βιβλίο, σ. **215**: «Η επιμονή των επαναστατών ... γενικής αμνηστίας».
17. Σχολικό βιβλίο, σ. **215**: «Οι διαπραγματεύσεις ήταν ... της Κρήτης με την Ελλάδα».
18. Σχολικό βιβλίο, σ. **215**: «Το κίνημα του Θερίσου ... γαλήνης στην Κρήτη».
19. Σχολικό βιβλίο, σσ. **215-216**: «Η πολιτική του Βενιζέλου ... οριστικής του επίλυσης».
20. Σχολικό βιβλίο, σ. **216**: «Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης ... στη διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος».
21. Σχολικό βιβλίο, σ. **217**: «Δύο μεγάλα εξωτερικά γεγονότα ... στη νέα Προσωρινή Κυβέρνηση της Κρήτης».
22. Σχολικό βιβλίο, σ. **218**: «Παρά τις έντονες ... απέκοψε τον ιστό της».
23. Σχολικό βιβλίο, σ. **218**: «Το πολιτικό κενό ... προσωπικότητα στην Κρήτη».
24. Σχολικό βιβλίο, σ. **219**: «Λίγους μήνες μετά ... και ένοπλα τμήματα».
25. Σχολικό βιβλίο, σ. **219**: «Εκείνο που δεν είχε κατορθώσει να λύσει ... εξαφανιστεί από την Κρήτη».
26. Σχολικό βιβλίο, σ. **220**: «Η ευτυχής για την Ελλάδα ... ΕΤΗ ΑΓΩΝΙΑΣ».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 208-209: «Το θετικό και αισιόδοξο κλίμα ... βαρύ κλίμα διχασμού».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Η Συντακτική επιτροπή, της οποίας μέλος ήταν και ο Βενιζέλος, δημιούργησε συνειδητά ένα ιδιαίτερα συντηρητικό σύνταγμα για τους παρακάτω λόγους: Η αυτονομία ήταν ένα μεταβατικό στάδιο προς την ένωση, η οποία θα γινόταν πράξη σε σύντομο διάστημα. Τότε θα ίσχυε και στην Κρήτη το ελληνικό σύνταγμα. Ομοίως, η αρμοστέα θα ήταν μόλις τριετής, αφού ο πρίγκιπας Γεώργιος θα διαμόρφωνε τις συνθήκες έτσι, ώστε να συντελεστεί το γρηγορότερο η ένωση. Εξάλλου, οι υπερεξουσίες που δίνονταν με διάφορα άρθρα του συντάγματος στον αρμοστή δεν θα αξιοποιούνταν από εκείνον, αφού υπήρχε η πεποίθηση ότι θα δει με πιο φιλελεύθερο πνεύμα τις σχετικές διατάξεις. Όλα αυτά διαψεύστηκαν πολύ σύντομα, η ένωση καθυστερούσε και ο Γεώργιος κυβερνούσε αυταρχικά.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή που περιλαμβάνει απόσπασμα με πρωτογενή)	Κατά τον Άγγλο Γενικό Πρόξενο Εσμέ Χάουαρντ, ο Ύπατος Αρμοστής δεν είχε διάθεση συνεργασίας με την κρητική κυβέρνηση, αντιπαθούσε φανερά το συνταγματικό πολίτευμα και είχε δηλώσει σε ιδιωτική συζήτηση ότι οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις είναι χωρίς ουσία. Έχοντας την ιδιότητα του ναυτικού, ήθελε να εφαρμόσει την αυστηρή στρατιωτική πειθαρχία στο νησί της Κρήτης, που θα το κυβερνούσε σαν να ήταν πολεμικό πλοίο και αυτός ο καπετάνιος, ανεξαρτήτως της άποψης των Προστάτιδων Δυνάμεων για το σύνταγμα που είχαν παραχωρήσει στην Κρήτη.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Πέρα από τα προβλήματα που αφορούσαν το σύνταγμα και το έργο της διοίκησης, σύντομα ανέκυψε σημαντική διαφωνία στο ενωτικό ζήτημα. Η πίστη του αρμοστή στην αυτονομία, όπως είχε σχεδιαστεί ως καθεστώς από τις Μ. Δυνάμεις ήταν απαρασάλευτα. Το μόνο που διακήρυττε πως χρειάζεται για τη διεκδίκηση

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Γ
(δευτερογενής
πηγή)**

της ένωσης ήταν οι συνεχείς παραστάσεις και τα υπομνήματα, κάτι που δεν ικανοποιούσε τους Κρήτες. Η αναποτελεσματικότητα της στρατηγικής του έγινε εμφανής κατά το ταξίδι του στις ευρωπαϊκές αυλές το καλοκαίρι του 1900. Οι Μ. Δυνάμεις αρνήθηκαν κατηγορηματικά την αναμόχλευση του Κρητικού Ζητήματος εμμένοντας στο status quo της Κρητικής Πολιτείας.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του κειμένου Α

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σ. 210: «Κάτω από τις συνθήκες αυτές ... επανάστασης του Θερίσου».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Στην αρχή του χρόνου (1905) είχαν προκηρυχθεί εκλογές για την 20ή Μαρτίου για την εκλογή 64 βουλευτών, ενώ κατά το σύνταγμα άλλοι 10 θα διορίζονταν απευθείας από τον Πρίγκιπα Γεώργιο. • Η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις αποφάσισε να απέχει από τις εκλογές, κατήγγειλε τα αυταρχικά μέτρα του Πρίγκιπα και την εκλογική βία και εξέδωσε προκήρυξη, με την οποία ζητούσε και από τον λαό να μην προσέλθει στις κάλπες.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α και Β

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 210-211: «Όλοι πλέον είχαν πεισθεί ... στις διαταγές του Πρίγκιπα».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Η αντιπολίτευση τήρησε την απόφασή της να απέχει από τις εκλογές και επέλεξε το χωριό Θέρισο στην ορεινή Κυδωνία ως τόπο κήρυξης του ένοπλου αγώνα της. Στη συνέλευση που πραγματοποιήσαν στις 11 Μαρτίου, οι επαναστάτες κήρυξαν την ένωση με την Ελλάδα και ύψωσαν την ελληνική σημαία.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Ο Βενιζέλος με 300 ενόπλους κήρυξε την επανάσταση στο Θέρισο.
• Ο Βενιζέλος είχε υπολογίσει πως με βάση τη διεθνή και εσωτερική κατάσταση, οι επαναστάτες θα ήταν ασφαλείς στο δυσπρόσιτο αυτό σημείο. Πιθανή επίθεση προς την έδρα των επαναστατών αφενός έκρυβε κινδύνους σε πολιτικό επίπεδο, αφετέρου θα ήταν πολύ δύσκολη επιχειρησιακά. Το ένστικτό του αποδείχθηκε σωστό.

γ. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των κειμένων Α και Β

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σ. 211: «Παράλληλα, εκπρόσωποι των επαναστατών ... τους σκοπούς της επανάστασης».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή)**

Η επανάσταση απέκτησε ισχυρό έρεισμα σε σύντομο χρονικό διάστημα, ενώ προσχώρησαν σε αυτή σημαίνουσες τοπικές προσωπικότητες και πολεμιστές· μεταξύ αυτών οι Ιω. Σφακιανάκης, Α. Στεργιάδης και Εμμ. Πολυχρονίδης από το Ηράκλειο, επίσκοπος Διονύσιος Καστρινογιαννάκης, Ιω. Τσουδερός από το Ρέθυμνο, επίσκοπος Πέτρας Τίτος και Μ. Σφακιανάκης από το Λασιθί. • Ο λαός της Κρήτης έστειλε ψηφίσματα συμπαράστασης στους επαναστάτες, ενώ ο Γεώργιος ήταν σε θέση να ελέγχει μόνο την τοπική χωροφυλακή, και μάλιστα όχι πλήρως.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή που
περιλαμβάνει
πρωτογενή)**

Σε σύντομο διάστημα πλαισίωσαν τους επαναστάτες 7.000 ένοπλοι. Ο Βενιζέλος εξέδωσε διάγγελμα στις 10 Μαρτίου 1905 με το οποίο καλούσε τους αντιπολιτευόμενους στην επανάσταση. Σε αυτό ανέφερε πως οι ελπίδες για την ένωση διαψεύστηκαν, οι αιματηροί αγώνες του παρελθόντος έμειναν αδικαίωτοι, καθώς, αντί για την ένωση, τους παραχωρήθηκε ένα αρμοσσειακό καθεστώς που, ενώ θεωρητικά είχε προσωρινό χαρακτήρα, θα γινόταν μόνιμο. Απηύθυνε πρόσκληση σε όλους τους Κρήτες να ενισχύσουν την επανάσταση με στόχο την κατάλυση της αρμοσσειάς, που απομάκρυνε το όνειρο της ένωσης, και την ανακήρυξη του βασιλιά Γεώργιου σε άρχοντα της Κρήτης.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 215-216: «Οι διαπραγματεύσεις ήταν σκληρές ... της οριστικής επίλυσης».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Στις 23 Ιουλίου 1906 ο Ύπατος αρμοστής έλαβε επισήμως γνώση για τις αποφάσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η χωροφυλακή θα αναδιοργανωνόταν και θα ιδρυόταν Πολιτοφυλακή στελεχωμένη με Έλληνες αξιωματικούς, που προηγουμένως θα είχαν παραιτηθεί από τον ελληνικό στρατό. Τα στρατεύματα των Προστάτιδων Δυνάμεων θα εγκατέλειπαν το νησί της Κρήτης μετά την αποκατάσταση της έννομης τάξης. Ένα νέο δάνειο 9.300.000 γαλλικών φράγκων θα χορηγούνταν, ενώ θα ίσχυε αναστολή πληρωμής των επιτοκίων του πρώτου δανείου ως το 1911. Η επιτροπή που ασκούσε έλεγχο στα οικονομικά της Ελλάδας από το 1898 θα επέκτεινε τις εργασίες της στην Κρήτη και το σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας θα αναθεωρούνταν. Ο Βασιλιάς της Ελλάδας, Γεώργιος Α΄, θα είχε πλέον το δικαίωμα διορισμού του Ύπατου Αρμοστή, όπως τον ενημέρωναν εμπιστευτικά, μετά από απαίτηση της Ρωσίας, στις 14 Αυγούστου 1906. Οι Μεγάλες Δυνάμεις θα έδιναν απλώς την έγκρισή τους. Επισήμως αυτή η απόφαση έγινε γνωστή ακριβώς έναν μήνα μετά.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (πρωτογενής πηγή)	Γράφει ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον «Κήρυκα» Χανίων στις 27 Απριλίου 1907 ότι ο λαός της Κρήτης έχει πλέον το αναφαίρετο δικαίωμα να εκφέρει γνώμη με βαρύνουσα σημασία για το εθνικό του ζήτημα. Το κρητικό ζήτημα προσέλαβε χαρακτήρα εθνικού ζητήματος και όχι μιας απλής δυναστικής υπόθεσης που αφορά τη βασιλική οικογένεια. • Ο πρωθυπουργός Θεοτόκης ανέλαβε τις διαπραγματεύσεις με τις οποίες ο Βασιλιάς της Ελλάδας θα μπορούσε να υποδεικνύει τον Ύπατο Αρμοστή της Κρήτης. • Ο κρητικός λαός ανέκτησε τις ελευθερίες που είχε στερηθεί, και μάλιστα σε πιο ολοκληρωμένη μορφή, εξασφαλισμένες πλέον από το νέο πολίτευμα που εγκαθιδρύθηκε μετά από λαϊκή επανάσταση και ενδυνάμωσε πολιτικά τον λαό, δίνοντάς του πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

4. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 216: «Το πιο σημαντικό είναι ... στη διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Από τη στιγμή που το νησί θα αποκτούσε τον δικό του στρατό, την Πολιτοφυλακή Κρήτης, και μάλιστα με επικεφαλής Έλληνες αξιωματικούς, τα διεθνή αγήματα που το προστάτευαν δεν θα είχαν λόγο ύπαρξης. Την αποχώρησή τους είχαν υποσχεθεί με τη διακοίνωση της 10/23 Ιουλίου 1906 οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες θα αποδέσμευαν σταδιακά το νησί από την προστασία τους. Πράγματι, στις 24 Ιουλίου 1908 ένα μεγάλο μέρος των ξένων στρατευμάτων αναχώρησε ενώ, παράλληλα, ανακοινώθηκε η απόφαση για αναχώρηση και των υπολοίπων εντός ενός έτους. Η αυτονομία, έτσι, θα αποκτούσε ουσιαστικό περιεχόμενο, ενώ διαφαινόταν πλέον η δυνατότητα να επιβάλει ο κρητικός λαός τη θέλησή του, να πραγματοποιηθεί το όνειρο της ένωσης.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή που περιλαμβάνει πρωτογενή)	Η αποχώρηση των στρατευμάτων των Προστάτιδων Δυνάμεων από το νησί της Κρήτης έγινε με υποδειγματική τάξη. Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν ενέδωσαν στην τουρκική πίεση. Η κίνησή τους αυτή εγκαρδίωσε και ενθουσίασε τους Έλληνες, παρόλο που είχε κυρίως συμβολικό χαρακτήρα. • Ο Βενιζέλος επιδίωκε εξ αρχής τη σταδιακή αποδέσμευση από τον έλεγχο των ευρωπαϊκών δυνάμεων και έγραφε στον «Κήρυκα» Χανίων ότι, μετά από επτά αιώνες, για πρώτη φορά δεν υπήρχαν στο έδαφος της Κρήτης ξένα στρατεύματα. Τα ευρωπαϊκά στρατεύματα παρουσιάζονταν ως προστάτες και ελευθερωτές, ήταν όμως ουσιαστικά κηδεμόνες.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η ελευθερία και η αυτονομία των Κρητών είχε όποιο περιεχόμενο και εύρος έδιναν σύμφωνα με τη διάθεσή τους οι προστάτες. • Ο Βενιζέλος έγραφε, ακόμη, πως μερικοί, παρερμηνεύοντας τη νέα κατάσταση, υποστήριζαν πως οι Κρήτες δεν κέρδισαν τίποτα σημαντικό, αφού τη στρατιωτική κατοχή αντικατέστησε η παρουσία των φυλάκων. Ωστόσο, η πραγματικότητα ήταν ότι με την πλήρη άρση της στρατιωτικής κατοχής έπαψε να υφίσταται η συγκυριαρχία των δυνάμεων, και έτσι αναδείχθηκε η αδέσμευτη κυριαρχία του λαού της Κρήτης.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

22η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο παρευξείνιος ελληνισμός τον 19ο και 20ό αιώνα

B.1 Κλειστού τύπου

1. Διαζευκτικού τύπου

α. Σωστό, β. Σωστό, γ. Σωστό, δ. Λάθος, ε. Σωστό, στ. Λάθος, ζ. Λάθος, η. Σωστό, θ. Λάθος, ι. Λάθος, ια. Λάθος, ιβ. Λάθος, ιγ. Σωστό, ιδ. Λάθος, ιε. Λάθος, ιστ. Σωστό, ιζ. Σωστό, ιη. Σωστό, ιθ. Σωστό, κ. Λάθος, κα. Λάθος, κβ. Σωστό.

2. Αντιστοίχισης

α-2, β-7, γ-5, δ-4, ε-3, στ-6, ζ-1.

3. Πολλαπλής επιλογής: α, γ, δ.

B.2 Σύντομης απάντησης

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 245: «Το δυσμενές κλίμα ... τις παλιές της δόξες».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 246: «Το μέλλον της περιοχής ... των άλλων μεγαλουπόλεων».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 246: «Προς τον βορρά η οροσειρά του Παρυάδρου ... βιομηχανία της ναυπηγικής».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 246: «Η κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή ... τοπικές μουσουλμανικές εθνότητες».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 246: «Η Τραπεζούντα μέχρι το 1869 ... του ανατολικού Πόντου».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 246-248: «Ανάλογη ήταν η οικονομική ... αλλά και της Ευρώπης».
7. Σχολικό βιβλίο, σ. 248: «Η οικονομική άνθηση ... και δημοκρατικό πολίτευμα».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 248: «Ο ελληνοκεντρικός προσανατολισμός ... στο ελληνικό Ναυτικό».
9. Σχολικό βιβλίο, σσ. 248-249: «Ο 20ός αιώνας βρήκε ... μιας αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας».

10. Σχολικό βιβλίο, σ. 249: «Οι Έλληνες της Διασποράς ... Γερμανός Καραβαγγέλης».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 249: «Λίγες μέρες πριν ... κατοχή των Νεοτούρκων».
12. Σχολικό βιβλίο, σ. 249: «Τον Φεβρουάριο του 1918 ... στις πόλεις του εξωτερικού».
13. Σχολικό βιβλίο, σ. 250: «Στην Ευρώπη πρωτεργάτης ... της Σοβιετικής Ένωσης».
14. Σχολικό βιβλίο, σσ. 250-251: «Η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου ... υπέρ του λαού σας».
15. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 251: «Η πρόταση του Ελ. Βενιζέλου ... των γρήγορων πολιτικών εξελίξεων».
β. Σχολικό βιβλίο, σσ. 252-253: «Παρά το αρνητικό κλίμα ... του ίδιου έτους».
16. Σχολικό βιβλίο, σσ. 251-252: «Το πολιτικό γεγονός ... σύμμαχοι με τους Έλληνες».
17. Σχολικό βιβλίο, σ. 253: «Η τελευταία προσπάθεια ... του ελληνισμού της Μ. Ασίας».
18. Σχολικό βιβλίο, σ. 253: «Αυτή την περίοδο της γενοκτονίας ... η Συνθήκη της Λοζάνης το 1923».
19. Σχολικό βιβλίο, σσ. 253-254: «Είναι γνωστή η γενοκτονία ... να πεθάνουν από τις κακουχίες».
20. Σχολικό βιβλίο, σ. 254: «Η κατάσταση στην ευρύτερη ... ανταλλαγής των πληθυσμών».
21. Σχολικό βιβλίο, σ. 254: «Ωστόσο, η συντριπτική πλειοψηφία ... Έλληνες του Πόντου».

B.3 Ανάλυσης παραθεμάτων

1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 246-248: «Το μέλλον της περιοχής προβλεπόταν ... αλλά και της Ευρώπης».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Στο παράθεμα περιγράφεται η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Τραπεζούντας γύρω στο 1870: σε μια μισογκρεμισμένη προκουμαία που είχε χτιστεί από τους Γενουάτες, άραζαν καϊκια και σαντάλια από τα γειτονικά παραλιακά χωριά μεταφέροντας κάθε λογής εμπορεύματα. • Ξύλα, δημητριακά, φρούτα και λαχανικά έρχονταν από τα Πλάτανα και τα Σούρμενα, τούβλα και χονδροειδούς κατασκευής κεραμικά από την Τραπεζούντα. Κάποια μεταφέρονταν από γυναίκες του χωριού με χρωματιστές φορεσιές. • Υπήρχε συνεχής κίνηση και θόρυβος στη μικρή πλατεία. Το ίδιο πολύβουο ήταν και το παζάρι σε συγκεκριμένες μέρες της εβδομάδας, όταν οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών κατέβαιναν με προϊόντα γεωργίας, κτηνοτροφίας και άλλα που έπαιρναν από τα πλούσια δάση της περιοχής. • Στη χριστιανική πόλη βρισκόταν η κεντρική αγορά, που ονομάζεται μεγάλο παζάρι, στου οποίου τα στενά δρομάκια μπορούσε να ανακαλύψει κανείς μια αξιοθαύμαστη ποικιλία εμπορευμάτων: περίφημα χαλιά της Περσίας, του Χορασάν και της Σμύρνης, υφάσματα του Χαλεπίου, του Ντιαρμπεκίρ και της Προύσας, περίτεχνα κοσμήματα και ακριβούς πολύτιμους λίθους, αρχαία νομίσματα, όπλα. Οι Ευρωπαίοι της πόλης παρομοιάζουν το παζάρι με την αγορά του Ταμπλ και με τα Ηλύσια Πεδία. • Καραβάνια από την Περσία ή την ενδοχώρα καταφθάνουν στην πλατεία παρουσιάζοντας ένα εντυπωσιακό θέαμα: τριψήφιος αριθμός υποζυγίων δεμένα μεταξύ τους με αλυσίδα φθάνουν σχηματίζοντας μια μακρά γραμμή.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

2. α. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σ. 248: «Η οικονομική άνθηση του ελληνισμού ... στον οικονομικό και τον πνευματικό τομέα».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Η εθνική αφύπνιση στον Πόντο είχε ξεκινήσει από τον 19ο αιώνα, όταν οι Έλληνες της περιοχής άρχισαν ξανά να έρχονται σε επικοινωνία με το νέο ελληνικό κράτος. • Το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας είχε γίνει πια ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα υψηλότατου επιπέδου. Πέραν αυτού, σχολεία δημιουργήθηκαν ακόμη και σε δυσπρόσιτα μέρη του Πόντου που δεν είχαν κάποια επαφή με το ελληνικό κράτος, και έτσι και αυτοί οι ελληνικοί πληθυσμοί υιοθέτησαν τις ιδέες του αλυτρωτικού εθνικισμού. • Η Μεγάλη Ιδέα, της οποίας το περιεχόμενο συνεπαγόταν επέκταση του ελληνικού κράτους σε κάθε περιοχή που κατοικούσαν Έλληνες, γνώριζε πλατιά διάδοση. Ένα πρόσφατο, αντίστοιχο κίνημα, που είχε στεφθεί με επιτυχία, αυτό για την ιταλική ενοποίηση, ήταν το πρότυπο με βάση το οποίο εδραιωνόταν αυτή η ιδέα στην Ελλάδα.

β. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 248-249: «Ωστόσο, η πολιτική ... αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας»

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

Οι Έλληνες του Πόντου είχαν αρχίσει να επεξεργάζονται την ιδέα δημιουργίας ενός ελληνικού κράτους από το 1904 περίπου, όμως μέχρι και τους Βαλκανικούς Πολέμους οι Πόντιοι διανοούμενοι τρέφονταν με αυταπάτες πως θα μπορούσαν να ζήσουν ειρηνικά και να συνεργαστούν με τους Τούρκους στο πλαίσιο ενός νέου ελληνοτουρκικού καθεστώτος. Μάλιστα και ο μητροπολίτης Χρύσανθος κινούνταν προς αυτή την κατεύθυνση, μάλλον επηρεασμένος από τις θέσεις του «Ανατολικού κόμματος» των Δραγούμη και Σουλιώτη. • Και οι τελευταίες αυταπάτες διαλύθηκαν, όταν μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και στην αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Οθωμανοί άρχισαν να κάνουν πράξη την ειλημμένη ήδη από το 1911 απόφαση για εξολόθρευση των γηγενών μη μουσουλμανικών εθνοτήτων. Έτσι θεωρούσαν ότι θα έλυναν οριστικά το εθνικό ζήτημα της αυτοκρατορίας. Επομένως, οι Έλληνες της περιοχής δεν είχαν άλλη επιλογή από τη σύγκρουση, έπρεπε να αγωνιστούν για την επιβίωσή τους.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

3. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών του παραθέματος

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 250-251: «Η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου ... τον Απρίλιο του 1919 ο μητροπολίτης Χρύσανθος».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Ο φάκελος των ελληνικών διεκδικήσεων περιλάμβανε αρκετές περιοχές και ο Πόντος δεν βρισκόταν μεταξύ των αρχικών προτεραιοτήτων. Λόγω γεωγραφικής απόστασης ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να εγείρει μεγαλύτερες αξιώσεις για την περιοχή, ήλπιζε μόνο ότι η ενισχυμένη θέση της Ελλάδας θα ήταν αρκετή να προστατεύσει τους ελληνικούς πληθυσμούς. • Πραγματικά, η απόσταση καθιστούσε αδύνατη την αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στην περιοχή, ενώ πληθυσμιακά οι Έλληνες δεν υπερτερούσαν, παρά μόνο κατά τόπους. Επομένως, μια ελληνική διεκδίκηση δεν θα μπορούσε να θεμελιωθεί στη βάση της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, που κατήυθνε ως τότε την ελληνική εξωτερική πολιτική. Αν αυτή η αρχή παραβιαζόταν από τον Βενιζέλο, τότε οι υπόλοιπες εθνικές διεκδικήσεις θα στερούνταν ερείσματος. Ούτε θα μπορούσε να επιβάλει τη θέληση της Ελλάδας με στρατιωτικά μέσα. Θα ήταν λάθος να επιμένει διπλωματικά στη δημιουργία ενός ποντιακού κράτους χωρίς οι Έλληνες να αποτελούν την πλειοψηφία σε αυτό. • Ως καλύτερη επιλογή ο Βενιζέλος θεωρούσε την ενσωμάτωση αυτής της περιοχής σε μια ποντοαρμενικής ομοσπονδία, στην οποία οι Έλληνες του Πόντου και οι Αρμένιοι θα λειτουργούσαν ως ισότιμοι εταίροι. Το σχέδιο προσέκρουσε στην απροθυμία των Αρμενίων να αναγνωρίσουν ως ισότιμο εταίρο τους Ποντίους, που δεν ήταν παρά μια τοπική μειονότητα. • Η συμπερίληψη των Ελλήνων του Πόντου στο υπό δημιουργία αρμενικό κράτος φαινόταν πιο εφικτή, και προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε τελικά ο Βενιζέλος. Οι κοινές επιδιώξεις των δύο λαών θα εξασφάλιζαν πως οι Πόντιοι θα ήταν προστατευμένοι στο πλαίσιο ενός αρμενικού κράτους. Ο Βενιζέλος δεν αδιαφορούσε για τα δίκαια αιτήματα του παρευξείνιου ελληνισμού, αλλά επέλεγε τη στρατηγική του με βάση τον ρεαλισμό.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο
(δευτερογενής
πηγή)**

• Το πρόταγμα για τον Βενιζέλο ήταν η εφαρμογή στην πράξη της Συνθήκης των Σεβρών, γεγονός που θα αύξανε τη διπλωματική ισχύ της Ελλάδας και θα της παρείχε τη δυνατότητα ουσιαστικής στήριξης των συμφερόντων των Ελλήνων που δεν θα βρίσκονταν εντός συνόρων, αλλά σε «φίλια κράτη», σαν το αρμενικό. Αυτή φαινόταν ως η μόνη βιώσιμη λύση με βάση τα πραγματικά δεδομένα.

- Το ιστορικό παράθεμα επιβεβαιώνει και εμπλουτίζει τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

4. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών των παραθεμάτων

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου**

σσ. 253-254: «Είναι γνωστή η γενοκτονία ... που υπέστησαν οι Έλληνες του Πόντου».

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή που
περιλαμβάνει
αποσπάσματα
πρωτογενών
πηγών)**

Κατά τη διάρκεια μυστικής σύσκεψης με επικεφαλής τον Ταλαάτ Πασά (πρόκειται για έναν από τους πρωτεργάτες του διωγμού σε βάρος των Ελλήνων) ο Σακίρ Μπεχαεντίν από τους Νεότουρκους παρομοίασε τα μη μουσουλμανικά έθνη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με βλαβερά χόρτα που πρέπει να ξεριζωθούν, ξεκαθαρίζοντας πως αυτός είναι ο σκοπός της επανάστασης των Νεότουρκων. • Σε νεοτουρκικό συνέδριο στη Θεσσαλονίκη το 1911 λαμβάνεται η απόφαση για εξόντωση των μη μουσουλμάνων της αυτοκρατορίας με το σκεπτικό ότι η Τουρκία έπρεπε να γίνει αμιγώς μουσουλμανική χώρα και να μην υπάρχει χώρος για καμία άλλη αντίληψη και θρησκεία. Για την «οθωμανοποίηση» του κράτους θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί η ένοπλη βία. Καμία άλλη εθνότητα δεν μπορούσε να έχει δικές της οργανώσεις, κάθε απόπειρα αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης χαρακτηριζόταν προδοσία προς το κράτος και απαγορευόταν. • Με βάση τις παραπάνω κατευθυντήριες γραμμές το 1914 αρχίζει ο διωγμός των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης. Το 1915 σημειώνεται η γενοκτονία των Αρμενίων με ενάμισι εκατομμύριο νεκρούς, ενώ το 1916 ξεκινά η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου με 350.000 νεκρούς μέχρι το 1923. Το σχέδιο εφαρμόστηκε απαρέγκλιτα.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Α
(δευτερογενής
πηγή που
περιλαμβάνει
αποσπάσματα
πρωτογενών
πηγών)**

• Σύμφωνα με έγγραφο του Αυστριακού Υπουργού Εξωτερικών προς το Βερολίνο: Ο διωγμός σε βάρος των Ελλήνων εντάσσεται στο πλαίσιο της πολιτικής εξόντωσης του ελληνικού στοιχείου, όπως πριν του αρμενικού. Οι εθνότητες αυτές χαρακτηρίστηκαν εχθροί του τουρκικού κράτους. Τα μέτρα κατά των Ελλήνων προσιδιάζουν σε αυτά που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη γενοκτονία των Αρμενίων. Ολόκληροι πληθυσμοί, συμπεριλαμβανομένων γυναικών, γερόντων και παιδιών, εκτοπίζονται από τα παράλια προς την ενδοχώρα, ώστε να πεθάνουν από τις κακουχίες και την πείνα. Τα σπίτια που αφήνουν πίσω τους οι άνθρωποι αυτοί λεηλατούνται, πυρπολούνται ή καταστρέφονται από τα τουρκικά «τάγματα τιμωρίας», ώστε να σβηστεί κάθε ίχνος της παρουσίας τους.

**Βασικά στοιχεία
από το κείμενο Β
(δευτερογενής
πηγή)**

Η τραγωδία του Μπείαλάν όπως καταγράφηκε από αυτόπτη μάρτυρα: το ξημέρωμα της 16ης Φεβρουαρίου 1922 οι κάτοικοι του χωριού τρομοκρατήθηκαν στο άκουσμα ότι πλησιάζουν στο χωριό οι άτακτοι του Τοπάλ Οσμάν (που ήταν διαβόητος για τα φρικτά του εγκλήματα κατά τη διάρκεια της γενοκτονίας). Οι άνδρες αναζήτησαν καταφύγιο στο δάσος ή σε αυτοσχέδιες κρυψώνες σε σπίτια και σε στάβλους. Τα γυναικόπαιδα και οι γέροντες κλείστηκαν στα σπίτια έντρομοι. Λίγο αργότερα, μια ομάδα 150 περίπου ατάκτων μπήκαν στο χωριό με κραυγές και πυροβολισμούς. Τους ακολουθούσαν και Τούρκοι χωρικοί από τις γύρω περιοχές με στόχο να αρπάξουν ό,τι μπορούσαν από τα σπίτια των Ελλήνων. Η ατμόσφαιρα έγινε βαριά, οι άτακτοι άρχισαν να χτυπούν βίαια τις πόρτες των σπιτιών και να καλούν τον πληθυσμό να συγκεντρωθεί στην πλατεία. Η ανυπακοή θα σήμαινε πυρπόληση του χωριού και φρικτό θάνατο για τους κατοίκους του. Έτσι, το κατατρομαγμένο πλήθος βρέθηκε στους δρόμους. Οι νεαρές γυναίκες που προαισθάνονταν όσα θα ακολουθούσαν αποπειράθηκαν να φύγουν από το χωριό, όμως οι έξοδοί του φυλάσσονταν από ατάκτους, οι οποίοι τις πυροβόλησαν σκοτώνοντας αλλά και τραυματίζοντας αρκετές. Μετά από αυτό, ήταν ξεκάθαρο τι περίμενε τους κατοίκους, γι' αυτό θρηνούσαν σπαρακτικά στους δρόμους του χωριού. Ήταν το χρονικό μιας προαναγγελθείσας τραγωδίας που επαναλήφθηκε σε διάφορες πόλεις και χωριά του Πόντου.

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Εκδοτικό δικαίωμα είναι η δυνατότητα μιας κεντρικής τράπεζας να εκδίδει τραπεζογραμμάτια, χαρτονομίσματα δηλαδή, για λογαριασμό ενός κράτους, στην προκειμένη περίπτωση του ελληνικού. Το τελευταίο μάλιστα ενίσχυε ή και επέβαλλε την κυκλοφορία τους. Για την Εθνική Τράπεζα, μέχρι να ιδρυθεί η Τράπεζα της Ελλάδος το 1927, το εκδοτικό δικαίωμα ήταν το μεγάλο της πλεονέκτημα και ταυτόχρονα η κύρια πηγή εσόδων της.

β. Η πιο γνωστή περιοχή μεταλλευτικής δραστηριότητας υπήρξε, όπως και στην αρχαιότητα, το Λαύριο. Το 1866 άρχισε εκεί τις εργασίες της μία γαλλο-ιταλική εταιρεία (Σερπιέρι-Ρου) με στόχο την εξαγωγή μεταλλεύματος όχι μόνο από τα υπόγεια κοιτάσματα αλλά και από τις «σκωρίες», τα υλικά που είχαν συσσωρευτεί εκεί στη διάρκεια των αιώνων εκμετάλλευσης των ορυχείων κατά την αρχαιότητα. Η τεχνολογία της εποχής επέτρεπε την απόσπαση μεταλλεύματος από αυτά τα κατάλοιπα. Η εξόρυξη αργύρου και μολύβδου γνώρισε σημαντική άνθηση και πρόσθεσε στις ελληνικές εξαγωγές προϊόντα αξίας πολλών εκατομμυρίων δραχμών.

γ. Τα οικονομικά του ελληνικού κράτους, το 1898 (μετά την πτώχευση του 1893 και την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897), οδηγήθηκαν σε καθεστώς Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ). Εκπρόσωποι έξι δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία, Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία) ανέλαβαν τη διαχείριση βασικών κρατικών εσόδων. Επρόκειτο για τα έσοδα των μονοπωλίων αλατιού, φωτιστικού πετρελαίου, σπίρτων, παιγνιόχαρτων, χαρτιού σιγαρέτων, τα έσοδα από την εξόρυξη της σμύριδας της Νάξου, τον φόρο καπνού, τα λιμενικά δικαιώματα του Πειραιά, τον φόρο χαρτοσήμου κ.λπ. Το ύψος αυτών των εσόδων ανερχόταν σε 28.000.000 έως 30.000.000 δραχμές. Στόχος αυτής της υποχρεωτικής διαχείρισης ήταν η εκπλήρωση των υποχρεώσεων της χώρας προς την Οθωμανική αυτοκρατορία, δηλαδή η καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης ύψους 92.000.000 δραχμών και η εξυπηρέτηση των άλλων δανείων.

A2. α-4, β-3, γ-7, δ-6, ε-2. Περισεύουν: 1, 5.

B1. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 24: «Γενικότερα όμως, ... Αθήνα ιδιαίτερα».

β. Σχολικό βιβλίο, σ. 24: «Η απόκτηση ... προεπαναστατική περίοδο».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. 20: «Η ελληνική εμπορική δραστηριότητα ... κρατών της Δύσης».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος	σχολικό βιβλίο, σ. 11: «Η Ελλάδα δεν ήταν μόνο φτωχή, με απαρχαιωμένες παραγωγικές δομές. Ήταν επίσης μικρή στην έκταση και ολιγάνθρωπη».
α. Αποσπάσματα σχολικού βιβλίου	σ. 11: «Η γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού ... οι ίδιοι αριθμοί ήταν τριψήφιοι». • σ. 13: «Παρ' όλα αυτά, ο πληθυσμός αυξανόταν με γρήγορους ρυθμούς, χωρίς ποτέ να εξαντλούνται τα περιθώρια δημογραφικής εξέλιξης σε μια τόσο αραιοκατοικημένη χώρα».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Ο ελληνικός πληθυσμός αυξανόταν σταθερά τον 19ο. Μέχρι το 1861, αυξανόταν 2% κατ' έτος, χωρίς ουσιαστική βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και περίθαλψης. Τα επόμενα χρόνια και μέχρι το 1907 άγγιξε το 3,2 που ξεπερνούσε τον αντίστοιχο σε χώρες της Ευρώπης, λόγω της εγκατάστασης Ελλήνων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις παροικίες και της γενικής οικονομικής προόδου από το 1860.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (πίνακας): «Η εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού στον 19ο αιώνα»	1838: κάτω από 1.000.000 κάτοικοι, διπλασιασμός το 1870, μέσα σε 30 χρόνια περίπου, λόγω και προσάρτησης των Ιόνιων νησιών. • 1889: ο πληθυσμός ξεπερνά τα 2.000.000 μετά την πρόσφατη προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας. • 1896: στο κλείσιμο του αιώνα ο πληθυσμός γίνεται υπολογίσιμος, αφού πλησιάζει πλέον τα 2,5 εκατομμύρια. • Σταθερά αυξητική πορεία, ομαλότητα.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 15-16: «Στο μεταξύ η πρόοδος του εκτός των εθνικών συνόρων ... σημαντική διεύρυνση των συνόρων».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Η Μεγάλη Ιδέα αποτέλεσε το ιδεολογικό κέντρο του ελληνικού πολιτικού βίου. Όμως, δεν αποτέλεσε στοιχείο με βάση το οποίο ξεχώριζαν ιδεολογικά τα κόμματα μεταξύ τους, καθώς όλα συμφωνούσαν με αυτήν. Διαφωνούσαν μόνο σε σχέση με την τακτική που ακολουθούσε κάθε κυβέρνηση για να την κάνει πράξη. • Η νοσηρή ανάπτυξη του αλυτρωτισμού δείχνει ότι τα κόμματα είχαν αποστασιοποιηθεί από τα ζητήματα της οικονομικής εξαθλίωσης και της κοινωνικής αδικίας και

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	ταυτόχρονα αποπροσανατόλιζε τις κατώτερες τάξεις από αυτά. Αυτή δεν ήταν μια σκόπιμη προσπάθεια μεταστροφής της προσοχής του λαού από τις αδικίες του συστήματος. Ο εθνικισμός ήταν γενικευμένο ευρωπαϊκό φαινόμενο τον 19ο αιώνα που το πυροδοτούσε ένα πλέγμα παραγόντων.
γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 16: «Η έντονη παρουσία της εθνικής ... έρμαια των εθνικών κρίσεων».
Γενικό σχόλιο για τα παραθέματα	Οι πληροφορίες των παραθεμάτων επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
Προτεινόμενος επίλογος	Το ιδιαίτερα μικρό σε έκταση και πληθυσμό νεοσύστατο ελληνικό κράτος δημιουργούσε την αίσθηση πως ο αγώνας έμεινε ημιτελής, οπότε το έδαφος για τη διαμόρφωση και προοδευτική διάδοση της Μεγάλης Ιδέας ήταν κάτι παραπάνω από γόνιμο. Η Μεγάλη Ιδέα αποτέλεσε την κορυφαία πολιτική ιδεολογία σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος	σχολικό βιβλίο, σ. 21: «Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, η ελληνική ναυτιλία ... τα ελληνικά ιστιοφόρα αντικαταστάθηκαν από ατμόπλοια».
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 22: «Οι πρωτοβουλίες και οι συγκροτημένες προσπάθειες ... αλλά και στην κίνηση στο ίδιο το ποτάμι».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Ίδρυση το 1875 της «Ελληνικής Ατμοπλοϊκής Εταιρείας» με έδρα τη Σύρο, βασισμένη σε νόμο της κυβέρνησης Μαυροκορδάτου (από 22/4/1855), που προέβλεπε ίδρυση μετοχικής ανώνυμης εταιρείας για την ατμοπλοϊκή σύνδεση των νησιών με τα παράλια της χώρας. • Κρατική υποστήριξη προς την εταιρεία: σύσταση το 1856 με αρχικό κεφάλαιο 3.000 δρχ. και μέτοχο την κυβέρνηση με 800 μετοχές των 500 δρχ. Αύξηση κεφαλαίου σε 5.000.000 και μετοχών του κράτους κατά 2.000 (νόμος ΦΙΘ'), παραχώρηση με δάνειο οικοπέδων στη Σύρο και στον Πειραιά και τριών επιβατικών ατμόπλοιων, των «Βασίλισσα της Ελλάδος», «Υδρα» και «Πανελλήνιον», κόστους 24.000 λιρών Αγγλίας. Το 1861 τα ατμόπλοια της εταιρείας έγιναν 11. •

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Προστασία από δόλιες παραβιάσεις των ναυτιλιακών νόμων. • Ξένες αντιδράσεις: προσπάθεια παρεμπόδισης δρομολογίων ελληνικών ατμόπλοιων στην Τεργέστη από το «αυστριακό Loyd» της γραμμής Τεργέστης, και μετά την υπογραφή σχετικής σύμβασης με την Αυστρία στις 4 Μαρτίου 1835, με την οποία καταργήθηκε το αυστριακό μονοπώλιο. • Ελληνική ανησυχία για ναυτιλιακό ανταγωνισμό: η ναυτιλιακή κρίση στη μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια απαιτούσε μεγάλα δάνεια, από ειδικές, ναυτιλιακές τράπεζες. • 1860: ίδρυση στην Πάτρα ελληνικής ναυτικής τράπεζας του Σωτηρίου Γερούση με μετόχους Έλληνες εμπόρους και επιχειρηματίες εγχώριους και της διασποράς, με μετοχικό κεφάλαιο μόλις δύο εκατομμύρια δραχμές. Σημαντική ως παράδειγμα «ναυτικής πίστωσης» για τη χώρα, κάλυψη πολλών ναυτιλιακών αναγκών, ταχύτατη ίδρυση υποκαταστημάτων της σε διάφορα λιμάνια της Ελλάδας.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (πίνακας)	Μεγάλη ανάπτυξη της ατμοπλοΐας στα τέλη του 19ου αιώνα 1875: 28 πλοία με συνολική χωρητικότητα 8.240 τόνους και μέση 294 τόνους, τα ατμόπλοια είχαν ακόμη περιορισμένο διαθέσιμο στο αμπάρι χώρο για τη μεταφορά εμπορευμάτων λόγω της ανάγκης να αποθηκεύουν εκεί το καύσιμο (άνθρακα). • 1883: σχεδόν διπλάσια πλοία στον αριθμό, 50 πλέον, η συνολική χωρητικότητα τριπλασιάζεται, φτάνει τους 24.160 τόνους, και η μέση χωρητικότητα επίσης διπλάσια, στους 483 τόνους. • 1896: νέος διπλασιασμός του αριθμού των πλοίων, 107 συνολικά, πολύ μεγάλη αύξηση συνολικής χωρητικότητας, στους 88.929 τόνους, και μικρότερη αύξηση της μέσης χωρητικότητας, στους 669 τόνους. Αυτό σημαίνει πως υπήρχαν λίγα πολύ μεγάλα σε χωρητικότητα ατμόπλοια, που αύξαναν κατακόρυφα τη συνολική χωρητικότητα, και περισσότερα μέσης και μικρής χωρητικότητας. Οι τεχνικές βελτιώσεις που είχαν γίνει στα ατμόπλοια εξασφάλιζαν πλέον μεγάλο χώρο για τη μεταφορά των εμπορευμάτων.
Γενικό σχόλιο για τα παραθέματα	Οι πληροφορίες των παραθεμάτων επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
Προτεινόμενος επίλογος	σχολικό βιβλίο, σ. 21: «Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, οι καταστροφές ... μια νέα αρχή».

2ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Αγροτική μεταρρύθμιση είναι η αλλαγή στο καθεστώς ιδιοκτησίας της γης, η κατάργηση δηλαδή των μεγάλων ιδιοκτησιών και η κατάτμηση των αξιοποιήσιμων εδαφών σε μικρές παραγωγικές μονάδες, οικογενειακού χαρακτήρα, που ανταποκρίνονταν καλύτερα στις νέες παραγωγικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στον δυτικό κόσμο με τη βιομηχανική επανάσταση. Στην Ελλάδα η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε με νομοθεσία της κυβέρνησης Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη (1917) που εφαρμόστηκε στα αμέσως μετά τον πόλεμο χρόνια (1922 και εξής), και έτσι η αγροτική οικονομία της χώρας πέρασε σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας. Με αυτήν επιλύθηκε όχι μόνο το αγροτικό ζήτημα, αλλά σε ένα σημαντικό μέρος του και το πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων.

β. Το κλήριγκ ήταν ένα από τα μέτρα κρατικού παρεμβατισμού που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που έφθασε στην Ελλάδα το 1932. Ήταν μια μέθοδος διακανονισμού, η οποία κυριάρχησε προοδευτικά στο εξωτερικό εμπόριο. Οι διεθνείς συναλλαγές δεν γίνονταν με βάση το μετατρέψιμο συνάλλαγμα αλλά με βάση διακρατικές συμφωνίες που κοστολογούσαν τα προς ανταλλαγή προϊόντα και φρόντιζαν να ισοσκελίσουν την αξία των εισαγωγών με την αντίστοιχη των εξαγωγών, στο πλαίσιο ειδικών λογαριασμών. Για μια χώρα, όπως η Ελλάδα, όπου οι συναλλαγές με το εξωτερικό ήταν έντονα ελλειμματικές, η διαδικασία αυτή, πέρα από τα αρνητικά, είχε και θετικά στοιχεία.

A2. α-3, β-2, γ-5, δ-1, ε-4.

A3. α-3, β-1, γ-2, δ-9, ε-10, στ-8, ζ-7, η-4, θ-5, ι-6.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 50: «Τον Μάρτιο του 1922 ... τις βαρύτατες συνέπειές της».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. 53: «Πολύ γρήγορα πέτυχε ... Νέα Υόρκη το 1929».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος

σχολικό βιβλίο, σ. 46: «Οι διαφορές του αγροτικού προβλήματος ... αλλά και σε βαλκανικές (π.χ. Βουλγαρία)».

α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 46: «Η απουσία μεγάλων σύγχρονων βιομηχανικών μονάδων ... με κοινωνικό και ταξικό περιεχόμενο».
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 46: «Η κατάσταση αυτή κράτησε ... για το εργατικό κίνημα».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Η Θεσσαλονίκη με βάση τη θέση της γεωγραφικά και πολιτικά έγινε βασικό κέντρο οικονομικής ανάπτυξης στον τομέα των τραπεζών, του εμπορίου, της βιομηχανίας - βιοτεχνίας, της ναυτιλίας, της αλιείας. • Ακόμη, απέκτησε σημαντικές υποδομές: εκσυγχρονισμός του λιμανιού, σιδηροδρομική σύνδεση με Βαλκάνια, Ευρώπη. • Έτσι, αποτέλεσε το δεύτερο, μετά την Κωνσταντινούπολη, βιομηχανικό και εμπορικό κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με πληθυσμό 160.000 κατοίκους το 1912. • Ως απόρροια των παραπάνω, διαμορφώνεται η εργατική τάξη με 25.000 άτομα: οι μισοί εργάζονταν στη βιομηχανία και από αυτούς οι μισοί μόνο εποχιακά στην επεξεργασία του καπνού, με μεγάλο ποσοστό γυναικόπαιδων, 3.000 αγροτικοί εργάτες, 2.000 στις οικοδομές και 3.000 στο λιμάνι, οικιακό προσωπικό 5.000 ως 10.000 άτομα στα 1910.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 46: «Η μεγάλη πολυεθνική οργάνωση ... εργατικής ιδεολογίας στη χώρα».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Η «Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης» ή Φεντερασιόν, ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1909 από τον Αβραάμ Μπεναρόγια, κυρίως με Εβραίους και λίγους Τούρκους και Έλληνες. • Ο σοσιαλιστικός προσανατολισμός της ήταν σύμφωνος με τις αρχές της Β' Διεθνούς, οι οργανωτικές αρχές της σύμφωνες με την κεντροευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία: «εσωτερική ομοσπονδιακή οργάνωση κατά εθνότητες, δημοκρατική ανάδειξη εξουσίας, έλεγχος από τη βάση». • Παρουσίαζε έναν συγκροτημένο πολιτικό λόγο με έμφαση στις αρχές της σοσιαλδημοκρατίας: στην αυτοτελή οργάνωση του προλεταριάτου και στην ανεξαρτησία της εργατικής τάξης. • Ήταν εκπρόσωπος του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και μετά στην Ελλάδα, με πρωτοποριακή

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	πολιτική δράση για τον συγκεκριμένο χώρο, που αποτέλεσε πρότυπο: ανάπτυξη δεσμών με τις μάζες, ίδρυση της Σοσιαλιστικής Νεολαίας στα 1910, εργατικής λέσχης, βιβλιοπωλείου, καταναλωτικού συνεταιρισμού και συνεργατικού αρτοποιείου. • Με την προσάρτηση των Νέων Χωρών ενίσχυσε σημαντικά το ελληνικό εργατικό κίνημα.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Δράση της Φεντερασιόν: ισραηλίτικη διδασκαλία, παρακολούθηση σωματείων, οργάνωση διαλέξεων και συζητήσεων. Δεν υπήρχαν όμως βιβλία και εφημερίδες, ενώ οι εργάτες ήξεραν μόνο την ισπανοεβραϊκή. Εξέδωσαν την «Εφημερίδα των Εργατών» σε τέσσερις γλώσσες, τουρκική, ελληνική, βουλγαρική και ισπανοεβραϊκή (τέσσερα φύλλα), και μετά σε δύο μόνο, βουλγαρική και ισπανοεβραϊκή (πέντε φύλλα).
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Δ (δευτερογενής πηγή)	Η Φεντερασιόν με σοσιαλιστική (πολιτική και δημοτική δράση), δημοσιογραφική, μορφωτική και συνεταιριστική δράση, νεολαίες και ορθό σοσιαλιστικό προσανατολισμό συσπείρωσε εργαζόμενες μάζες της Βόρειας Ελλάδας και κέρδισε διεθνή αναγνώριση. Αμέσως μετά την απελευθέρωση προσαρμόστηκε στο νέο περιβάλλον, ξεπέρασε τις δυσκολίες του πολέμου, του στρατιωτικού νόμου και της λογοκρισίας και ένωσε τις σοσιαλιστικές δυνάμεις της χώρας.
Γενικό σχόλιο για τα παραθέματα	Οι πληροφορίες των παραθεμάτων επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
Προτεινόμενος επίλογος	• Η Φεντερασιόν με το έργο της έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα. • σχολικό βιβλίο, σσ. 46-47: «Στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ... σε ταχύτατη ωρίμανση».
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος	Η Ελλάδα του μεσοπολέμου (1919-1939), παρά το κόστος της μικρασιατικής συμφοράς, είχε αποκτήσει μια σειρά από πλεονεκτήματα, που επέτρεπαν τη θετική οικονομική της πορεία. Είχε λύσει πολλά από τα προβλήματα που εξακολούθησαν για πολύ καιρό να ταλανίζουν τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη.

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 52: «Επιπλέον, οι πρόσφυγες είχαν φέρει έχασαν μέσα στην καταστροφή».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο (δευτερογενής πηγή)	Μετά την αρνητική έκβαση του μικρασιατικού πολέμου για την Ελλάδα, για πρώτη φορά οι Έλληνες ενσωματώθηκαν στην πλειονότητά τους στο ελληνικό κράτος ως πρόσφυγες και δόθηκε ένα τέλος στις κοσμοπολίτικες επιδιώξεις. • Η στρατιωτική αποτυχία της Ελλάδας στον μικρασιατικό πόλεμο σήμανε όλεθρο για τους πρόσφυγες. Η ελληνική οικονομία όμως ωφελήθηκε σε κάποιον βαθμό από αυτήν. Οι πρόσφυγες ήταν νέο, υπολογίσιμο, φθηνό εργατικό δυναμικό, που έδωσε ώθηση στη δημιουργία νέων μονάδων παραγωγής. Με αυτούς διευρύνθηκε σημαντικά η εσωτερική αγορά, ενώ η εγκατάστασή τους στις πόλεις και στην ύπαιθρο οδήγησε στην αξιοποίηση κεφαλαίων για αποκόμιση κέρδους. • Η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε γρήγορα, για να αποκατασταθούν οι πρόσφυγες, οδηγώντας στην αύξηση των γεωργικών εσόδων και στην ανακατανομή τους στους μικροκαλλιεργητές. Αυτό συνέβαλε στην αύξηση της ζήτησης ειδών πρώτης ανάγκης, τα οποία μπορούσαν να παραχθούν από τα ελληνικά εργοστάσια.
Γενικό σχόλιο για το παράθεμα	Οι πληροφορίες του παραθέματος επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
Προτεινόμενος επίλογος	Για ένα διάστημα η άφιξη των προσφύγων φαινόταν δυσβάστακτο φορτίο για την ελληνική οικονομία. Μεσοπρόθεσμα όμως αυτή ωφελήθηκε από την εγκατάσταση των προσφύγων.

3ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (με την οποία τερματιζόταν ο μεταξύ τους πόλεμος), τα χριστιανικά –ελληνικά– πλοία προστατεύονταν από τη ρωσική ισχύ και έτσι ευνοήθηκε η ραγδαία ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους.

β. «Εθνικές γαίες» ήταν οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους. Η γη αυτή ανήκε είτε στο οθωμανικό δημόσιο είτε σε μουσουλμανικά ιδρύματα είτε σε ιδιώτες, ως ιδιοκτησία ή ως δικαίωμα νομής (εκμετάλλευσης). Οι περιουσίες αυτές περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους «επαναστατικώ δικαίω». Για τις ελληνικές επαναστατικές κυβερνήσεις αποτέλεσαν το πρώτο και, ουσιαστικά, το μόνο κεφάλαιο στη διάρκεια του πολέμου, γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκαν ως υποθήκη για τη σύναψη δανείων ή ως μέσα εξασφάλισης εσόδων, μέσω της εκποίησής τους. Υπολογίζεται ότι η έκταση των εθνικών κτημάτων ανερχόταν χονδρικά σε 4.000.000 έως 5.000.000 στρέμματα.

γ. Η ΠΑΟΥΕΡ ήταν μια από τις ξένες εταιρείες που έκαναν επενδύσεις σε έργα υποδομής στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, λόγω των συνεπειών της Μικρασιατικής Καταστροφής (άφιξη προσφύγων). Η ΠΑΟΥΕΡ ήταν μια βρετανική εταιρεία που, την ίδια περίπου εποχή με την ΟΥΛΕΝ (1925), ανέλαβε την εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στην πρωτεύουσα αλλά και τη δημιουργία σύγχρονου δικτύου αστικών συγκοινωνιών, βασισμένου σε ηλεκτροκίνητα τραμ και λεωφορεία.

A2. α. Σωστό, **β.** Λάθος, **γ.** Σωστό, **δ.** Σωστό, **ε.** Λάθος.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 26: «Η πιο γνωστή περιοχή μεταλλευτικής δραστηριότητας ... πολλών εκατομμυρίων δραχμών».

B2. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 20: «Ακολούθησαν δύσκολα χρόνια ... των ναυτικών υποθέσεων».

β. Σχολικό βιβλίο, σ. 22: «Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος ... μια νέα αρχή».

Γ1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών από τα παραθέματα

Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 14 – πληροφορίες παραθέματος (κείμενο Β)	Οι πόλεις (κατά διάρκεια του 19ου αιώνα) μεγάλωναν χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είχαν κάποια ομοιότητα, στο διάστημα που μας απασχολεί, με τα βιομηχανικά, εμπορικά, χρηματιστικά, αστικά κέντρα της Δύσης. Για τα ευρωπαϊκά μέτρα οι πόλεις της μικρής Ελλάδας έμοιαζαν περισσότερο με μεγάλα χωριά. Αυτό ακριβώς πιστοποιεί και το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή) αναφέροντας πως δεν υπήρχαν πόλεις στην Ελλάδα στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της και πως αυτές άρχισαν να σχηματίζονται από τη συρροή των αγροτών στα αστικά κέντρα.
α. Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Παράλληλα, το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή) περιγράφει αναλυτικά την έξοδο των αγροτικών πληθυσμών της Ελλάδας με προορισμό τα νεοσύστατα αστικά κέντρα της χώρας. Οι αγρότες της Στερεάς Ελλάδας, της Ηπείρου, της ανατολικής Πελοποννήσου εγκατέλειπαν σε όλο και μεγαλύτερους αριθμούς τα χωριά και κατευθύνονταν στις πόλεις. Κύριο αίτιο του φαινομένου ήταν η μειωμένη παραγωγικότητα των χωραφιών τους και η συνακόλουθη αδυναμία να εκποιήσουν την αγροτική τους περιουσία, ώστε να αποκτήσουν ρευστό. Έτσι, οι οικογένειες χωρίζονταν, με τα γυναικόπαιδα να παραμένουν στην επαρχία και τους άντρες να μεταναστεύουν για να βρουν δουλειά στις πόλεις και να επιστρέφουν μόνο για λίγο, προκειμένου να βοηθήσουν στον θερισμό και τη σπορά των αγρών. Χαρακτηριστικά, στο κείμενο Α αναφέρεται πως στην Αθήνα, την πρωτεύουσα της χώρας, ο πληθυσμός μεγάλωσε επί δέκα φορές σε διάστημα ογδόντα χρόνων, από τα 1830 ως τα 1909, ενώ σύμφωνα με το κείμενο Β το 1890 το σύνολο του αυστηρά αστικού πληθυσμού της χώρας έφτανε τις 404.000. Αυτός ο αριθμός κατανεμόταν, εκτός από την Αθήνα, και σε άλλα 22 αστικά κέντρα ανά την επικράτεια.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 14-15	Η μετακίνηση ανθρώπων από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα δεν στόχευε αποκλειστικά σε εγκατάσταση στον αστικό χώρο, όπου η αργή ανάπτυξη των παραγωγικών δραστηριοτήτων δεν έδινε στους νεοφερμένους πολλές ευκαιρίες.

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Όπως επισημαίνεται στο κείμενο Α, για πολλά χρόνια ο εργάτης ή ο οικιακός υπηρέτης στην Αθήνα ζούσε ακόμα με προμήθειες από την οικογένειά του στο χωριό, δεν κατόρθωνε να γίνει οικονομικά ανεξάρτητος.
β. Μεταβατική περίοδος	Αφού οι ελληνικές πόλεις δεν παρείχαν ουσιαστική διέξοδο στους αγροτικούς πληθυσμούς που συνέρρεαν σε αυτές, οι τελευταίοι στράφηκαν στη λύση της εξωτερικής μετανάστευσης.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Με βάση τα τεκμήρια που εισφέρει το κείμενο Β, καθώς στον πληθυσμό των πόλεων συμπεριλαμβάνεται και η φυσιολογική δημογραφική αύξηση, το ρεύμα μεταναστών προς το εξωτερικό, ήταν μεγαλύτερο από το ρεύμα μετανάστευσης προς τα αστικά κέντρα, δηλαδή περισσότεροι κάτοικοι της υπαίθρου μετανάστευαν στο εξωτερικό, παρά στις ελληνικές πόλεις.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 15	Οι μεταναστεύσεις του αγροτικού πληθυσμού προς τα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, προς τον Δούναβη, τη Νότια Ρωσία, τη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο ήταν συχνό φαινόμενο.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Το κείμενο Β επιβεβαιώνει τα παραπάνω και αναφέρει μερικούς επιπρόσθετους προορισμούς του μεταναστευτικού ρεύματος από την Ελλάδα, συγκεκριμένα την Κωνσταντινούπολη και τη Ρουμανία.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 15	Προς το τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού, άνοιξαν οι δρόμοι προς την Αμερική. Η σταφιδική κρίση εκείνης της εποχής προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης πέρα από τον Ατλαντικό.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Σύμφωνα με το κείμενο Β στις ΗΠΑ μετανάστευσαν 376.000 κάτοικοι την περίοδο 1889-1920.

**Προτεινόμενος
επίλογος:
σχολικό βιβλίο,
σ. 49**

Ήδη το 1910 οι πρόοδοι της εθνικής οικονομίας ήταν εμφανείς. Η αγροτική κρίση αντιμετωπίστηκε με την υπερπόντια μετανάστευση, η οποία, κατά την εποχή αυτή, πήρε μεγάλες διαστάσεις. Η μετανάστευση στις ΗΠΑ όχι μόνο εκτόνωσε τις κοινωνικές εντάσεις που δημιούργησε η σταφιδική κρίση αλλά πολύ γρήγορα ενίσχυσε την οικονομία της υπαίθρου μέσω των πολύ σημαντικών εμβασμάτων των μεταναστών.

Δ1. Σύνθεση αποσπασμάτων του σχολικού βιβλίου και πληροφοριών από τα παραθέματα

**Προτεινόμενος
πρόλογος:
σχολικό βιβλίο,
σ. 35**

Από τα χρόνια της Επανάστασης, ο δανεισμός υπήρξε μία σημαντική παράμετρος της λειτουργίας του ελληνικού κράτους. Αυτό ήταν φυσικό για ένα κράτος που ξεκινούσε από το μηδέν και δεν κληρονόμησε από το προηγούμενο καθεστώς οργανωμένο δημοσιονομικό σύστημα. Είναι γνωστές οι περιπέτειες των δανείων του Αγώνα στη χρηματαγορά του Λονδίνου καθώς και η σύναψη νέων δανείων, που συνόδευσαν την άφιξη των Βαυαρών το 1832. Οι Οθωνικές κυβερνήσεις αρνήθηκαν την αποπληρωμή των επαναστατικών δανείων, γεγονός που απομόνωνε τη χώρα από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές ως το 1861.

**α. Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου,
σσ. 35-37**

Η αλλαγή των ρυθμών ανάπτυξης από τη δεκαετία του 1860 και μετά οδήγησε αναγκαστικά σε νέο δανεισμό. Οι περιορισμένοι πόροι της χώρας, σε συνδυασμό με τα έκτακτα έξοδα που επέβαλαν οι διαρκείς εθνικές κρίσεις, καθιστούσαν αδύνατη την εξοικονόμηση κεφαλαίων για δημόσιες επενδύσεις. Ο εξωτερικός δανεισμός διογκώθηκε κατά τη δεκαετία του 1880, και μέσα σε λίγα μόλις χρόνια η χώρα βρέθηκε να οφείλει ποσά πολλαπλάσια του ετήσιου προϋπολογισμού της.

Αναλυτικότερα, το μεγαλύτερο μέρος των δανείων αυτών χρησιμοποιήθηκε για την κάλυψη των τρεχόντων ελλειμμάτων των εθνικών προϋπολογισμών, καθώς και των δαπανών των στρατιωτικών κινητοποιήσεων (του 1877-1880 και του 1885-1886) και των εξοπλισμών (26.000.000 δραχμές από τα δάνεια χρησιμοποιήθηκαν για τη ναυπήγηση τριών θωρηκτών το 1889). Επίσης μεγάλα ποσά διατέθηκαν για την αποπληρωμή παλαιότερων δανείων. Μικρό μέρος απέμενε για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα, ποσό όμως απαραίτητο, χωρίς το οποίο τα έργα αυτά δεν θα μπορούσαν να ολοκληρωθούν.

Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Στο κείμενο Α (δευτερογενής πηγή) επισημαίνεται, όμως, ότι ο Τρικούπης τη δεκαετία 1882-1892 είχε την απαραίτητη χρηματοδότηση για τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του αναφορικά με τη δημιουργία υποδομών στη χώρα. Το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή) επικεντρώνεται στον Μεσοπόλεμο αναφέροντας ότι την περίοδο 1924-1932, εν μέσω διεθνούς και εσωτερικής ύφεσης, δυσκολιών αποκατάστασης προσφύγων και ακτημόνων, παρατηρήθηκε συνεχής ροή ξένων κεφαλαίων προς την Ελλάδα. Η πολιτική του προστατευτισμού και του κρατικού παρεμβατισμού μετά την πτώχευση του 1932 βασίστηκε στην ξένη χρηματοδότηση. Εκεί στηρίχθηκε επίσης η ανάπτυξη των εγχώριων παραγωγικών δομών και η εκβιομηχάνιση, που παρατηρήθηκε κατά τις περιόδους 1923-1928 και 1932-1936. Η ροή του ξένου κεφαλαίου στη χώρα κατά την περίοδο αυτή ήταν πολύ μεγαλύτερη σε όγκο και σε έκταση συγκριτικά με την αντίστοιχη της εποχής του Τρικούπη. Στην ίδια πηγή γίνεται λόγος για τη συμβολή του εξωτερικού δανεισμού στην κινητοποίηση της εγχώριας παραγωγής και στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας στον Μεσοπόλεμο. Αρχικά τα δάνεια ως τοποθετήσεις, επενδύσεις, δημόσιο χρέος είχαν ως αποτέλεσμα να αυξηθεί η παραγωγή και η απασχόληση, να ενισχυθεί ο κρατικός παρεμβατισμός στην οικονομία και να επεκταθούν οι αστικές κοινωνικές σχέσεις. Από την άλλη μεριά, οι δανειστές λειτουργώντας ως τοκογλύφοι οδήγησαν την Ελλάδα στην πτώχευση του 1932 κάνοντάς τη να διακόψει την εξυπηρέτηση των δανείων και οδηγώντας τη στην οικονομική αυτάρκεια. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του λειτουργήσε ενισχυτικά για την εγχώρια αγορά και οικονομία.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 37	Κατά το έτος 1893 η Ελλάδα βρέθηκε σε αδυναμία να εξυπηρετήσει τα τοκοχρεολύσια των εξωτερικών της δανείων και ζήτησε επαναδιαπραγμάτευση του δημόσιου χρέους της. Η «πτώχευση», όπως χαρακτηρίστηκε, δεν ήταν ασυνήθιστη επιλογή των φτωχότερων κρατών, στην Ελλάδα όμως της εποχής εκείνης είχε μεγάλο πολιτικό κόστος.

Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Στο κείμενο Α προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι τα εξωτερικά δάνεια συντέλεσαν στην επέκταση του ελλείμματος και, τελικά, στην πτώχευση του 1893, την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Χαρίλαο Τρικούπη. Διευκρινίζεται ότι τα δάνεια, αντί να αποτρέψουν ή έστω να αναβάλουν την πτώχευση, την επέσπευσαν. Μάλιστα, το κείμενο Β γίνεται λόγος για συνολικό ύψος δανεισμού 640 εκ. χρυσών φράγκων κατά την «τρελή δεκαετία» Τρικούπη. Τη δεκαετία 1922-1932, το ύψος του εξωτερικού δανεισμού έφθασε τα 1.022 εκ. χρυσά φράγκα. Και στις δύο προαναφερθείσες δεκαετίες το μέγεθος του εξωτερικού χρέους ήταν δυσθεώρητο και αντιστοιχούσε στο 150% του ετησίου ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος. Το χρέος, επομένως, δεν ήταν βιώσιμο.
Προτεινόμενος επίλογος	Η πτώχευση και στη δεύτερη περίπτωση, με κυβέρνηση Βενιζέλου αυτή τη φορά, φάνταζε μονόδρομος. Οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να αποτρέψει την έλευση και στην Ελλάδα της διεθνούς οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε από τη Νέα Υόρκη το 1929 εξάντλησαν τα αποθέματα της χώρας σε χρυσό και συνάλλαγμα. Την άνοιξη του 1932, όμως, η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να αποφύγει την αναστολή της μετατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος, καθώς και την αναστολή εξυπηρέτησης των εξωτερικών δανείων.

4ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Μέσα στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1864 συγκροτήθηκαν οι πυρήνες των δύο μεγάλων παρατάξεων, των πεδινών και των ορεινών, όπως ονομάστηκαν, στη συγκρότηση των οποίων συμμετείχε ενεργά ο λαός. Οι πεδινόι είχαν ως ηγέτη τον Δημήτριο Βούλγαρη, ο οποίος υπονόμειε τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Με παρεμβάσεις στον στρατό επιχείρησε τη δημιουργία σώματος «πραιτωριανών» για να εξασφαλίσει την παραμονή του στην εξουσία. Εμπόδιο στις επιδιώξεις του στάθηκαν πολιτικές ομάδες και θεσμοί. Ο Βούλγαρης έβρισκε οπαδούς ανάμεσα σ' εκείνους που είχαν διοριστεί παράνομα στον στρατό ή στο δημόσιο, και φοβούνταν μη χάσουν τη θέση τους σε περίπτωση επικράτησης συνθηκών κοινοβουλευτικής νομιμότητας, σε άνεργους πτυχιούχους και στους μικροκαλλιεργητές.

β. Οι Εκλεκτικοί ήταν ένας από τους πολιτικούς σχηματισμούς που συγκροτήθηκαν στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1864, με μικρότερη απήχηση σε σχέση με τις άλλες δύο μεγάλες παρατάξεις των «Πεδινών» και των «Ορεινών». Οι Εκλεκτικοί ήταν μια ετερόκλητη παράταξη εξεχόντων πολιτικών, λογίων και αξιωματικών, με μετριοπαθείς θέσεις, η οποία προσπαθούσε να μεσολαβεί μεταξύ των άλλων παρατάξεων και να υποστηρίξει σταθερές κυβερνήσεις.

γ. Το 1909 συντελείται μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας γενικότερα, και των πολιτικών κομμάτων ειδικότερα. Στις 15 Αυγούστου 1909 εκδηλώθηκε κίνημα στο Γουδί, το οποίο έγινε από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, μια μυστική ένωση στρατιωτικών, με αιτήματα που αφορούσαν μεταρρυθμίσεις στον στρατό, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση και τη δημοσιονομική πολιτική. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος δεν εγκαθίδρυσε δικτατορία, αλλά προώθησε τα αιτήματά του μέσω της Βουλής. Στις 15 Μαρτίου 1910 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε έχοντας επιτύχει τις επιδιώξεις του.

A2. α. Λάθος, **β.** Λάθος, **γ.** Σωστό, **δ.** Σωστό, **ε.** Σωστό.

B1. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 68: «Στην οικονομική πολιτική ... η οποία ιδρύθηκε το 1841».

β. Σχολικό βιβλίο, σ. 69: «Πάντως, τα κόμματα ... σε επιλογές της κυβέρνησης».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. 82: «Στη δεκαετία του 1880 ... που ακολουθούσε».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 70	Η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 έδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων. Οι πολιτικές και ιδεολογικές αντιλήψεις των κομμάτων εκφράστηκαν με μεγαλύτερη σαφήνεια και τα κόμματα άρχισαν να παίζουν ενεργότερο ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για το σύνταγμα έγιναν σαφέστερες οι μεταξύ τους διαφορές.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 70	Πάντως, και τα τρία κόμματα τάχθηκαν υπέρ του συντάγματος. Ακόμη και το ρωσικό θεώρησε την ψήφιση συντάγματος ως μοναδική λύση, αφού δεν ήταν δυνατόν να ανατραπεί ο Όθων.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Σύμφωνα με το Κείμενο Α (δευτερογενής ιστορική πηγή), η απόπειρα τήρησης ισορροπιών από τον Όθωνα και τους συμβούλους του μεταξύ των τριών δυνάμεων προκάλεσε την κοινή δυσaréσκεια των κομμάτων και την άσκηση αντίστοιχης κριτικής σε βάρος του. Η τάση ανεξαρτητοποίησης του βασιλιά από τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι αλυτρωτικές επιδιώξεις του μετά το 1840 και οι σχέσεις του με τη Ρωσία τον έφεραν σε σύγκρουση κυρίως με την αγγλική πολιτική στο Ανατολικό Ζήτημα. Η απολυταρχική διακυβέρνηση του βασιλιά έθετε τον λαό σε επαναστατικό αναβρασμό, δυνητικά επικίνδυνο για την πολιτική σταθερότητα και τη διεθνή ισορροπία στη Βαλκανική χερσόνησο. Έτσι, το 1841 παρατηρήθηκε μια τάση για συντονισμένες κινήσεις δυνάμεων και κομμάτων κατά του βασιλιά. Ιδιαίτερα μετά το 1842 εκφράστηκε ξεκάθαρα με τη διεκδίκηση συντάγματος.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 70	Το ζητούμενο λοιπόν κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του συντάγματος ήταν ο περιορισμός των εξουσιών του βασιλιά.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 70-71	Η δυναμική παρουσία των κομμάτων στην πολιτική ζωή της χώρας αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι οι τρεις ηγέτες τους διηύθυναν τις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης κατά το 1843-1844. Οι ηγέτες αυτοί κατόρθωσαν να αποφύγουν τις ακραίες θέσεις, να επιβληθούν στις ριζοσπαστικές ομάδες των κομμάτων τους και να πάρουν από κοινού αποφάσεις για τις συνταγματικές ρυθμίσεις.

**Ανάλυση
παραθέματος
(κείμενο Β)**

Στο Κείμενο Β, που αποτελεί δευτερογενή ιστορική πηγή, παρουσιάζεται αναλυτικά η συγκρότηση της Εθνοσυνέλευσης: 244 πληρεξούσιοι από 92 εκλογικές περιφέρειες στους οποίους ανήκαν και πληρεξούσιοι από αλύτρωτες περιοχές που είχαν επίσης επαναστατήσει το 1821, ως αντιπρόσωποι σωματείων. Παρατηρήθηκαν δύο βασικές τάσεις στη διάρκεια των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης. Η πρώτη εκφραζόταν από τη συνεργασία των αρχηγών των τριών κομμάτων, Μεταξά, Μαυροκορδάτου και Κωλέττη, με τους πρέσβεις Γαλλίας, Αγγλίας, Αυστρίας και οδήγησε στη δημιουργία ενός άτυπου υπουργικού συμβουλίου, που έχοντας την πλειοψηφία λάμβανε σημαντικές αποφάσεις για τη διακυβέρνηση και το σύνταγμα. Κατόρθωσαν να επιβάλουν τις πολιτειακές τους θέσεις για μια συνταγματική μοναρχία με συντηρητικό χαρακτήρα. Τη δεύτερη εξέφραζαν 90 πληρεξούσιοι υπό τον Μακρυγιάννη και τον Παλαμήδη. Η ομάδα αυτή ήταν ετερόκλητη, με ασαφές πρόγραμμα και πολιτειακές απόψεις και περιοριζόταν στην προβολή πολύ ειδικών προτάσεων ή ηθικολογικών προτροπών για καλή νομοθέτηση. Δεν άσκησε μεγάλη επίδραση στην κατάρτιση συντάγματος, αν και είχε ριζοσπαστικές θέσεις και ασκούσε οξεία κριτική στην άτυπη κυβέρνηση, και κυρίως στον Μαυροκορδάτο και τον Κωλέττη.

**γ. Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου,
σ. 71**

Οι κομματικές παρατάξεις συμφώνησαν στην ανάγκη να κατοχυρωθούν συνταγματικά ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα: η ισότητα απέναντι στον νόμο, η απαγόρευση της δουλείας, το απαραβίαστο του οικογενειακού ασύλου, η ελευθερία γνώμης και τύπου, η προστασία της ιδιοκτησίας, η δωρεάν εκπαίδευση. Όλοι οι αντιπρόσωποι συνειδητοποίησαν ότι υπήρχαν αξίες και δικαιώματα που έπρεπε να προστατευτούν από την αυθαιρεσία της κρατικής εξουσίας. Μια αδυναμία ήταν το ότι δεν κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του συνέρχεται και συνεταίριζεσθαι, πράγμα που μπορούσε να φέρει εμπόδια στη συγκρότηση κομματικών μηχανισμών.

Προτεινόμενος επίλογος	Με την Επανάσταση του 1843 και την ψήφιση συντάγματος το 1844 τα κόμματα απέκτησαν για πρώτη φορά ουσιαστικό λόγο ύπαρξης και οι ηγέτες τους άφησαν τη σφραγίδα τους στην πολιτική ζωή. Κατάφεραν να συνεργαστούν μεταξύ τους, για να οριοθετήσουν –τουλάχιστον σε νομικό επίπεδο– τη βασιλική εξουσία και να προστατεύσουν ατομικές ελευθερίες και δικαιώματα μεγάλης σημασίας ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για τον εκδημοκρατισμό.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος	Μετά την κατάρτιση του συντάγματος το 1844, ο Ιωάννης Κωλέττης μαζί με τον βασιλιά συνέχισαν την αυταρχική πολιτική. Έτσι, από τα τέλη του 1850, μια νέα γενιά πολιτικών, με εξέχουσα μορφή τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο, θα επικρίνει τον παλαιοκομματισμό και τον αυταρχισμό του βασιλιά και θα προβάλλει εκσυγχρονιστικά αιτήματα, ανανεώνοντας έτσι το περιεχόμενο της πολιτικής.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 73-74	Ο Κωλέττης, ως αρχηγός του γαλλικού κόμματος, επεδίωκε μια κυβερνητική πολιτική που θα ενίσχυε τον ρόλο του βασιλιά, υπονομεύοντας έτσι τον κοινοβουλευτισμό. Δεν δίσταζε να χρησιμοποιεί βία και νοθεία για να τρομοκρατεί τους εκλογείς, ώστε να ψηφίζουν υπέρ του κόμματός του. Το 1846/1847 κατείχε πέντε από τα επτά υπουργεία της κυβέρνησής του, δεν παρουσιαζόταν όμως σχεδόν καθόλου στο Κοινοβούλιο και καθιστούσε αδύνατο τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας. Επέβαλε έτσι ένα είδος κοινοβουλευτικής δικτατορίας. Μετά τον θάνατο του Κωλέττη, το 1847, το γαλλικό κόμμα πέρασε σε φάση παρακμής, καθώς επικράτησε διαμάχη για τη διαδοχή.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Το Κείμενο Α (δευτερογενής πηγή) επιβεβαιώνει όσα προαναφέρθηκαν. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στην πρωθυπουργία Κωλέττη την περίοδο 1845-1847, μέχρι τον θάνατό του. Ο πρωθυπουργός είχε την αμέριστη στήριξη της Γαλλίας και των αντιπροσώπων της στην ελληνική πρωτεύουσα, από τους οποίους λάμβανε και οικονομική βοήθεια. Η κοινοβουλευτική πλειοψηφία που είχε εξασφαλίσει τον έκανε να αγνοεί τις επιθέσεις από την αντιπολίτευση και τον αντιπολιτευόμενο Τύπο, που αποκάλυπτε κυβερνητικά σκάνδαλα. Από πολλούς τού είχε αποδοθεί ο χαρακτηρισμός του δικτάτορα.

β.	Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος εξέφρασε με την πολιτική του δράση τη νέα γενιά πολιτικών.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Στο κείμενο Β (δευτερογενής ιστορική πηγή) ο Κουμουνδούρος χαρακτηρίζεται ως ο πρώτος Έλληνας πολιτικός που είχε συνείδηση κοινοβουλευτική. Βασιζόταν στην πειθώ για να κερδίσει τη στήριξη της πλειοψηφίας των βουλευτών, δεν προσέφερε ανταλλάγματα. Ως χαρακτήρας ήταν ψύχραιμος, ανεξίκακος, ευέλικτος, καλοσυνάτος, εργατικός, υπομονετικός και ήπιος. Δεν θύμωνε και δεν στενοχωρούσε κανέναν, «παίζοντας» πάντα σύμφωνα με τους κανόνες του κοινοβουλευτικού παιχνιδιού και κινούμενος εντός συνταγματικού πλαισίου.
γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 76	Η νέα γενιά ασκούσε έντονη κριτική στους παλαιότερους και φρονούσε ότι το συνταγματικό πολίτευμα δεν μπορούσε να αναπτυχθεί, καθώς το εμποδίζαν η Αυλή και ο ίδιος ο βασιλιάς, τον οποίο θεωρούσε πολιτικά ατάλαντο. Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1850 έγινε φανερή μια συνολική δυσaréσκεια μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού λόγω της οικονομικής δυσπραγίας και της δυσλειτουργίας του πολιτικού συστήματος και συγκροτήθηκαν αντιπολιτευτικοί όμιλοι με εκσυγχρονιστικά κατά κύριο λόγο αιτήματα: ελεύθερες εκλογές, φορολογική μεταρρύθμιση με στόχο την ελάφρυνση των αγροτών, κρατικές επενδύσεις σε έργα υποδομής, ίδρυση αγροτικών τραπεζών, απλούστερη διοίκηση. Τα αιτήματα αυτά εξέφρασε σε μεγάλο βαθμό με την πολιτική του δράση ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Γ)	Σύμφωνα με το Κείμενο Γ (δευτερογενής ιστορική πηγή) τις δεκαετίες του 1860 και του 1870 ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος υπήρξε ένας από τους δημιουργούς του προγράμματος της νέας γενιάς για την εσωτερική πολιτική, δίνοντας έμφαση στην οικονομική πολιτική ως θεμέλιο του κράτους: διανομή γης στους αγρότες ως προϋπόθεση κοινωνικής ανάπτυξης και ευημερίας, απαγόρευση της ενοικίασης φόρων, ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας για περαιτέρω ανάπτυξη της γεωργίας, της βιοτεχνίας και του ιδιωτικού πλουτισμού και για γενικότερη ανάπτυξη της χώρας, ενίσχυση της παραγωγής

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Γ)	με επενδύσεις και ειδικούς, έργα υποδομών. Ισχυριζόταν ότι η ορθή δημοσιονομική πολιτική δεν θα πρέπει να στηρίζεται, όπως συνέβαινε ως τότε, στη λιτότητα, αλλά στη δημιουργία προϋποθέσεων για ιδιωτικό πλούτο.
Προτεινόμενος επίλογος	Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος και η νέα γενιά πολιτικών διαμόρφωσαν ένα νέο ήθος και προώθησαν πολιτικές που ανταποκρίνονταν στις σύγχρονες ανάγκες. Ο νέος πολιτικός λόγος που εξέφρασαν ενεργοποίησε κοινωνικά στρώματα, των οποίων η επαναστατική κινητοποίηση οδήγησε στην έξωση του Όθωνα από τον θρόνο το 1862 και στην πολιτειακή αλλαγή με το σύνταγμα του 1864.

5ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. «Ανόρθωση» ήταν το γενικό σύνθημα που υιοθέτησαν οι ανεξάρτητοι υποψήφιοι στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910, οι οποίοι ήταν φορείς των νέων ιδεών και αναδείχτηκαν μετά το Κίνημα στο Γουδί. Αυτοί είτε κατά μόνας είτε μαζί με άλλους, σε ανεξάρτητα ψηφοδέλτια, διεκδικούσαν τις ψήφους των δυσαρεστημένων με τα παλαιά κόμματα εκλογέων. Αυτοί οι ανεξάρτητοι πολιτικοί, με το γενικό σύνθημα της «ανόρθωσης», ανάλογα με την περιοχή που ήταν υποψήφιοι και τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνονταν, εννοούσαν είτε την υλοποίηση των αιτημάτων των συντεχνιών, όπως εκφράστηκαν στα συλλαλητήρια του 1909, είτε την επίλυση του αγροτικού ζητήματος, με την παροχή γης στους ακτήμονες. Την «ανόρθωση» υποστήριζαν και στο Εθνικό Κόμμα του Κ. Μαυρομιχάλη, καθώς κατά την εκτίμησή τους δεν μπορούσαν να την υλοποιήσουν οι βενιζελικοί.

β. Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 ακολούθησε χρονικά το στρατιωτικό κίνημα Κονδύλη, που έλαβε χώρα στις 10 Οκτωβρίου 1935 και είχε ως στόχο την παλινόρθωση της βασιλείας. Το δημοψήφισμα αυτό έδωσε τέλος στην αβασίλευτη δημοκρατία με ποσοστό 97,6%, προϊόν πρωτόγνωρης νοθείας και τρομοκρατίας.

A2. α. Σωστό, **β.** Σωστό, **γ.** Λάθος, **δ.** Σωστό, **ε.** Λάθος.

A3. β-5, γ-1, δ-3, στ-4, ζ-2. Περισεύουν τα **α** και **ε**.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. **91**: «Η κυβέρνηση Βενιζέλου ψήφισε ... για κοινοβουλευτικές συζητήσεις κ.λπ.».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. **101**: «Δύο στοιχεία καθόρισαν ... στην άσκηση πολιτικής».

B3. α. Σχολικό βιβλίο, σ. **104**: «Και κατά την περίοδο αυτή ... είχε παραχωρηθεί γη».

β. Σχολικό βιβλίο, σ. **105**: «Σημαντική πολιτική τομή ... νομοθετικό σώμα».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος	σ. 93: «Ήδη από το 1912, ... έναν κύκλο αντιδημοκρατικών αξιωματικών».
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 94: «Με αφορμή τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο ... υπέρ της ουδετερότητας της Ελλάδας».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α για τον Βενιζέλο (πρωτογενής πηγή)	Ο Βενιζέλος αναφέρει στο υπόμνημα ότι η πολιτική της Ελλάδας έως εκείνη τη στιγμή ήταν η τήρηση στάσης ουδετερότητας, όμως οι σύμμαχοι καλούν την Ελλάδα να συμμετάσχει στον πόλεμο με εδαφικά ανταλλάγματα τέτοια που θα την κάνουν πανίσχυρη.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ για τον Βενιζέλο (δευτερογενής πηγή)	Πίστη Βενιζέλου στη νίκη της Αντάντ. • Με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο θα διασφαλιζονταν οι μέχρι τότε κατακτήσεις της και θα έπαιρνε κι αυτή μερίδιο από τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που θα μοιράζονταν οι νικητές. Η Ελλάδα ως ηγεμονική δύναμη της Ανατολής δεν θα έπρεπε να απέχει από αυτή τη διαδικασία.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β για τον Κωνσταντίνο (δευτερογενής πηγή)	Ο Κωνσταντίνος, ως συγγενής του Γερμανού Κάιζερ Γουλιέλμου και έχοντας εκπαιδευτεί στρατιωτικά στη Γερμανία θαύμαζε τη στρατιωτική νοοτροπία των Γερμανών. Και ο αρχηγός του στρατού, Ιωάννης Μεταξάς, είχε ανάλογη εκπαίδευση και απόψεις. Η γενικότερη εξοικείωσή τους με τη γλώσσα και το γερμανικό περιβάλλον δεν τους άφηνε καμία αμφιβολία για τη νίκη της Γερμανίας στον πόλεμο.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ για τον Κωνσταντίνο (δευτερογενής πηγή)	Ο Κωνσταντίνος πίστευε ότι η ακεραιότητα της Ελλάδας ήταν εγγυημένη, αν έμενε ουδέτερη. Επιδίωξη των Κεντρικών Δυνάμεων ήταν να συντρίψουν τη Σερβία, άρα η Ελλάδα έπρεπε να μη βοηθήσει τους Αγγλογάλλους αφενός να στηρίξουν τη Σερβία και αφετέρου να επιτεθούν στους Οθωμανούς.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 94: «Η εμμονή του Κωνσταντίνου ... την παραίτηση της κυβέρνησης».

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Δ	Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν τηρούσε ουσιαστικά στάση ουδετερότητας, αλλά είχε υιοθετήσει φιλογερμανική πολιτική στο μέτρο του εφικτού, καθώς η Ελλάδα λόγω γεωγραφίας ήταν υπό τον έλεγχο του βρετανικού στόλου που κυριαρχούσε στην ανατολική Μεσόγειο. • Η πολιτική του εγκρινόταν από τον Γερμανό αυτοκράτορα, με συγγενείς του οποίου είχε συνεχή επικοινωνία μέσω τηλεγραφημάτων.
Γενικό σχόλιο για τα παραθέματα	Οι πληροφορίες των παραθεμάτων εμπλουτίζουν, συμπληρώνουν και επεξηγούν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 94-95: «Στις εκλογές που προκηρύχθηκαν ... συγκρότησε δική του κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ	Στην εμφύλια διαμάχη ο Βενιζέλος υποστηρίχθηκε από: τους αστούς του ελληνικού κράτους και της διασποράς, τους ελληνικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. • Ο Κωνσταντίνος υποστηρίχθηκε από: παραδοσιακά πολιτικά «τζάκια» του 19ου αιώνα, αγρότες και λαϊκά στρώματα των πόλεων, ιδιαίτερα πόλεων της Παλαιάς Ελλάδας, μειονοτικές ομάδες από τις Νέες Χώρες, μικρές σοσιαλιστικές Οργανώσεις, εξαιτίας της αντίθεσής τους στον πόλεμο.
Γενικό σχόλιο για τα παραθέματα	Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
Προτεινόμενος επίλογος	σ. 95: «Οι συγκρούσεις πήραν σταδιακά διαστάσεις ... τα κόμματα της αντιπολίτευσης».
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 101	Αμέσως μετά την ήττα στη μικρασιατική εκστρατεία, επενέβησαν στην πολιτική ζωή αξιωματικοί που ηγούνταν στρατιωτικών σωμάτων τα οποία επέστρεφαν από το μέτωπο (Ν. Πλαστήρας, Στ. Γονατάς, κ.λπ.).

α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 101	Αυτό που όξυνε την πολιτική κατάσταση ήταν η δίκη και καταδίκη σε θάνατο πέντε κορυφαίων πολιτικών της αντιβενιζελικής παράταξης και του αρχηγού του στρατού της Μ. Ασίας, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Η κατηγορία ήταν αβάσιμη, αλλά οι κατηγορούμενοι εκτελέστηκαν, προκειμένου να κατευναστούν οι πρόσφυγες και ο στρατός.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Σύμφωνα με το κείμενο Α (πρωτογενής ιστορική πηγή), που είναι το ίδιο το ανακοινωθέν της εκτέλεσης, οι πολιτικοί που εκτελέστηκαν ήταν: οι Π. Πρωτοπαπαδάκης, Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλτατζής. Μαζί τους και ο Αρχιστράτηγος Γ. Χατζηανέστης. Μετά την καταδικαστική απόφαση του έκτακτου στρατοδικείου, η ποινή εκτελέστηκε το πρωί της 15/28ης Νοεμβρίου 1922 με συνοπτικές διαδικασίες. Στις φυλακές Αβέρωφ έγινε η στρατιωτική καθαίρεση για τον Χατζηανέστη και οι μελλοθάνατοι μετέλαβαν. Δεν εξέφρασαν καμία τελευταία επιθυμία. Η εκτέλεση έγινε στο Γουδί και οι σοροί μεταφέρθηκαν στο Α΄ Νεκροταφείο, όπου παραδόθηκαν στις οικογένειες.
Σχολιασμός φωτογραφίας	Στη φωτογραφία που μας δίνεται απεικονίζονται οι κατηγορούμενοι της «Δίκης των Εξ» (Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Ν. Στράτος, Δ. Γούναρης, Ξ. Στρατηγός, Γ. Μπαλτατζής, Μ. Γούδας), εκτός από τον στρατηγό Γ. Χατζηανέστη (διοικητής της στρατιάς της Μ. Ασίας). Οι δύο από αυτούς, ο Ξ. Στρατηγός και ο Μ. Γούδας, δεν καταδικάστηκαν σε θάνατο.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 101-102	Το τηλεγράφημα του Βενιζέλου, το οποίο έμμεσα συνιστούσε τη ματαίωση των εκτελέσεων, έφθασε πολύ αργά, αν και δεν είναι βέβαιο ότι μια έγκαιρη παρέμβαση του Βενιζέλου θα είχε αποτέλεσμα.

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Όπως αναφέρεται στο κείμενο Β (δευτερογενής πηγή), ο Βενιζέλος επέμενε σταθερά να μην παίρνει θέση στο θέμα της «Δίκης των Εξ», καθώς είχε δηλώσει εξαρχής, όταν ανέλαβε την εκπροσώπηση της Ελλάδας στο εξωτερικό, ότι δεν θα συμμετείχε στο εξής στις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα. Στο τηλεγράφημά του προς την κυβέρνηση επανέλαβε την ίδια δήλωση, προειδοποίησε όμως ότι η Αγγλία σε περίπτωση εκτελέσεων θα έκανε ανάκληση του πρεσβευτή της στην Αθήνα. Επίσης, ο ίδιος θα ερχόταν σε δύσκολη θέση τη στιγμή που διαπραγματευόταν για λογαριασμό της Ελλάδας στη Διεθνή Συνδιάσκεψη της Λοζάνης. Ακόμη όμως και αν κατέθετε ξεκάθαρο αίτημα για ματαίωση των εκτελέσεων, αυτό δεν θα γινόταν αποδεκτό. Σύμφωνα με άρθρο στο βενιζελικό «Ελεύθερο Βήμα» στις 17 με 30 Νοεμβρίου, η εκτέλεση υπαγορεύτηκε από τη σκληρή μοίρα του ελληνισμού.
Προτεινόμενος επίλογος	Η «Δίκη των Εξ» και η συνακόλουθη εκτέλεσή τους αποτελεί μια μελανή σελίδα στην ελληνική Ιστορία. Η οργή όμως των στρατιωτικών που γυρνούσαν από το μέτωπο έχοντας υποστεί μια οδυνηρή ήττα, και κυρίως των προσφύγων, που είχαν χάσει τα πάντα στην καταστροφή, έπρεπε να εκτονωθεί με κάποιον τρόπο.

6ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Το «Πανελλήνιον» ήταν ένα συμβουλευτικό όργανο, με αντιπροσώπους και των τριών παρατάξεων (αγγλικού, γαλλικού, ρωσικού κόμματος) που συγκροτήθηκε προκειμένου να εξασφαλιστεί εσωτερική ειρήνη. Ήταν μία κίνηση του Καποδίστρια να το επανδρώσει (1828), καθώς η ύπαρξη των πρώτων κομμάτων ήταν πλέον δεδομένη στην Γ' Εθνοσυνέλευση.

β. Μέσα στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1864 συγκροτήθηκαν οι πυρήνες των δύο μεγάλων παρατάξεων, των πεδινών και των ορεινών, όπως ονομάστηκαν, στη συγκρότηση των οποίων συμμετείχε ενεργά ο λαός. Οι ορεινοί απαρτίστηκαν από διάφορες ομάδες (υπό τον Δ. Γρίβα και τον Κ. Κανάρη) με κοινό στόχο την αντίσταση στην πολιτική των πεδινών. Βρήκαν υποστηρικτές μεταξύ των μικροκαλλιεργητών, των κτηνοτρόφων, των εμπόρων και των πλοιοκτητών.

γ. Από τα αντιβενιζελικά κόμματα που ανέπτυσαν πολιτική δράση μετά το 1909, το κόμμα του Δημητρίου Ράλλη μαζί με αυτό του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ήταν τα πιο αδιάλλακτα. Το ραλλικό κόμμα ήταν αντίθετο προς τον εκσυγχρονισμό. Ήταν κατά της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και όπως το απαιτούσε η μεταρρυθμιστική πολιτική των Φιλελευθέρων. Υποστήριζε ότι το Κοινοβούλιο έπρεπε να έχει ισχυρή θέση στο πολιτικό σύστημα. Στο πρόσωπο του βασιλιά, όμως, έβλεπε το σύμβολο της εθνικής ενότητας που ξεπερνούσε τα σύνορα της χώρας. Απευθυνόταν κατά κύριο λόγο στα μεσαία και κατώτερα στρώματα των πόλεων καθώς και στους μικροκαλλιεργητές, δεδομένου ότι η οικονομική πολιτική των Φιλελευθέρων έδειχνε να ευνοεί, κυρίως, τα ανώτερα αστικά στρώματα. Ζητούσε ενίσχυση της παραγωγής και αύξηση των θέσεων εργασίας, ώστε με την οικονομική ανάπτυξη να εξευρεθούν χρήματα για εξοπλισμούς, να καταπολεμηθεί η διαφθορά και η πατρωνία των κομμάτων. Πάντως, το ραλλικό κόμμα δεν είχε κάποιο συγκροτημένο πρόγραμμα για την οικονομική ανάπτυξη.

A2. α. Τρικουπικό κόμμα: 1, 2, 6, 7.

β. Δηλιγιαννικό κόμμα: 3, 4, 5, 8.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 59: «Κατά την προεπαναστατική περίοδο ... στοιχειώδη ασφάλεια».

B2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 72-73: «Το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας ... προοδευτικά-συντηρητικά»).

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 78	Μέσα σε συνθήκες κυβερνητικής αστάθειας και εμφυλίου πολέμου, η Εθνοσυνέλευση χρειάστηκε δύο ολόκληρα χρόνια για να φτάσει στην ψήφιση συντάγματος. Ως πολίτευμα ορίστηκε η βασιλευσμένη δημοκρατία αντί της μέχρι τότε συνταγματικής μοναρχίας. Κατοχυρώθηκαν μεταξύ άλλων η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η άμεση, μυστική και καθολική (για τον ανδρικό πληθυσμό) ψήφος με σφαιρίδια, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνετairίζεσθαι, η οποία άνοιγε τον δρόμο για την ελεύθερη συγκρότηση κομμάτων. Τα κόμματα θεωρήθηκαν απαραίτητα για την έκφραση της βούλησης της κοινής γνώμης, με το επιχείρημα ότι η εναλλακτική λύση είναι οι συνωμοτικοί κύκλοι ή οι βιαιοπραγίες.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 78-79	Παρά την έντονη αντίδραση του βασιλιά Γεωργίου Α΄, η Εθνοσυνέλευση επέβαλε την αρχή να προέρχεται η κυβέρνηση από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Αυτό που δεν ορίστηκε με σαφήνεια, διότι θεωρήθηκε αυτονόητο, ήταν ότι ο βασιλιάς όφειλε να δώσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε βουλευτή του κόμματος που είχε την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής. Ο Γεώργιος εκμεταλλεύτηκε αυτήν την ασάφεια, για να διορίζει κυβερνήσεις της αρεσκείας του, μέχρι την ψήφιση της αρχής της δεδηλωμένης το 1875.
Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Σύμφωνα με το κείμενο Α, που αποτελεί δευτερογενή ιστορική πηγή, αυτήν ακριβώς την τακτική του βασιλιά Γεωργίου Α΄ να παρεμβαίνει στις πολιτικές εξελίξεις στηλιτεύει ο Χαρίλαος Τρικούπης με το γνωστό άρθρο του «Τις πταίει;» στην εφημερίδα «Καιροί», που εκδόθηκε αμέσως μετά τις εκλογές εκτεταμένης νοθείας τον Ιούνιο του 1874. Τα στοιχεία για την πρώτη αυτή εμφάνιση του Χαρίλαου Τρικούπη στην πολιτική σκηνή της χώρας με το εν λόγω άρθρο επιβεβαιώνει και το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή), στο οποίο γίνεται λόγος για θαρραλέα κίνηση. Σύμφωνα με τον Τρικούπη, όπως αναφέρεται στο κείμενο Α, αποκλειστική ευθύνη για την παρατεταμένη τότε πολιτική κρίση του τόπου είχε ο βασιλιάς, καθώς

Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	μέσα από πολλαπλές στρεβλώσεις των συνταγματικών θεσμών είχε κατορθώσει να έχει τον έλεγχο της πολιτικής ζωής στη χώρα. Ο Τρικούπης απαλλάσσει τους πολίτες από την ευθύνη για τα κακώς κείμενα του πολιτικού βίου, καθώς είναι αντιμέτωποι με το δίλημμα είτε να υποταχθούν στην πολιτική αυθαιρεσία είτε να οδηγηθούν στην επανάσταση. Απαλλάσσει από τις ευθύνες και τους πολιτικούς, οι οποίοι αδυνατούν να αντιδράσουν στον αυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης του βασιλιά. Βέβαια, εξαιρούνται όσοι επιλέγουν να ευθυγραμμιστούν με την πολιτική του βασιλιά και να του παράσχουν στήριξη, καθώς αυτοί φέρουν ακέραιο το βάρος της ευθύνης. Το κείμενο Β αναφέρει επιπλέον ότι ενώ η Βουλή είχε ενισχυθεί πολιτικά και θεσμικά με το σύνταγμα του 1864, ο βασιλιάς επέμενε να παρεμβαίνει στην πολιτική ζωή με τρόπο που υπονόμει την ισχύ της. Σε αυτήν ακριβώς την αντίφαση εντοπίζει ο Αλιβιζάτος τη βαθύτερη αιτία καθιέρωσης του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα. Η αφορμή, βέβαια, ήταν η δυναμική ενέργεια του Τρικούπη να καταγγείλει την πολιτική του παλατιού υποστηρίζοντας ότι οι κυβερνήσεις που σχηματίστηκαν μέχρι και το 1868 ήταν κυβερνήσεις μειοψηφίας και στερούνταν λαϊκού ερείσματος. Φυσικά δεν είχαν ούτε την εμπιστοσύνη της Βουλής, αλλά η εξουσία τους απέρρεε μόνο από το συνταγματικό δικαίωμα του βασιλιά να διορίζει και να παύει τους υπουργούς.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 79	Η ιδέα για την ψήφιση της αρχής της δεδηλωμένης το 1875 ανήκε στον νέο τότε πολιτικό Χαρίλαο Τρικούπη, ο οποίος υποστήριξε δημόσια ότι μόνη λύση στο πρόβλημα της πολιτικής αστάθειας ήταν η συγκρότηση δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας, σύμφωνα με το πρότυπο της Αγγλίας.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Την πληροφορία αυτή επιβεβαιώνει και το κείμενο Α, όπου αναφέρεται πως η ιδέα αυτή είχε διατυπωθεί από τον Τρικούπη στο άρθρο του «Τις πταίει», το οποίο κατέληγε πως η μόνη επιλογή για να αποφευχθεί η αστάθεια και ο συγκεντρωτισμός των εξουσιών στο πρόσωπο του βασιλιά ήταν να σχηματίζονται κυβερνήσεις πλειοψηφίας και να διαμορφωθεί ένα δικομματικό σύστημα.

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 79	Για να καταστεί αυτό δυνατόν, έπρεπε ο βασιλιάς να αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μόνο σε πολιτικό ο οποίος σαφώς είχε τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βουλευτών. Αυτό θα στερούσε από τα κόμματα μειοψηφίας τη δυνατότητα να σχηματίζουν κυβέρνηση, θα τα ωθούσε σε συνένωση με τα μεγάλα και θα είχε ως αποτέλεσμα σταθερότερες κυβερνήσεις πλειοψηφίας. Ο βασιλιάς, υπό την πίεση της αντιπολίτευσης και του επαναστατικού αναβρασμού του λαού, υιοθέτησε τελικά την άποψη του Τρικούπη, η οποία αποτελεί τομή στην πολιτική ιστορία της χώρας, καθώς οδήγησε σε μεταβολή του πολιτικού τοπίου.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Γ)	Η τελική αποδοχή της νέας ρύθμισης της αρχής της δεδηλωμένης από τον βασιλιά καταγράφεται στο κείμενο Γ, που αποτελεί πρωτογενή πηγή, καθώς είναι απόσπασμα του λόγου που εκφώνησε ο ίδιος στη Βουλή στις 11 Αυγούστου του 1875. Σύμφωνα, λοιπόν, με όσα είπε τότε ο Γεώργιος Α΄, ήταν πρόθυμος να αποδεχτεί πλήρως τα δικαιώματα που αναγνώριζε το σύνταγμα στους βουλευτές και στη Βουλή. Τα δικαιώματα, άλλωστε, της Βουλής ανταποκρίνονταν σε καθήκοντα που επιβάλλονταν σε αυτήν. Για την ομαλή, επομένως, λειτουργία του πολιτεύματος της χώρας, ο βασιλιάς αναγνώριζε ότι στο εξής θα ήταν απαραίτητο να έχουν τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βουλευτών οι πολιτικοί που εκείνος θα καλούσε, για να κυβερνήσουν τη χώρα. Έτσι, δεσμεύτηκε ενώπιον της εθνικής αντιπροσωπείας και του ελληνικού λαού για την απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής της δεδηλωμένης.
Προτεινόμενος επίλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 80	Το διάστημα μεταξύ του 1875 και του 1880 αποτελεί μεταβατική περίοδο. Στις εκλογές του 1875 και του 1879 κανένα κόμμα δεν κέρδισε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1884, τα δύο μεγάλα κόμματα, του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη, έλεγχαν το 92,2% των εδρών στο Κοινοβούλιο. Το κοινοβουλευτικό σύστημα και ο δικομματισμός θεμελιώθηκαν.

Δ1. α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 96²	Η Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας και δικαίωσε την τολμηρή πολιτική του Βενιζέλου. Η μικρή Ελλάδα των παραμονών των Βαλκανικών πολέμων γίνεται με την υπογραφή της Συνθήκης «η Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών». Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας φαίνεται να γίνεται απτή πραγματικότητα.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Ο ενθουσιασμός του Πρωθυπουργού καταγράφεται στο τηλεγράφημά του (κείμενο Α, πρωτογενής ιστορική πηγή) προς τον ελληνικό λαό, με το οποίο γνωστοποιεί την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών. Σε αυτό ανακοινώνει πανευτυχώς πως υπογράφηκε η συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία, επτά χρόνια μετά την υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου, με την οποία επισφραγίστηκε το τέλος του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου. Επιπλέον, ο Βενιζέλος αναφέρει πως οι συμμαχικές δυνάμεις παραχωρούν στην Ελλάδα τη Δυτική Θράκη, την οποία είχαν προηγουμένως λάβει από τη Βουλγαρία (που είχε επίσης ηττηθεί στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) με τη Συνθήκη του Νεϊγύ. Στην Ελλάδα παραχωρούνταν επίσης τα Δωδεκάνησα από την Ιταλία.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Το δυσχερές έργο της ενσωμάτωσης των νέων περιοχών προχωρούσε με επιτυχία και ο Βενιζέλος αισθανόταν την ανάγκη να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του στον ελληνικό λαό για την εμπιστοσύνη που έδειχνε στο πρόσωπό του όλα αυτά τα χρόνια, από το 1912 και εξής, που η Ελλάδα βρισκόταν σε πολεμικό συναγερμό. Χωρίς αυτή δεν θα ήταν εφικτοί οι εθνικοί θρίαμβοι, όπως η υπογραφή αυτής της συνθήκης. Ο λαός είχε επιδείξει αυτοθυσία, γενναιότητα, υπομονή. Αυτές είναι οι αρετές με τις οποίες αντιμετωπίζεται κάθε κίνδυνος, πάντα

² Σε Θέμα Πανελλαδικών Εξετάσεων με ανάλογη διατύπωση οι μαθητές/μαθήτριες θα πρέπει σε αυτό το σημείο της απάντησής τους να παραθέσουν και το απόσπασμα της σελίδας 144 του σχολικού βιβλίου (προσαρμόζοντας τη διατύπωσή τους): «Η συνθήκη των Σεβρών μεταξύ άλλων όριζε ότι η περιοχή της Σμύρνης θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση και κατοχή για πέντε χρόνια. Ύστερα από την περίοδο αυτή θα μπορούσαν οι κάτοικοι με δημοψήφισμα να αποφασίσουν την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα».

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	σύμφωνα με τις ηρωικές παραδόσεις του έθνους. Ο Βενιζέλος καταλήγει ότι νιώθει υπερήφανος που ηγείται ενός τέτοιου λαού, που παρουσιάζει σπουδαία επιτεύγματα, αν έχει ορθή καθοδήγηση. Με το τελευταίο στοιχείο προφανώς επιδιώκει να τονίσει και τη σημασία των δικών του ορθών πολιτικών επιλογών.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 96	Στη συνέχεια, οι Φιλελεύθεροι προκήρυξαν εκλογές για αναθεωρητική εθνοσυνέλευση, με στόχο να νομιμοποιήσουν τις μέχρι τότε ενέργειές τους και να περιορίσουν τις αρμοδιότητες του βασιλιά. Η συνασπισμένη αντιπολίτευση, όμως, απροσδόκητα κέρδισε τις εκλογές.
Ανάλυση παραθέματος (κειμένου Β)	Το κείμενο Β, που είναι δευτερογενής πηγή, επιβεβαιώνει το γεγονός ότι η ήττα του βενιζελικού κόμματος ήταν απόρροια σε αυτές τις κρίσιμες εκλογές και δίνει λεπτομέρειες για το αρνητικό για τους Φιλελεύθερους εκλογικό αποτέλεσμα. Η επιλογή του πλειοψηφικού συστήματος με ευρεία περιφέρεια αποδείχθηκε κακή για τους Φιλελεύθερους. Η «Ηνωμένη Αντιπολίτευση» εξέλεξε περισσότερους βουλευτές, παρόλο που συγκέντρωσε μικρότερο αριθμό ψήφων από το κόμμα του Βενιζέλου. Συγκεκριμένα, έλαβε το 49,27% των ψήφων, ενώ οι Φιλελεύθεροι το 50,23%. Απόρροιας αντίπαλος για τον Βενιζέλο ήταν και το προσφάτως ιδρυμένο Σ.Ε.Κ.Ε. Στη συνασπισμένη αντιπολίτευση πρώτο ήρθε το κόμμα των Εθνικοφρόνων, μετέπειτα Λαϊκό, δεύτερο το Συντηρητικό, μετέπειτα Μεταρρυθμιστικό, ενώ συμπεριλαμβάνονταν και οι πολιτικές ομάδες των Θεοτόκη και Μαυρομιχάλη.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 96	Ο Βενιζέλος έφυγε στο εξωτερικό.
Ανάλυση παραθέματος (κειμένου Γ)	Το κείμενο Γ, δευτερογενής πηγή, στην οποία περιλαμβάνεται ένα πρωτογενές απόσπασμα από επιστολή του Βενιζέλου, παρέχει μια εξήγηση για την επιλογή του Βενιζέλου να προκηρύξει εκλογές τη δεδομένη χρονική στιγμή, ενώ θα μπορούσε να καθυστερήσει κι άλλο. Μέσα από τα λόγια τού ίδιου σε προσωπική επιστολή του προς τον Γεώργιο Βεντήρη

Ανάλυση παραθέματος (κειμένου Γ)	τον Απρίλιο του 1931, προκύπτουν τα ακριβή κίνητρά του. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών θεωρούσε πως δεν είχε πλέον δικαιολογία για περαιτέρω αναβολή. Ήθελε νωπή λαϊκή εντολή, μια ξεκάθαρη έγκριση για τη συνέχιση της πολιτικής του στο πλαίσιο που όριζε η συνθήκη. Η τελική του τοποθέτηση ότι δεν ήθελε να λειτουργήσει όπως ένας δικτάτορας δείχνει τη διάθεσή του να αποτινάξει πιθανές κατηγορίες σε βάρος του για αντιδημοκρατική διακυβέρνηση.
γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 96-97	Η νέα κυβέρνηση έκανε δημοψήφισμα για την επιστροφή τού Κωνσταντίνου, στο οποίο η ετυμηγορία ήταν υπέρ του βασιλιά. Δίστασε όμως να αλλάξει την εξωτερική πολιτική και να επιδιώξει ειρηνική λύση. Το μέτωπο κατέρρευσε, με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική ήττα. Στις 25 Ιανουαρίου 1921 η Αναθεωρητική Εθνοσυνέλευση που προέκυψε από τις εκλογές του Νοεμβρίου ανακηρύχθηκε Συντακτική, καθώς θεωρήθηκε αναγκαίο να αλλάξει εξ ολοκλήρου το σύνταγμα.

7ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Το ψήφισμα της 5ης Μαΐου 1827 ήταν ψήφισμα της Γ' Εθνικής Συνέλευσης με το οποίο καλούνταν όλοι οι ορθόδοξοι «όσων αι πόλεις κατεστράφησαν, να προσέλθουν εις την Βουλήν να ζητήσουν τόπον και να εγείρουν νέας πόλεις». Το ψήφισμα αυτό έδειχνε την τάση να επικρατήσει μία ευρύτερη αντίληψη για το προσφυγικό. Ωστόσο, οι επαναστατικές κυβερνήσεις δεν προχώρησαν στην υλοποίηση των αποφάσεών τους και δεν οργάνωσαν συνοικισμούς προσφύγων. Οι δυσμενέστατες συνθήκες κατά την Επανάσταση αλλά και οι κατά τόπους αντιδράσεις εμπόδισαν την εφαρμογή μέτρων για την επίλυση του προβλήματος.

β. Τον Ιανουάριο του 1878 ιδρύθηκε στην Αθήνα η Μακεδονική Επιτροπή, με σκοπό την οργάνωση επανάστασης στη Μακεδονία, καθώς ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877-78 αναθέρμανε το όνειρο της ανάκτησης της Μακεδονίας. Πάλι οι Μακεδόνες πρόσφυγες της Νέας Πέλλας, και άλλοι της Εύβοιας, ανταποκρίθηκαν στις προσπάθειες της Επιτροπής να συγκεντρώσει στρατιωτική δύναμη. Η επανάσταση ξέσπασε στον Όλυμπο, στα Πιέρια και στη Χαλκιδική και έληξε με ανακωχή μεταξύ των Ελλήνων επαναστατών και των Τούρκων. Πολλοί επαναστάτες πέρασαν για ασφάλεια στην ελεύθερη Ελλάδα. Λίγο αργότερα, μερικοί από αυτούς επέστρεψαν στις περιοχές τους.

γ. Η Κεντρική Επιτροπή υπέρ των Κρητών συστάθηκε στην Αθήνα στις αρχές της Κρητικής Επανάστασης του 1866-1869, η οποία προκάλεσε το μεγαλύτερο προσφυγικό κύμα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Μαζί με την αντίστοιχη επιτροπή της Σύρου ανέλαβαν την ενίσχυση του κρητικού αγώνα.

A2. α-2, β-1, γ-6, δ-7, ε-3, στ-4, ζ-9, η-5, θ-10, ι-8.

B1. Σχολικό βιβλίο, σσ. 118-119: «Στις Βόρειες Σποράδες ... και τρόμος των εγχωρίων».

B2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 121-122: «Αξίζει να δούμε ... των ορθόδοξων προσφύγων».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος	Οι προσπάθειες αποκατάστασης του προσφυγικού στοιχείου κατά τα πρώτα χρόνια της οθωνικής περιόδου προκάλεσαν αντιδράσεις που προοδευτικά έλαβαν χαρακτήρα ανοιχτής αντιπαράθεσης μεταξύ αυτοχθόνων και ομογενών ετεροχθόνων.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 131-132: «Η παρουσία μορφωμένων προσφύγων ... μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Η αντιπάθεια προς τους ετερόχθονες είχε ήδη παρατηρηθεί από τα χρόνια της Επανάστασης, προσλαμβάνοντας πολιτιστικό και τοπικιστικό χαρακτήρα, καθώς αυτοί είχαν ανώτερη μόρφωση και δυτικούς τρόπους. • Η αντιπάθεια αυτή απέκτησε νέο περιεχόμενο κατά τη φάση της απόλυτης μοναρχίας και πολιτικό χαρακτήρα, γιατί ο βασιλιάς στελέχωνε τον κρατικό μηχανισμό με πρόσφυγες, παραγκωνίζοντας τους γηγενείς.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 132-133: «Η κύρια κρίση ξέσπασε ... θα καθιέρωνε διακρίσεις μεταξύ Ελλήνων».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Η οικονομική ανέλιξη των ετεροχθόνων, που απέρρεε από τη στελέχωση του δημοσίου και το εμπόριο, δημιουργούσε έντονα συναισθήματα αντιπάθειας και ανταγωνισμού στους αυτόχθονες συμπολίτες τους.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Οι ετερόχθονες έλαβαν σημαντική υποστήριξη από τον Κωλέττη, ο οποίος έδωσε έμφαση στην ελληνικότητά τους, που οι γηγενείς αμφισβητούσαν. Συγκεκριμένα, επισήμανε ότι Έλληνες δεν έπρεπε να θεωρούνται μόνο οι κάτοικοι του ελληνικού κράτους, αλλά και εκείνοι που ζούσαν σε οποιαδήποτε χώρα είχε σύνδεση με την ελληνική ιστορία και φυλή. Έφερε ως παράδειγμα τις ακόλουθες περιοχές που βρίσκονταν ακόμη εκτός συνόρων: Ιωάννινα, Θεσσαλία, Σέρρες, Αδριανούπολη, Κωνσταντινούπολη, Τραπεζούντα, Κρήτη, Σάμο.
γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 133: «Τελικά, το πρόβλημα δεν λύθηκε ... σε πολεμικά γεγονότα της Επανάστασης μέχρι το 1829».

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Κατόπιν εισήγησης του προέδρου Αλ. Μαυροκορδάτου, επιλέχθηκε για το σύνταγμα μια γενική και αόριστη διατύπωση της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη, με στόχο την εξειδίκευσή της αργότερα από τη Βουλή.
Σχολιασμός εικόνας	Στη γελοιογραφία αποτυπώνεται/σατιρίζεται η διαμάχη μεταξύ ετεροχθόνων και αυτοχθόνων: Ένας αυτόχθονας με δόλιο τρόπο εγκλωβίζει τους ετερόχθονες, που «αναπόφευκτα στο μέλλον» θα υποσκελιστούν από τους αυτόχθονες. Πράγματι, μολονότι ήταν συμβιβαστικές οι ρυθμίσεις στα επίμαχα θέματα, σαφώς έκλιναν υπέρ των αυτοχθόνων και περιόριζαν τα δικαιώματα των ομογενών ετεροχθόνων, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να τις αποδεχθούν.
Προτεινόμενος επίλογος	Σχολικό βιβλίο, σ. 133: «Το θέμα των δικαιωμάτων των ετεροχθόνων ... στο μικρό νεοσύστατο κράτος».

- Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.

Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος	Σχολικό βιβλίο, σ. 120: «Μετά την καταστροφή της Χίου ... και από εκεί πήγαν στην Αθήνα».
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 120-121: «Η νοσταλγία για την ιδιαίτερη πατρίδα τους ... νέο κύμα Χίων προσφύγων προς τη Σάμο και τις Κυκλάδες».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Ο Φαβιέρος σε συνεννόηση με την «Επιτροπή των Ελευθέρων Χίων» έκανε δυναμικό ξεκίνημα στην εκστρατεία ανακατάληψης της Χίου, χωρίς όμως προηγουμένως να έχει τη σύμφωνη γνώμη όλων και τα κατάλληλα εφόδια. Ούτε οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν σύμφωνες, καθώς έτσι ξεκινούσε νέο μέτωπο σύγκρουσης με τους Οθωμανούς σε ακατάλληλη χρονική στιγμή. Τελικά, ο Φαβιέρος πολέμησε χωρίς υποστήριξη και το εγχείρημά του κρίθηκε εκ των υστέρων αυστηρά από όλους.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Και στην Ερμούπολη, όπου ήταν εγκατεστημένοι Χίοι πρόσφυγες, υπήρχε σοβαρή ανησυχία, ιδιαίτερα σε ηγετικές μορφές του εμπορικού κόσμου για την εκστρατεία Φαβιέρου, που αποδείχθηκε δικαιολογημένη.

β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 120-121: «Κατά την περίοδο της μοναρχίας του Όθωνα ... για να κτίσουν εκεί τα σπίτια τους».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή)	Η δεύτερη ανησυχία των Χίων της Ερμούπολης σχετιζόταν με την απόπειρα ίδρυσης συνοικισμού τους στο δεξί τμήμα του λιμανιού του Πειραιά. • Οι πρόσφυγες του 1822 αισθάνονταν ότι η κατάσταση την οποία βίωναν ήταν προσωρινή. Ένας Χιώτης ομογενής που επισκέφθηκε το 1833 την Ερμούπολη γράφει ότι ο καθένας ζούσε στην πόλη με την προοπτική να ζήσει κάπου αλλού, σαν να ήταν βέβαιος ότι θα ζήσει πολύ καιρό και θα ευτυχήσει, όπως ονειρεύεται, στη «γην της επαγγελίας».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή)	Στόχος της κυβέρνησης ήταν ο Πειραιάς να εξελιχθεί στο μεγαλύτερο εμπορικό λιμάνι της χώρας. Γι' αυτό, έπρεπε να εποικιστεί από γνώστες των ναυτιλιακών και εμπορικών υποθέσεων, όπως ήταν οι Χίοι. • Η κυβέρνηση τους πρόσφερε κίνητρα, για να μετοικήσουν από την Ερμούπολη στον Πειραιά: γαίες σε μικρά οικόπεδα έτοιμα προς οικοδόμηση έναντι χαμηλού αντιτίμου, φορολογική ατέλεια για το λιμάνι, λοιμοκαθαρτήριο, σύστημα για το διαμετακομιστικό εμπόριο και αποθήκες, δικαίωμα να ιδρύσουν και τοπική τράπεζα. • Έτσι, ο Πειραιάς θα αποτελούσε πόλο έλξης για τους πλούσιους Χίους του εξωτερικού, οι οποίοι θα επένδυαν κεφάλαια εκεί ή και θα επέλεγαν να εγκατασταθούν στην πόλη.
Προτεινόμενος επίλογος	Οι Χίοι ανέπτυξαν την κοινότητά τους στην Ερμούπολη, δεν ξέχασαν όμως το νησί τους και επιδίωκαν την ανακατάληψη και την επανεγκατάστασή τους σε αυτό, χωρίς τελικά να ευοδωθεί το σχέδιό τους.

8ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λοζάνης (1923), ιδρύθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Την αποτελούσαν έντεκα μέλη (τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκοι και τρία μέλη-πολίτες ουδέτερων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο κρατών) με αρμοδιότητα τον καθορισμό του τρόπου μεταναστεύσης των πληθυσμών και της εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξιμών.

β. Οι Δευτεροβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης (περιουσιών) συστάθηκαν για την οριστική εκτίμηση των περιουσιών των ανταλλαξιμών (προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής) που εγκαταλείφθηκαν στην Τουρκία, για προβλήματα που ενδεχομένως θα ανέκυπταν στο έργο των Πρωτοβάθμιων Επιτροπών Εκτίμησης. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, η ολοκλήρωση του έργου της εκτίμησης των περιουσιών φαινόταν όλο και πιο μακρινή. Το έργο ήταν τεράστιο κι επιπλέον η όλη διαδικασία υπονομευόταν από την τουρκική πλευρά.

γ. Στις 10 Ιουνίου 1930 υπογράφηκε η Συμφωνία της Άγκυρας που αποτελούσε το οικονομικό σύμφωνο μεταξύ των δύο χωρών. Τα κυριότερα σημεία του ήταν: α. Ρύθμιζε το ζήτημα των Ελλήνων ορθοδόξων της Κωνσταντινούπολης και των μουσουλμάνων της Θράκης, καθώς και των «φυγάδων». β. Όριζε ότι οι ανταλλάξιμες μουσουλμανικές περιουσίες στην Ελλάδα και οι ελληνικές στην Τουρκία περιέρχονταν στην κυριότητα του Ελληνικού και Τουρκικού Δημοσίου, αντίστοιχα. γ. Προέβλεπε αμοιβαία απόσβεση των οικονομικών υποχρεώσεων μεταξύ των δύο χωρών.

A2. α. Σωστό, **β.** Σωστό, **γ.** Σωστό, **δ.** Λάθος, **ε.** Λάθος.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 149: «Το πρώτο διάστημα ... στη νέα πατρίδα».

B2. α. Σχολικό βιβλίο, σσ. 168-169: «Η άφιξη των προσφύγων αναζωογόνησε ... προσφύγων ή γηγενών».

β. Σχολικό βιβλίο, σ. 169: «Η άφιξη των προσφύγων επέδρασε ... ετοιμών ενδυμάτων».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος	Σχολικό βιβλίο, σσ. 146-147 : «Οι πρώτες απογραφές των προσφύγων ... 1.220.000 πρόσφυγες».
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 147-146 : «Οι αρρώστιες κατέβαλλαν τους πρόσφυγες ... του ειδών πρώτης ανάγκης».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (πρωτογενής πηγή)	Η φρίκη του ξεριζωμού ήταν τραυματική ιδίως για παιδιά. Νοσούσαν στην Ελλάδα, μα δεν λάμβαναν κατάλληλη περίθαλψη λόγω της φτώχειας των προσφυγικών οικογενειών, που ήταν συχνά μονογονεϊκές. Ο γιος της μάρτυρα, μετά τις κακουχίες που υπέστη, νόσησε από υδρωπικία, ανίατη νόσο, λάμβανε όμως περιορισμένη ιατρική φροντίδα, ώσπου στο τέλος έχασε τη ζωή του. Εκείνη κατέφυγε από τα Χανιά στην Αθήνα, στο Περιστερί, και κατάφερε να σώσει την κόρη της, η οποία μεγάλωσε και της χάρισε και εγγόνια που τα ανέθρεψε η ίδια.
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Β (πρωτογενής πηγή)	Ο προσφυγικός συνωστισμός στον Πειραιά είχε ως αποτέλεσμα το πλοίο στο οποίο επέβαινε η μάρτυρας/αφηγήτρια να οδηγηθεί στον Πόρο. Οι συνθήκες διαβίωσης εκεί ήταν άθλιες. Εγκατέστησαν τους πρόσφυγες στα άδεια σπίτια της περιοχής, οργάνωσαν συσσίτια, ενώ οι συμπονετικοί ντόπιοι παρείχαν ό,τι μπορούσαν στους πρόσφυγες για την κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών.
Γενικό σχόλιο για τα παραθέματα	Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
Προτεινόμενος επίλογος	Η δοκιμασία του ξεριζωμού και οι κακουχίες του πρώτου διαστήματος της παραμονής τους στην Ελλάδα αποδεκάτισαν τους πρόσφυγες που ήταν στην πλειονότητά τους γυναίκες, παιδιά και γέροντες. Όσοι επέζησαν, χρειάστηκαν κάθε δυνατή βοήθεια των φορέων και των ιδιωτών καθώς και τη μεσολάβηση μεγάλου χρονικού διαστήματος, μέχρι να ορθοποδήσουν.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος	Σχολικό βιβλίο, σ. 153 : «Η ελληνική κυβέρνηση, μπροστά στο τεράστιο έργο ... παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση».

α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σσ. 153-154: «Για την αποκατάσταση των προσφύγων η ΕΑΠ έλαβε υπόψη και τις αντικειμενικές συνθήκες». σ. 154: «Η ΕΑΠ διέκρινε την αποκατάσταση των προσφύγων σε αγροτική ... αντί εργατικού προλεταριάτου».
Βασικά στοιχεία από το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή)	Τα περισσότερα οθωμανικά κτήματα και ακίνητα βρίσκονταν στη Μακεδονία και τη Θράκη, που ήταν καθαρά αγροτικές περιοχές. • Πολιτικοί και άνθρωποι της οικονομίας θεωρούσαν πως η Ελλάδα θα συνέχιζε να είναι πρωτίστως αγροτική χώρα, άρα οι νέοι πληθυσμοί έπρεπε να κατευθυνθούν στον πρωτογενή τομέα, ανεξαρτήτως προέλευσης. • Η αγροτική αποκατάσταση ήταν ταχύτερη, φθηνότερη, γινόταν χωρίς αλλαγή προσανατολισμού της οικονομίας του ελληνικού κράτους.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου	σ. 154: «Εξάλλου, δόθηκε προτεραιότητα ... παραμεθόριες περιοχές».
Βασικά στοιχεία από τα κείμενα Α, Β και Γ (δευτερογενείς πηγές)	Με την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι ήρθαν στην Ελλάδα. Οι πρόσφυγες της Βουλγαρίας από τις ακτές του Εύξεινου Πόντου ή και από το εσωτερικό της χώρας και οι πρόσφυγες της Τουρκίας στην πλειονότητά τους εγκαθίστανται σε βουλγαρικούς και τουρκικούς οικισμούς, κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη, ενώ αντίστοιχα οι Βούλγαροι και οι Τούρκοι σε ελληνικές περιοχές των δύο αυτών χωρών. • Ήταν στρατηγική επιλογή των ελληνικών κυβερνήσεων η τοποθέτηση προσφύγων στις άδειες αγροτικές περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, αντί για τα κατάμεστα, ανθυγιεινά αστικά κέντρα της, όπου δύσκολα εξασφαλιζονταν θέσεις εργασίας για τους γηγενείς, πόσο μάλλον για τους πρόσφυγες. • Υπήρχε κίνδυνος κοινωνικής και πολιτικής αναταραχής, αν κατευθύνονταν νότια οι πρόσφυγες. Εξάλλου, με τη γρήγορη εγκατάσταση των προσφύγων στο έδαφός της, προστατευόταν η Μακεδονία από σλαβικές βλέψεις.

Βασικά στοιχεία από το κείμενο Δ: πίνακας με αριθμητικά δεδομένα	Με βάση τα στοιχεία του στατιστικού πίνακα η αγροτική μεταρρύθμιση αξιοποίησε τα εδάφη των Νέων Χωρών για τη διανομή της γης και την εγκατάσταση των μικροκαλλιεργητών. Συγκεκριμένα, στις Νέες Χώρες προωθήθηκε το 85% των γηγενών ακτημόνων που έλαβαν γη και το 93% των προσφύγων. Αντίθετα, στην Παλιά Ελλάδα προωθήθηκε μόλις το 15% των γηγενών και το 7% των προσφύγων.
Γενικό σχόλιο για τα παραθέματα	Τα ιστορικά παραθέματα επιβεβαιώνουν, τεκμηριώνουν και εμπλουτίζουν τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου.
Προτεινόμενος επίλογος	Βέβαια, η εγκατάσταση των προσφύγων δεν έγινε πάντοτε σύμφωνα με την παραπάνω λογική, ούτε ακολούθησε σε όλες τις περιπτώσεις την κρατική αντίληψη και επιταγή. Αυτό που καταδεικνύεται πάντως από όσα προαναφέρθηκαν είναι πως η πλειονότητα των προσφύγων αποκαταστάθηκε αγροτικά από την ΕΑΠ σε περιοχές της βόρειας Ελλάδας.

9ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Το έργο της εκτίμησης της αξίας των εκατέρωθεν περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν (σε Ελλάδα και Τουρκία) ανέλαβε η Μικτή Επιτροπή. Για να βοηθήσει το έργο της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή, συστάθηκε το 1924 η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών που υπαγόταν στο Υπουργείο Γεωργίας. Για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της, ιδρύθηκαν κατά τόπους Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών.

β. Με πρωτοβουλία της Κοινωνίας Των Εθνών, τον Σεπτέμβριο του 1923 ιδρύθηκε ένας αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), με έδρα την Αθήνα. Βασική αποστολή της ήταν να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση. Η ΕΑΠ λειτούργησε μέχρι το τέλος του 1930. Με ειδική σύμβαση μεταβίβασε στο Ελληνικό Δημόσιο την περιουσία της, καθώς και τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει απέναντι στους πρόσφυγες.

γ. Η Σύμβαση εμπορίου, εγκατάστασης και ναυτιλίας ήταν μία από τις διπλωματικές πράξεις με τις οποίες ολοκληρώθηκε στις 30 Οκτωβρίου 1930 η (ελληνοτουρκική) Συμφωνία της Άγκυρας (10/6/1910). Με τη σύμβαση αυτή δόθηκε η δυνατότητα στους υπηκόους του καθενός από τα δύο κράτη να ταξιδεύουν ή να εγκαθίστανται (με κάποιους περιορισμούς) στο έδαφος του άλλου κράτους.

A2. α. Λάθος, **β.** Λάθος, **γ.** Σωστό, **δ.** Σωστό, **ε.** Λάθος.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 167: «Σημαντικότερες ήταν οι επιπτώσεις ... στον εθνικό κορμό».

B2. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 134: «Το 1854 ο Κριμαϊκός πόλεμος ... στις εστίες τους».

β. Σχολικό βιβλίο, σ. 135: «Το τελευταίο ρεύμα ... σε ελληνικό έδαφος».

**Γ1. α. Απόσπασμα
σχολικού
βιβλίου,
σσ. 130-131**

Προσπάθειες για να ιδρύσουν δικό τους συνοικισμό στα χρόνια του Όθωνα κατέβαλαν και οι Μακεδόνες πρόσφυγες. Από την Ελευσίνα, όπου βρίσκονταν, ζήτησαν και πέτυχαν να ιδρύσουν συνοικισμό στη Στερεά Ελλάδα, στην περιοχή της Αταλάντης. Ο συνοικισμός τους πήρε το όνομα «Νέα Πέλλα» και εκεί εγκαταστάθηκαν αρχικά 70 οικογένειες.

**Ανάλυση
παραθέματος
(κείμενο Α)**

Το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή) αναφέρεται και στην προϊστορία της εγκατάστασής τους. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως στα χρόνια του Καποδίστρια είχαν μεταφερθεί από τις Βόρειες Σποράδες στα Μέγαρα. Αφού απέκτησαν στρατιωτική οργάνωση, αγωνίστηκαν για την απελευθέρωση της Στερεάς Ελλάδας. Έτσι, ήταν λογικό και επόμενο, όταν ήρθε η ώρα να αιτηθούν τη δημιουργία συνοικισμού να ζητήσουν να τους δοθεί περιοχή εγκατάστασης στη Στερεά Ελλάδα και μάλιστα στο βόρειο κομμάτι της, κοντά στη συνοριακή γραμμή με Θεσσαλία. Σύμφωνα με το έγγραφο της επιτροπής για τον συνοικισμό των Μακεδόνων με ημερομηνία 9 Ιανουαρίου 1837, με την έγκριση του Όθωνα μπορούσαν να εγκατασταθούν στην Αταλάντη της Λοκρίδας και η πόλη τους θα ονομαζόταν «Νέα Πέλλα». Επιπρόσθετα, **η πηγή επιβεβαιώνει πως εκεί αρχικά εγκαταστάθηκαν 70 οικογένειες και προσθέτει** ότι ήταν άλλες 400 που έπρεπε επίσης να εγκατασταθούν, αλλά τους έλειπαν τα μέσα. Προκειμένου να εξοικονομηθούν οι αναγκαίοι πόροι, απευθύνουν παράκληση στον Βαρόνο «Μπέλλιον» να διενεργήσει έρανο μεταξύ των Μακεδόνων της Ευρώπης. Έτσι, θα κατάφερναν να ολοκληρώσουν τον συνοικισμό και να θέσουν τις βάσεις για την ανάπτυξη πνευματικής και οικονομικής δραστηριότητας των κατοίκων του.

**β. Ανάλυση
παραθέματος
(κείμενο Β)**

Χαρακτηριστικά για τις σχέσεις προσφύγων γηγενών στον νεοσύστατο συνοικισμό της Νέας Πέλλας στην Αταλάντη είναι όσα αναφέρει το Κείμενο Β (δευτερογενής πηγή). Καταρχάς διευκρινίζει πως οι Μακεδόνες πρόσφυγες ήταν εγκατεστημένοι σε ξεχωριστό τμήμα της πόλης της Αταλάντης στα βορειοδυτικά. Η περιοχή παλιότερα ονομαζόταν Τουρκομαχαλάς, και μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στα οικόπεδα που δόθηκαν σε αυτούς ονομάστηκε «Νέα Πέλλα», όπως είναι επίσημα γνωστή, ή και «Άνω Πέλλα». Στην περιοχή αυτή η οικιακή υδροδότηση και η άρδευση γίνονταν από μία μεγάλη πηγή νερού, η οποία αποτέλεσε αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα σε Μακεδόνες και Αταλαντές, μεταξύ των οποίων σημειώνονταν συχνά επεισόδια. Οι προστριβές ήταν τέτοιας έκτασης, που χρειάστηκε να παρέμβουν επανειλημμένα οι τοπικές αρχές της Λοκρίδας και της Φθιώτιδας, αλλά και τα αρμόδια υπουργεία, που προσπάθησαν να οδηγήσουν τους κατοίκους σε συμβιβασμό.

γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 134-135	Τον Ιανουάριο του 1878 ιδρύθηκε στην Αθήνα η Μακεδονική Επιτροπή, με σκοπό την οργάνωση επανάστασης στη Μακεδονία. Πάλι οι Μακεδόνες πρόσφυγες της Νέας Πέλλας, και άλλοι της Εύβοιας, ανταποκρίθηκαν στις προσπάθειες της Επιτροπής να συγκεντρώσει στρατιωτική δύναμη. Η επανάσταση ξέσπασε στον Όλυμπο, στα Πιέρια και στη Χαλκιδική και έληξε με ανακωχή μεταξύ των Ελλήνων επαναστατών και των Τούρκων. Πολλοί επαναστάτες πέρασαν για ασφάλεια στην ελεύθερη Ελλάδα. Λίγο αργότερα, μερικοί απ' αυτούς επέστρεψαν στις περιοχές τους.
Προτεινόμενος επίλογος	Από τα προαναφερθέντα καθίσταται σαφές πως οι οθωνικές κυβερνήσεις αποκατέστησαν με επιτυχία διάφορες προσφυγικές ομάδες που είχαν καταφύγει στον ελλαδικό χώρο, αν και οι σχέσεις προσφύγων – γηγενών δοκιμάζονταν συχνά από εντάσεις. Ωστόσο, οι Μακεδόνες πρόσφυγες δεν έπαψαν να αγωνίζονται για την απελευθέρωση της πατρίδας τους.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος	Η αποκατάσταση των προσφύγων ήταν σημαντικό επίτευγμα του ελληνικού κράτους, όμως η διαδικασία αφομοίωσής τους στην ελληνική κοινωνία ήταν αργή.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 165	Σε γενικές γραμμές υπήρχε διαφορά νοοτροπίας και ιδιοσυγκρασίας μεταξύ προσφύγων και γηγενών. Οι γηγενείς αναφέρονταν συχνά στο ήθος των προσφύγων (κυρίως των αστών), στη ροπή τους για διασκέδαση και την κοσμοπολίτικη συμπεριφορά αυτών και των γυναικών τους. Οι πρόσφυγες από τη μεριά τους μιλούσαν για το χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των ντόπιων και πρόβαλλαν την ελληνικότητά τους, την οποία οι ντόπιοι συχνά αμφισβητούσαν.
Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Τις πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνει και το κείμενο Α, που αποτελεί δευτερογενή ιστορική πηγή. Ο ιστορικός αναφέρει τα οφέλη που προέκυψαν από την έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα, τα οποία αφορούν την αγορά εργασίας, τον πολιτισμό και την κουλτούρα, για να επισημάνει στη συνέχεια πως οι γηγενείς δεν μπορούσαν να τα διακρίνουν και εγκλωβίζονταν στην καχυποψία και τον αρνητισμό. Δεν δίστασαν να

Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	κακομεταχειριστούν τους νεοφερμένους με τρόπους που παρέπεμπαν στην περίοδο της εμφύλιας διαμάχης το 1916. Με τους απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς που τους απέδιδαν («τουρκόσποροι», «γιαουρτοβαφτισμένοι») αμφισβητούσαν την ελληνικότητά τους και την πίστη τους. Το κείμενο Β (δευτερογενής ιστορική πηγή) προσθέτει πως οι πρόσφυγες έπεφταν θύματα διακρίσεων για τη γλώσσα και τις συνήθειες που είχαν υιοθετήσει, δηλαδή προσδίδει πολιτισμικό χαρακτήρα στη διάσταση.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 165	Η διάσταση προσφύγων και γηγενών εκφράστηκε κυρίως: • Στην οικονομική ζωή. Υπήρχε ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας, στην ιδιοκτησία της γης και σε άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες. • Στην πολιτική ζωή. Πριν ακόμη από την παροχή στέγης και εργασίας, οι πρόσφυγες απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια και πολιτικά δικαιώματα. Εντάχθηκαν στο κόμμα του Βενιζέλου τόσο ως ψηφοφόροι όσο και ως πολιτευτές, βουλευτές και υπουργοί. Οι αντιβενιζελικοί και ο αντιβενιζελικός τύπος καλλιεργούσαν το μίσος εναντίον τους.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Το Κείμενο Β επιβεβαιώνει ότι η διάσταση προσφύγων – γηγενών είχε και έντονα πολιτικό χαρακτήρα. Οι πρόσφυγες ήταν αφοσιωμένοι ψηφοφόροι του Βενιζέλου τουλάχιστον μέχρι το 1930, στερώντας από τους βασιλικούς την άνοδο στην εξουσία, αφού απέδιδαν την ήττα στον μικρασιατικό πόλεμο και τον ξεριζωμό τους στους αντιπάλους του Βενιζέλου.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 165	• Στην κοινωνική ζωή. Οι πρόσφυγες που κατοικούσαν στους συνοικισμούς ήταν απομονωμένοι, δεν είχαν συχνές επαφές με ντόπιους και προτιμούσαν να συνάπτουν γάμους μεταξύ τους. Δεν συνέβαινε το ίδιο με τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν μέσα στις πόλεις ή τα χωριά. Ο χώρος εργασίας, το σχολείο, η εκκλησία και κυρίως η γειτονιά έδιναν ευκαιρίες επικοινωνίας με τους ντόπιους. Σιγά-σιγά άρχισαν να συνάπτονται μικτοί γάμοι, που με την πάροδο του χρόνου γίνονταν όλο και περισσότεροι.

**Προτεινόμενος
επίλογος: σχολικό
βιβλίο, σ. 165**

Η αντίθεση μεταξύ προσφύγων και γηγενών, σε ελάχιστες περιπτώσεις πήρε τη μορφή ανοικτής σύγκρουσης. Ο όρος «πρόσφυγας», όμως, είχε στην κοινή συνείδηση υποτιμητική σημασία, για πολλά χρόνια. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ προσφύγων και γηγενών έπαψε να υπάρχει μετά τη δεκαετία του 1940. Αλλά και από πιο πριν, οι πρόσφυγες πρώτης γενιάς και αργότερα τα παιδιά και τα εγγόνια τους συμμετείχαν σε όλες τις δραστηριότητες στη νέα πατρίδα τους.

10ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Μετά την απόλυση του Ελ. Βενιζέλου από το αξίωμα του Υπουργού Δικαιοσύνης στις 18 Μαρτίου 1901 και την πολιτική αδιαλλαξία που ακολούθησε ο Πρίγκιπας Γεώργιος, τα πολιτικά πράγματα στην Κρήτη οδηγήθηκαν σε πλήρες αδιέξοδο και όλες οι προσπάθειες συνδιαλλαγής των αντίπαλων πολιτικών μερίδων ναυάγησαν. Γύρω από τον Βενιζέλο συνασπίστηκαν όσοι ήταν δυσαρεστημένοι από την αυταρχική πολιτική του Πρίγκιπα και σχηματίστηκε μια ισχυρότατη «Ηνωμένη Αντιπολίτευσις». Έμπιστοι συνεργάτες του Βενιζέλου ήταν ο Κ. Φούμης και ο Κ. Μάνος. Οι τρεις αυτοί αποτέλεσαν μια τριανδρία, που δεν δίστασε να προχωρήσει σε δυναμική αναμέτρηση με τον Πρίγκιπα.

β. Μετά το ξέσπασμα της επανάστασης στο Θέρισο (1905), η Κρητική Βουλή, που ενεργούσε κατά τις εντολές του αρμοστειακού περιβάλλοντος, αφού δεν υπήρχε αντιπολίτευση, ψήφισε τον νόμο «Περί ιδρύσεως σώματος δημοφρουρών», οι οποίοι θα στήριζαν την έννομη τάξη. Αυτούς τους αποκαλούσαν οι επαναστάτες «ροπαλοφόρους».

γ. Η Συμφωνία Μουρνιών Κυδωνίας ήταν η τελική συμφωνία που υπογράφηκε από τον Ελ. Βενιζέλο ως εκπρόσωπο των επαναστατών του Θερίσου στις 2 Νοεμβρίου 1905 στο μοναστήρι των Μουρνιών Κυδωνίας μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις με τις Προστάτιδες Δυνάμεις, που διήρκεσαν όλο το καλοκαίρι του 1905. Με τη συμφωνία αυτή τερματίστηκε επίσημα η επανάσταση του Θερίσου, εξασφαλίστηκε γενική αμνηστία και οι Μ. Δυνάμεις δεσμεύτηκαν να επεξεργαστούν έναν χάρτη νέων παραχωρήσεων στον κρητικό λαό, αρνούμενες πάντως να επιτρέψουν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

A2. α. Λάθος, **β.** Σωστό, **γ.** Λάθος, **δ.** Σωστό, **ε.** Σωστό.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 213: «Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν τήρησαν ... συμπαράσταση προς τους επαναστάτες».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. 208: «Η πρώτη κυβέρνηση ... και εγκατάστασής του».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 216	Μετά την παραίτηση του πρίγκιπα Γεώργιου, ο βασιλιάς της Ελλάδας Γεώργιος Α΄ υπέδειξε ως νέο Ύπατο Αρμοστή τον Αλέξανδρο Ζαΐμη. Το Κρητικό Ζήτημα είχε πλέον εισέλθει στη φάση της οριστικής του επίλυσης.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 216	Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, έμπειρος πολιτικός, πρώην πρωθυπουργός της Ελλάδας και μετέπειτα Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, ανέλαβε τα καθήκοντά του στις 18 Σεπτεμβρίου 1906. Η πολιτική ομαλότητα επανήλθε στην ταραγμένη Κρήτη και μια νέα περίοδος δημιουργίας εγκαινιάστηκε. Η οικονομία βελτιώθηκε, η δημόσια διοίκηση αναδιοργανώθηκε και καταβλήθηκε ιδιαίτερη φροντίδα για την οργάνωση της δημόσιας υγείας και της παιδείας. Το πιο σημαντικό είναι ότι οργανώθηκε για πρώτη φορά η Πολιτοφυλακή της Κρήτης, δηλαδή ο πρώτος στρατός του νησιού (1907), που εξελίχθηκε σε αξιόλογη δύναμη, όπως φάνηκε αργότερα στους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913. Η παρουσία των ξένων στρατευμάτων κατέστη πλέον περιττή και οι Μ. Δυνάμεις αποφάσισαν να εκκενώσουν την Κρήτη μέσα σε έναν χρόνο, με μόνη εγγύηση την ασφάλεια των μουσουλμάνων της νήσου.
Ανάλυση παραθέματος	Ο Χαλκιαδάκης στο κείμενο (δευτερογενής πηγή) παρουσιάζει το διπλωματικό παρασκήνιο λίγο πριν από την απόσυρση των ξένων στρατευμάτων. Σε συνάντηση του Βρετανού πρέσβη στην Αθήνα Elliot με τον τότε πρωθυπουργό Θεοτόκη, έναν μήνα πριν από την έναρξη της αποχώρησης, ο πρώτος έκανε λόγο για την υπόσχεση των Ευρωπαίων στον σουλτάνο για διατήρηση του status quo και στις εγγυήσεις προστασίας του μουσουλμανικού πληθυσμού. Μάλιστα, ο ίδιος ισχυρίστηκε ότι επιθυμεί ειλικρινά να ολοκληρωθεί η ένωση το συντομότερο. Βέβαια, εξέφρασε παράλληλα την ανησυχία του για το τι θα γινόταν στην Κρήτη μετά την αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων. Τέλος, πρότεινε στον Θεοτόκη τη λύση της αποζημίωσης στον σουλτάνο ως αντάλλαγμα για την ολοκληρωτική παράδοση των δικαιωμάτων του στο νησί. Έτσι, θα μπορούσε να επιλυθεί το Κρητικό Ζήτημα γρήγορα, πριν εκδηλωθούν οι πρώτες ταραχές.

Ανάλυση παραθέματος	Επιπλέον, στο κείμενο αναφέρεται ότι στις 28 Απριλίου του 1908 ο Αλ. Ζαΐμης ανακοίνωσε πως ανακαλούνται σταδιακά τα διεθνή στρατεύματα από το νησί της Κρήτης, σημαίνοντας έτσι το τέλος της διεθνούς προστασίας.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 216	Ένα ευχαριστήριο Ψήφισμα της Κρητικής Βουλής (21 Μαΐου 1908) προς τις Μ. Δυνάμεις ήταν η επίσημη πολιτική πράξη τής χειραφέτησης της Κρήτης από την προστασία των Μ. Δυνάμεων. Το νησί έπρεπε πλέον να κινείται με τις δικές του δυνάμεις στη διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος.
Ανάλυση παραθέματος	Σύμφωνα, πάλι, με το ιστορικό παράθεμα, η απόσυρση των ξένων στρατευμάτων έγινε πράξη λίγους μήνες αργότερα, το καλοκαίρι του 1908. Η τουρκική πλευρά αντέδρασε καταθέτοντας υπόμνημα μέσω του πρέσβη της στο Λονδίνο. Ο Βρετανός υπουργός Grey απάντησε μέσω του Rifaat Bey ότι η απόφαση για την απόσυρση των στρατευμάτων λήφθηκε, αφού πρώτα οι Δυνάμεις εξασφάλισαν τη διατήρηση του status quo και την προστασία των μουσουλμάνων της Κρήτης. Ο Τούρκος πρέσβης ανταπάντησε ότι, παρ' όλες τις διαβεβαιώσεις, οι μουσουλμάνοι του νησιού δεν αισθάνονταν ασφαλείς.
Δ1. α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 217	Δύο μεγάλα εξωτερικά γεγονότα ήρθαν να ταραξουν πάλι την πορεία των κρητικών πραγμάτων: η προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από την Αυστρία και η ανακήρυξη της Βουλγαρίας σε βασίλειο, με ταυτόχρονη προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας. Η ελληνική κυβέρνηση του Γ. Θεοτόκη υπέδειξε στους Κρήτες την ανάγκη λαϊκών κινητοποιήσεων, για την κήρυξη της ένωσης με την Ελλάδα. Σε λαϊκή συγκέντρωση στα Χανιά εγκρίθηκε ομόφωνα το πρώτο ψήφισμα της ένωσης και η Κρητική Κυβέρνηση εξέδωσε με τη σειρά της επίσημο Ψήφισμα (24 Σεπτεμβρίου 1908).

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Σύμφωνα με το κείμενο του ίδιου του ψηφίσματος (κείμενο Α, πρωτογενής ιστορική πηγή) η Κρητική Κυβέρνηση κήρυττε την ανεξαρτησία και την ένωση του νησιού της Κρήτης με την Ελλάδα σε αδιαίρετο και αδιάσπαστο βασίλειο που κυβερνάται στο πλαίσιο που το ελληνικό σύνταγμα ορίζει. Αυτό συνεπαγόταν εκ των πραγμάτων κατάργηση του αρμοσσειακού καθεστώτος. Οι συντάκτες του ψηφίσματος απευθύνονταν και στον Βασιλιά της Ελλάδας (Γεώργιο Α΄) παρακαλώντας τον να κάνει δεκτή την πρωτοβουλία τους και να αναλάβει τη διοίκηση της Κρήτης στο εξής. Μέχρι να καταστεί αυτό εφικτό, η κρητική κυβέρνηση δεσμευόταν να διοικεί το νησί εξ ονόματός του, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, καλώντας παράλληλα και τις τοπικές αρχές να συνεχίσουν να ασκούν τα καθήκοντά τους.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 217	Για την επίσημη έναρξη της νέας περιόδου της πολιτικής ζωής στην Κρήτη, σχηματίστηκε προσωρινή διακομματική Κυβέρνηση. Η Ελληνική Κυβέρνηση, για να μην προκαλέσει διεθνείς περιπλοκές με την αντίδραση της Τουρκίας, απέφυγε να αναγνωρίσει επίσημα την ένωση και περιορίστηκε σε παρασκηνιακές οδηγίες στη νέα Προσωρινή Κυβέρνηση της Κρήτης.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 218	Παρά τις έντονες διαμαρτυρίες της Τουρκίας, οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν αντέδρασαν δυναμικά και φάνηκαν να αποδέχονται σιωπηρά τις νέες εξελίξεις. Δεν προχώρησαν όμως σε καμιά επίσημη αναίρεση του πολιτικού καθεστώτος, όπως το είχαν υπογράψει το 1898.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Πράγματι, σύμφωνα με το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή), η αντίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων στο ψήφισμα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ξεκάθαρα αρνητική. Θα έλεγε κανείς πως οι κυβερνήσεις των τεσσάρων Δυνάμεων μετά από λίγες ημέρες διαβουλεύσεων επέλεξαν να τηρήσουν μια επιφυλακτική στάση. Η δήλωσή τους πως θα δέχονταν να συζητήσουν το ζήτημα με την Τουρκία, με απαράβατο όρο την τήρηση της τάξης στο νησί και την προστασία των δικαιωμάτων του μουσουλμανικού στοιχείου, άνοιγε τον δρόμο για διπλωματική διαχείριση. Μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση είχε την ελπίδα ότι το ζήτημα θα αντιμετωπιζόταν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ελληνοτουρκικής προσέγγισης.

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Στο Κείμενο Β αναφέρεται επιπρόσθετα ότι η αντίδραση των Νεότουρκων είχε εκδηλωθεί βίαια ναρκοθετώντας τη διπλωματική προσπάθεια εξεύρεσης λύσης. Δεν εννοούσαν να αποδεχθούν άλλη μία ήττα μετά την αναγκαστική υποχώρησή τους στα Βαλκάνια απέναντι στη Βουλγαρία και την Αυστρο-ουγγαρία, άρα ζητούσαν πάση θυσία τη ματαίωση της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Οι λαϊκές κινητοποιήσεις στην Κωνσταντινούπολη και τις επαρχίες υποδείκνυαν την ανάγκη διατήρησης του status quo στο Αιγαίο και ευρύτερα στην Ανατολική Μεσόγειο. Έτσι, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις επέδειξαν επιφυλακτική στάση και στη συνέχεια φάνηκαν να υπαναχωρούν. Τότε η Τουρκία ζήτησε να διασαφηνιστούν πλήρως οι προθέσεις τους επί του ζητήματος. Αυτό επέφερε τη διακοπή των διαπραγματεύσεων για την ένωση, καθώς σύμφωνα με την απάντησή τους στο τουρκικό αίτημα στις 4 Ιανουαρίου (1909) κρίθηκε πως δεν μπορούσε να επιλυθεί το ζήτημα στη συγκεκριμένη φάση με τη σύμφωνη γνώμη του σουλτάνου. Η εξέλιξη αυτή ωστόσο δεν εμπόδισε την απόσυρση των ευρωπαϊκών στρατευμάτων από την Κρήτη.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 218	Όταν όμως υψώθηκε στο φρούριο του Φιρκά η ελληνική σημαία, οι Μ. Δυνάμεις απαίτησαν αμέσως την υποστολή της. Η Κυβέρνηση της Κρήτης δεν υπάκουσε και παραιτήθηκε. Και καθώς δεν βρέθηκε Κρητικός να υποστείλει την ελληνική σημαία, οι Μ. Δυνάμεις αποβίβασαν στρατιωτικό άγημα, το οποίο απέκοψε τον ιστό της.
Προτεινόμενος επίλογος	Παρά την απόσταση που είχε διανυθεί, ο δρόμος για την ένωση φάνταζε ακόμη μακρύς.

11ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Το δυσμενές κλίμα για τους υπόδουλους Έλληνες, που είχε διαμορφωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, άρχισε σταδιακά να υποχωρεί μετά την παραχώρηση των ειδικών προνομίων, γνωστών στην παγκόσμια ιστορία με τους νομικούς όρους «Χάτι Σερίφ» (1839) και «Χάτι Χουμαγιούν» (1856). Η θεωρητική ισονομία και η θρησκευτική ελευθερία μαζί με την ανάπτυξη του εμπορίου και της οικονομίας οδήγησαν στη δημογραφική αύξηση του ποντιακού πληθυσμού, στην καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας και στην ανάπτυξη της νεοελληνικής συνείδησης.

β. Το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας ιδρύθηκε το 1682 από τον μεγάλο Τραπεζούντιο δάσκαλο του Γένους Σεβαστό Κυμινήτη. Λειτουργήσε παρά τις αντιξοότητες ως το 1922 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πνευματική και ηθική ανάπλαση των Ελληνοποντίων και στην ανάπτυξη της εθνικής τους συνείδησης.

γ. Το πρώτο παγκόσμιο παν-ποντιακό συνέδριο οργανώθηκε στη Μασσαλία τον Φεβρουάριο του 1918 από τον πρωτεργάτη του αγώνα για την ίδρυση αυτόνομης ποντιακής δημοκρατίας στην Ευρώπη, Κ. Κωνσταντινίδη, ο οποίος με τηλεγράφημα που έστειλε στον Α. Τρότσκι, ζήτησε επίσημα την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης για το Ποντιακό Ζήτημα. Αυτή η υποστήριξη όμως, όπως απεδείχθη από τις εξελίξεις, δόθηκε στον Κεμάλ.

A2. α. Σωστό, **β.** Λάθος, **γ.** Σωστό, **δ.** Λάθος, **ε.** Σωστό.

B1. Σχολικό βιβλίο, σσ. 251-252: «Το πολιτικό γεγονός ... ήταν σύμμαχοι με τους Έλληνες».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. 254: «Η φύση και η μέθοδος ... να πεθάνουν από τις κακουχίες».

B3. Σχολικό βιβλίο, σ. 253: «Αυτή την περίοδο ... ελληνοποντιακές τους παραδόσεις».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 246	Η κυρία πλουτοπαραγωγική πηγή στα παράλια του Ευξείνου Πόντου ήταν το διαμετακομιστικό εμπόριο με κυριότερα λιμάνια την Αμισό, την Τραπεζούντα, την Κερασούντα, την Οδησό, τη Βραΐλα, το Νοβοροσίσκι και τη Σεβαστούπολη.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 246	Κατά τη διάρκεια του πολέμου οι Νεότουρκοι με διάφορους τρόπους προσπαθούσαν να απομακρύνουν και να περιορίσουν το εμπόριο των χριστιανών, οι οποίοι για να επιβιώσουν συνεργάστηκαν με τις τοπικές μουσουλμανικές εθνότητες. Η Τραπεζούντα μέχρι το 1869 έλεγχε το 40% του εμπορίου της Περσίας και το διαμετακομιστικό εμπόριο απέφερε κέρδος περίπου 200.000.000 φράγκα τον χρόνο. Οι ελληνικές επιχειρήσεις διέθεταν εμπορικά υποκαταστήματα και πρακτορεία μεταφορών στη Ρωσία, την Περσία, την Αγγλία, την Κωνσταντινούπολη, τη Μασσαλία και σε άλλες μεγάλες πόλεις της Ευρώπης. Η Τραπεζούντα αποτελούσε το σταυροδρόμι της εμπορικής κίνησης μεταξύ Δύσης και Ανατολής μέχρι το 1869 που ολοκληρώθηκε η διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ, οπότε άρχισε η σταδιακή παρακμή του λιμανιού της.
Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή) παρέχει επιπρόσθετες πληροφορίες για την εμπορική δραστηριότητα στην πόλη της Τραπεζούντας μέχρι το 1869. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι ο εμπορικός δρόμος ξεκινούσε από την πόλη της Τραπεζούντας περνούσε από το Ερζερούμ και κατέληγε στην Ταυρίδα. Σε αυτόν κινούνταν καραβάνια μεταφέροντας προϊόντα από και προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, την Περσία και άλλες χώρες. Και το κείμενο Β, που επίσης αποτελεί δευτερογενή πηγή, επιβεβαιώνει τη μεγάλη εμπορική σημασία αυτού του δρόμου, στο τέλος του οποίου βρισκόταν η Τραπεζούντα. Η πόλη ήταν στο «επίκεντρο της επικοινωνίας» της Περσίας και της Κασπίας με ολόκληρη τη Μικρά Ασία και με τη Δύση. Επιπλέον, στο κείμενο Α αναφέρεται ότι η πόλη είχε εμπορικές συναλλαγές με γειτονικές αλλά και ευρωπαϊκές χώρες. Στις εισαγωγές συνεργαζόταν κατά σειρά με την Αγγλία, την Περσία, τη Γαλλία, τη Ρωσία, την Ελβετία και, στην προτελευταία θέση, με την Ελλάδα με αξία εισαγωγών 131.150 φράγκα.

Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Το συνολικό άθροισμα της αξίας των εισαγωγών με τις παραπάνω χώρες άγγιζε τα 62.787.464 φράγκα. Οι εξαγωγές αντίστοιχα είχαν συνολική αξία 37.901.438 φράγκα και τα προϊόντα κατευθύνονταν προς την Περσία, την Κωνσταντινούπολη, τη Ρωσία, τη Γαλλία, τον Καύκασο. Το εμπορικό λιμάνι της Τραπεζούντας είχε δεχθεί τον ίδιο χρόνο, το 1869, 297 ατμόπλοια και 704 ιστιοφόρα. Μάλιστα, σύμφωνα με το κείμενο Β, η ελληνική ναυτιλία είχε την τρίτη θέση στις εισαγωγές και εξαγωγές στο λιμάνι της Τραπεζούντας διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 246	Ωστόσο, για μεγάλο διάστημα και μετά το 1883, τέσσερις μεγάλοι ελληνικοί τραπεζικοί και εμπορικοί οίκοι της Τραπεζούντας έλεγχαν μαζί με το υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών σχεδόν όλη την οικονομία του ανατολικού Πόντου.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Πάνω σε αυτό στο κείμενο Β επισημαίνεται ότι η Τραπεζούντα γνώρισε ιδιαίτερα μεγάλη εμπορική ανάπτυξη από το 1883. Τότε και μέχρι το 1906 η Ρωσία έκλεισε τον δρόμο τού περσικού εμπορίου που περνούσε μέσα από τον Καύκασο. Και στο κείμενο Β γίνεται λόγος για την ύπαρξη υποκαταστήματος της Τράπεζας Αθηνών, ενώ ονοματίζονται και οι τέσσερις μεγάλοι τραπεζικοί και εμπορικοί οίκοι των Γ. Καπαγιαννίδη, αδελφών Φωστηροπούλου και των Θεοφύλακτου και Λεοντίδη, που είχαν στα χέρια τους την οικονομική ζωή του τόπου.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 246-248	Ανάλογη ήταν η οικονομική κίνηση των Ελλήνων και στις άλλες πόλεις του Πόντου: από το εμπορικό λιμάνι της Αμισού εξαγόταν μεγάλες ποσότητες εξαιρετικού καπνού και άλλων εγχώριων προϊόντων, ενώ το 1869 στην Αμισό από τις 214 επιχειρήσεις της πόλης οι 156 ανήκαν στους Έλληνες.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Το κείμενο Β επιβεβαιώνει τις καλές επιδόσεις της πόλης στο εμπόριο καπνού, στοιχείο που την κατέτασσε δεύτερη σε εμπορική σημασία. Προσθέτει επίσης ότι κι εκεί υπήρχε υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών.

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 248	Στην Κερασούντα οι εφοπλιστικοί και εμπορικοί οίκοι των Κωνσταντινίδη, Κακουλίδη, Σουρμελή και Πισσάνη καταξιώθηκαν στα μεγάλα εμπορικά κέντρα του Ευξείνου Πόντου αλλά και της Ευρώπης.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Επ’ αυτού το κείμενο Β εισφέρει ότι το εμπόριο βρισκόταν στα χέρια των Ελλήνων και γνώριζε σημαντική ανάπτυξη στην Κερασούντα και τα Κοτύωρα. Γενικά, σύμφωνα με το κείμενο Β, στον Πόντο η οικονομική δραστηριότητα περιοριζόταν στην παραλιακή ζώνη και εκεί γνώριζε μεγάλη άνθηση το ελληνικό στοιχείο.
Δ1. α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 250	Η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου ήταν αρχικά σύμφωνη με τον αγώνα και τις εθνικές διεκδικήσεις των Ποντίων. Στο συνέδριο Ειρήνης όμως στο Παρίσι, που άρχισε τον Δεκέμβριο του 1918, ο Ελ. Βενιζέλος πείστηκε από τις συμμαχικές δυνάμεις και δεν συμπεριέλαβε τον Πόντο στο φάκελο των ελληνικών διεκδικήσεων, και, παρά τις έντονες διαμαρτυρίες των Ελλήνων του Πόντου, συμφώνησε να παραχωρηθεί η περιοχή στην υπό ίδρυση Αρμενική Δημοκρατία.
Ανάλυση παραθέματος	Ο Φωτιάδης (δευτερογενής πηγή) θεωρεί ότι ο Βενιζέλος βλέποντας τα πράγματα ρεαλιστικά στο Ποντιακό Ζήτημα, πρότεινε την ενσωμάτωση των Ποντίων στο υπό ίδρυση αρμενικό κράτος. Μόνο έτσι θα προστατεύονταν από τους κινδύνους που συνεπαγόταν η παραμονή τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ακολούθως, το υπόμνημά του στις 30 Δεκεμβρίου 1918 εμπεριείχε αυτήν ακριβώς την πρόταση. Με δύο τηλεγραφήματα, στις 21 Ιανουαρίου και 7 Φεβρουαρίου, απόσπασμα των οποίων παραθέτει αυτούσιο ο Φωτιάδης, ο Έλληνας πρωθυπουργός ξεδιπλώνει όλη την επιχειρηματολογία του, για να τεκμηριώσει την πρόταση. Καταρχάς, αποδέχεται το δικαίωμα των Ποντίων να διαφωνούν κάθετα με την προτεινόμενη λύση και αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να τους την επιβάλει. Εντούτοις, εξηγεί πως η απόπειρα ίδρυσης ποντιακού κράτους δεν έχει πιθανότητες επιτυχίας. Όταν αυτό

Ανάλυση παραθέματος	παρουσιάστηκε ως αξίωση δύο εκατομμυρίων Ποντίων, οι αντιπρόσωποι δυσανασχέτησαν θεωρώντας διογκωμένο τον αριθμό των Ελλήνων της περιοχής. Αυτό τον έθεσε προ του διλήμματος να μείνουν οι Πόντιοι στο οθωμανικό κράτος ή να ενταχθούν στο αρμενικό. Η πρώτη λύση απορρίφθηκε, γιατί ο Βενιζέλος γνώριζε πως το οθωμανικό κράτος ήδη ακολουθούσε πολιτική εκτουρκισμού, άρα οι Πόντιοι βρίσκονταν σε κίνδυνο. Αντίθετα, αν ενσωματώνονταν στο αρμενικό κράτος, δεν θα αποτελούσαν μειοψηφία και μαζί με τους Έλληνες της Κιλικίας και ίσως και της Καππαδοκίας θα είχαν σημαντικό ρόλο. Αυτό, λοιπόν, θα ήταν πραγματικά προς το συμφέρον τους.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 250-251	Η πρόταση του Ελ. Βενιζέλου προκάλεσε μεγάλη απογοήτευση στους Έλληνες του Πόντου, οι οποίοι στα διάφορα συνέδρια που πραγματοποίησαν στο Μπακού, στο Κρασνοντάρ, στο Βατούμ και στη Μασσαλία, διαμαρτυρήθηκαν έντονα για τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης.
Ανάλυση παραθέματος	Στο ιστορικό παράθεμα αναφέρεται πως η δικαιολογημένη πικρία των Ποντίων τούς οδήγησε στην εκδήλωση έντονων διαμαρτυριών πρωτίστως στην Ελλάδα, αλλά και στις Παρευξείνιες χώρες, την Αμερική, την Αλεξάνδρεια, την Ευρώπη.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 251	Πολλά ποντιακά σωματεία έστειλαν τότε τηλεγραφήματα στο Παρίσι για να μεταπείσουν τον πρωθυπουργό, τον οποίο επισκέφθηκε μάλιστα τον Απρίλιο του 1919 ο μητροπολίτης Χρύσανθος. Μετά τη διεξοδική ενημέρωση που έλαβε ο Έλληνας πρωθυπουργός από τον Χρύσανθο, για το Ποντιακό Ζήτημα, αποφάσισε να ενισχύσει τις προσπάθειες των Ποντίων και έδωσε την έγκρισή του στον μητροπολίτη να συνεχίσει την προσπάθεια ενημέρωσης όλων των πολιτικών που έλαβαν μέρος στη Συνδιάσκεψη.

Ανάλυση παραθέματος	Οι πληροφορίες του ιστορικού παραθέματος έρχονται σε απόλυτη συμφωνία με τα προαναφερθέντα. Οι συζητήσεις του Βενιζέλου με τον Χρυσάνθο και τον Κωνσταντινίδη χαρακτηρίζονται εποικοδομητικές. Έτσι, στάθηκαν αρκετές, ώστε να διαφοροποιηθεί η πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης. Ο πειστικός λόγος του Χρυσάνθου και τα εθνολογικά έγγραφα που παρουσίασε στον Βενιζέλο έκαναν τον τελευταίο να του εμπιστευτεί να διαχειριστεί με πλήρη δικαιοδοσία το Ποντιακό Ζήτημα στη Συνδιάσκεψη προσεγγίζοντας τους αρχηγούς των κρατών και ενημερώνοντάς τους για τα δίκαια των Ποντίων.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 251	Οι περισσότεροι από αυτούς, με εξαίρεση τους Άγγλους αντιπροσώπους, είδαν με πολλή κατανόηση τα αιτήματα των Ελληνοποντίων. Συγκεκριμένα, στην πρόταση του μητροπολίτη να γίνει ο Πόντος ανεξάρτητο κράτος υπό ελληνική εντολή, ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. Ουίλσον απάντησε: «Είναι θαυμάσια όσα μου λέτε. Ο Πόντος πρέπει να γίνει ανεξάρτητος. Μίαν ψήφον έχω εις την Συνδιάσκεψιν, αλλά θα την διαθέσω υπέρ του λαού σας».
Προτεινόμενος επίλογος	Η προσπάθεια όμως του Χρυσάνθου δεν απέδωσε καρπούς στην πορεία, γιατί οι διαβεβαιώσεις των συνέδρων έμειναν στα λόγια. Και αφού κάθε άλλη διπλωματική προσπάθεια ναυάγησε, οι Πόντιοι μοιράστηκαν την τραγική μοίρα του μικρασιατικού ελληνισμού. Οι φόβοι του Βενιζέλου επαληθεύτηκαν.

12ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Η ΟΥΛΕΝ ήταν μια από τις ξένες εταιρείες που έκαναν επενδύσεις σε έργα υποδομής στην Ελλάδα κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, λόγω των συνεπειών της Μικρασιατικής Καταστροφής (άφιξη προσφύγων). Ήταν μια αμερικανική εταιρεία η οποία ανέλαβε το 1925 τη λύση του ζητήματος της υδροδότησης της Αθήνας, με την κατασκευή του φράγματος και της τεχνητής λίμνης του Μαραθώνα. Το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας είχε ξεπεράσει, με την έλευση των προσφύγων, το 1.000.000 κατοίκους και, φυσικά, δεν μπορούσε πλέον να υδρεύεται με το χρονολογούμενο από τους ρωμαϊκούς χρόνους Αδριάνειο Υδραγωγείο.

β. Στα μέσα του 1910 οι Κοινωνιολόγοι ίδρυσαν το Λαϊκό Κόμμα, με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Βασικές προγραμματικές δηλώσεις του ήταν η αναμόρφωση του πολιτικού συστήματος και η επιβολή αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης. Στις δεύτερες εκλογές του 1910 εξελέγησαν 7 υποψήφιοι του κόμματος, οι οποίοι παρείχαν κριτική υποστήριξη στους Φιλελευθέρους.

γ. Στις 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου του 1920 υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών, που μεταξύ άλλων όριζε ότι η περιοχή της Σμύρνης θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση και κατοχή για πέντε χρόνια. Ύστερα από την περίοδο αυτή θα μπορούσαν οι κάτοικοι με δημοψήφισμα να αποφασίσουν την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. Η Συνθήκη των Σεβρών αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας και δικαίωσε την τολμηρή πολιτική του Βενιζέλου. Η μικρή Ελλάδα των παραμονών των Βαλκανικών πολέμων γίνεται με την υπογραφή της Συνθήκης «η Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών». Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας φαίνεται να γίνεται απτή πραγματικότητα.

A2. α. Σωστό, **β.** Σωστό, **γ.** Λάθος, **δ.** Σωστό.

A3. α-2, β-5, γ-6, δ-4, ε-1, στ-3.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 220: «Η ευτυχής για την Ελλάδα ... της ελληνικής κυβέρνησης».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. 249: «Λίγες μέρες πριν από ... στην κατοχή των Νεότουρκων».

B3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 104-105: «Στην πολιτική πρακτική ... από την αντίπαλη παράταξη».

**Γ1. Προτεινόμενος
πρόλογος:
σχολικό βιβλίο,
σ. 34**

Οι γενικότερες αλλαγές, που προοδευτικά μετέβαλαν τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας ως το 1881, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για υλοποίηση των σχεδίων κατασκευής σιδηροδρομικού δικτύου. Την ίδια περίπου εποχή, γύρω από τη χώρα, προχωρούσε η κατασκευή μεγάλων συγκοινωνιακών αξόνων που συνέδεαν την Κεντρική Ευρώπη με την Κωνσταντινούπολη, τη Μικρά Ασία και την Ανατολή ως την Ινδία. Η σύνδεση της Ευρώπης με την Ανατολή γινόταν και ατμοπλοϊκά από το Πρίντεζι της Ιταλίας προς το Σουέζ και τον Ινδικό Ωκεανό. Οι ελληνικές κυβερνήσεις (με πρωθυπουργό τον Τρικούπη, κυρίως) έκριναν ότι οι ελληνικές συγκοινωνιακές υποδομές έπρεπε ταχύτατα να προωθηθούν, ώστε να συνδεθεί η χώρα με τους διεθνείς άξονες.

**α. Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου,
σσ. 34-35**

Το σιδηροδρομικό δίκτυο της Ελλάδας ολοκληρώθηκε σε τρεις περίπου δεκαετίες, από το 1880 και μετά. Η μεγάλη ώθηση δόθηκε στις πρώτες πρωθυπουργίες του Χαρίλαου Τρικούπη (1882-1892), οπότε και κατασκευάστηκαν 900 χιλιόμετρα σιδηροδρομικής γραμμής. Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπισε το ελληνικό κράτος επιβράδυναν την κατασκευή του έργου στη δεκαετία του 1890 και το δίκτυο ολοκληρώθηκε μόλις το 1909. Στο μεγαλύτερο τμήμα του το δίκτυο ήταν μετρικό, με γραμμές πλάτους ενός μόνο μέτρου, τη στιγμή που οι διεθνείς προδιαγραφές προέβλεπαν γραμμές πλάτους 1,56 μέτρων. Αυτό σήμαινε ότι το δίκτυο σχεδιάστηκε για να εξυπηρετεί τοπικές κυρίως ανάγκες, χωρίς φιλοδοξίες να αποτελέσει τμήμα του διεθνούς δικτύου.

Το κράτος ανέλαβε το μεγαλύτερο μέρος του κόστους του έργου και επωμίστηκε το μεγαλύτερο μέρος του δανεισμού, που έγινε κυρίως από ξένα πιστωτικά ιδρύματα. Οι ιδιώτες συμμετείχαν με μικρότερο ποσοστό (περίπου 30%), σ' ένα έργο του οποίου η αποδοτικότητα ήταν πολύ αμφίβολη.

Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Α και Β)	Το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή) επιβεβαιώνει ότι η κατασκευή του σιδηροδρόμου έγινε με έξοδα του κράτους καθώς και εταιρειών, ξένων και ελληνικών. Για 797,5 χλμ. ιδιωτικού σιδηροδρόμου δαπανήθηκαν 105 εκατομμύρια δρχ., με 15% κρατική και 85% ιδιωτική συμμετοχή, για 794 χλμ. δημόσιου σιδηροδρόμου 149 εκατομμύρια, με 90% κρατική και 10% ιδιωτική συμμετοχή. Οι Έλληνες της διασποράς επένδυσαν κυρίως στο σιδηροδρομικό δίκτυο της Θεσσαλίας. Με βάση τα στοιχεία του πίνακα με τα αριθμητικά δεδομένα (κείμενο Β), δύο δανεισμοί από το εξωτερικό αφορούσαν την κατασκευή του σιδηροδρόμου: 45 εκατομμύρια το 1890 και 15 εκατομμύρια το 1891, ένα συνολικό ποσό (60 εκατομμύρια) σημαντικά μεγαλύτερο από αυτό που δανείστηκε η Ελλάδα το 1893 (20 εκατομμύρια) για την κατασκευή οδικού δικτύου.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 35	Πραγματικά, το σιδηροδρομικό δίκτυο κλήθηκε να εξυπηρετήσει τη διακίνηση αγροτικών κυρίως προϊόντων και από την αρχή της λειτουργίας του παρουσίαζε σοβαρή υστέρηση στα έσοδά του σε σχέση με τους αισιόδοξους υπολογισμούς που οδήγησαν στη δημιουργία του. Το γεγονός αυτό οδήγησε και στη διακοπή των περαιτέρω επενδύσεων στον χώρο του σιδηροδρόμου. Είναι αναμφίβολο ότι το σιδηροδρομικό δίκτυο πρόσφερε πολλά σε μία χώρα που δεν είχε ποτέ πριν γνωρίσει αξιόπιστο χερσαίο συγκοινωνιακό δίκτυο. Πρόσφερε επίσης πολλές υπηρεσίες στον καιρό των πολέμων, αφού επέτρεψε τη γρήγορη επιστράτευση και τον εφοδιασμό του ελληνικού στρατού. Δεν κατόρθωσε όμως να φέρει την ανάπτυξη και την εκβιομηχάνιση στις περιοχές όπου έφτασε. Δεν κατόρθωσε να εκπληρώσει όσες αναπτυξιακές προσδοκίες στηρίχθηκαν πάνω του. Για να το κάνει αυτό θα έπρεπε να προκαλέσει την αλλαγή κοινωνικών και οικονομικών δομών. Και, φυσικά, ένα συγκοινωνιακό δίκτυο δύσκολα μπορεί να πετύχει τόσο ριζοσπαστικές αλλαγές.

Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενο Γ)	Σύμφωνα με το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή), παρά την ενοποίηση της χώρας με το σιδηροδρομικό δίκτυο, οι θαλάσσιες συγκοινωνίες υπερτερούσαν, οπότε τα έσοδα των σιδηροδρόμων δεν αυξάνονταν ουσιαστικά: 7.500 δρχ. το έτος κατά χιλιόμετρο το 1884, 8.200 το 1895, 9.000 το 1900 και 8.700 το 1910. Έτσι, όπως αναφέρεται στο κείμενο Α, η εισαγωγή του σιδηροδρόμου στην Ελλάδα δεν προώθησε τη βιομηχανική ανάπτυξη, οι σιδηρόδρομοι απαξιώθηκαν σταδιακά, πέτυχαν μόνο πολιτικούς και εθνικούς στόχους. Οι σημαντικότεροι ήταν η εξυπηρέτηση του στρατού για γρήγορη κινητοποίηση δυνάμεων και η ανάπτυξη εσωτερικών εμπορικών δεσμών, όπως σημειώνεται στο κείμενο Γ.
Προτεινόμενος επίλογος	Το φιλόδοξο σχέδιο του Τρικούπη να εντάξει την Ελλάδα στη χορεία των ανεπτυγμένων χωρών με αιχμή του δόρατος τη δημιουργία σιδηροδρόμου δεν πέτυχε σε ικανοποιητικό βαθμό τους στόχους του, γιατί είχε και άλλα προαπαιτούμενα. Ήταν όμως επιβεβλημένο να το προσπαθήσει, καθώς ο σιδηρόδρομος ήταν το συνώνυμο της ανάπτυξης κατά τον 19ο αιώνα.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σσ. 89-90	Οι εκσυγχρονιστές μετά τις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910 συσπειρώθηκαν γύρω από το πρόσωπο του κρητικού ηγέτη Ελευθερίου Βενιζέλου, ο οποίος εξελέγη χωρίς να συμμετέχει στην προεκλογική αναμέτρηση. Στόχος του Βενιζέλου ήταν η ίδρυση ενός κόμματος αρχών, το οποίο θα ήταν φορέας των μεταρρυθμίσεων. Το κόμμα ιδρύθηκε και τυπικά στις 22 Αυγούστου 1910, από μέλη της Εθνοσυνέλευσης.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 91	Όσον αφορά τη δομή του βενιζελικού κόμματος, αυτό ήταν σε μεγάλο βαθμό προσωποπαγές. Ο Βενιζέλος, με ισχυρή θέση στο Κοινοβούλιο και μεγάλο κύρος, είχε τα πάντα υπό τον έλεγχο του, όπως και ο Τρικούπης.

Ανάλυση παραθέματος	Σύμφωνα με το ιστορικό παράθεμα (δευτερογενής πηγή), ο Βενιζέλος πίστευε στη δύναμη του προσωπικού του χαρίσματος έναντι της κομματικής οργάνωσης. Ήταν δύσκολη η διάκριση μεταξύ της έχθρας του προς τον παλαιοκομματισμό και αυτής προς τα κόμματα συλλήβδην.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 91-92	Οι σύνδεσμοι Φιλελευθέρων που είχαν ιδρυθεί δεν έπαιζαν κάποιον ιδιαίτερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής τού κόμματος και δεν διέφεραν σημαντικά από τις τοπικές ομάδες φίλων που σχημάτιζαν τα παραδοσιακά κόμματα. Το 1912 άρχισε να αναδιοργανώνεται το κόμμα, με την ίδρυση <i>Λέσχης Φιλελευθέρων</i> στην Αθήνα και σε ορισμένες άλλες εκλογικές περιφέρειες. Οι βενιζελικοί είχαν πλάσει στον νου τους ένα ιδεατό κόμμα, χωρίς τις μικρότητες και τις διχόνοιες της παλιάς πολιτικής ελίτ, όμως αυτό δεν είχε σχέση με την πραγματικότητα. Η ηγεσία έπρεπε αναγκαστικά να λαμβάνει υπόψη κοινωνικά και τοπικά συμφέροντα καθώς και αντιπαλότητες ανάμεσα σε στελέχη, όπως συνέβαινε και σε κάθε άλλο κόμμα.
Ανάλυση παραθέματος	Ωστόσο, σύμφωνα με το ιστορικό παράθεμα, ο Βενιζέλος μετά το 1928 έδειχνε να αδιαφορεί για τις εσωτερικές κομματικές διεργασίες, καθώς πίστευε στη δύναμη των μεγάλων προσωπικοτήτων που εκπροσωπούν τη λαϊκή βούληση, ανεξάρτητα από κομματικές πιέσεις.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 92	Ως αντιβενιζελικά θεωρούνταν τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Παρά τις διαφορές που υπήρχαν ανάμεσά τους, τα ένωνε ένας συντηρητικός προσανατολισμός. Πάντως, δεν ήθελαν να επιστρέψουν στην προ του 1909 εποχή. Επομένως, ως προς αυτό δεν διέφεραν κατ' αρχήν από τους Φιλελευθέρους. Διέφεραν όμως στο εύρος των σχεδιαζόμενων μεταρρυθμίσεων και στις μεθόδους άσκησης της πολιτικής. Οι Αντιβενιζελικοί απεχθάνονταν τη διαρκή παρέμβαση του κράτους, επειδή, εκτός των άλλων, αυτή θα είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας. Δεν είχαν μακροπρόθεσμη πολιτική, αντίθετα, επικέντρωναν την προσοχή τους στην επίλυση επίκαιρων προβλημάτων. Τα αντιβενιζελικά κόμματα εξελίχθηκαν σε κόμματα υπεράσπισης των συμφερόντων που κινδύνευαν από την πολιτική των Φιλελευθέρων. Η σύγκρουση

β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 92	με τους Φιλελευθέρους τα οδηγούσε σε διαρκώς συντηρητικότερες θέσεις. Από τα αντιβενιζελικά κόμματα, πιο αδιάλλακτα ήταν τα κόμματα του Δημητρίου Ράλλη και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ενώ το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη ήταν πιο διαλλακτικό.
Ανάλυση παραθέματος	Με βάση το ιστορικό παράθεμα, τόσο ο Βενιζέλος, με την πατερναλιστική λογική του, όσο και οι Λαϊκοί, με την πελαταιακές σχέσεις που δημιουργούσαν, αδυνατούσαν να οργανώσουν κόμματα ικανά να εκφράσουν τα κοινωνικά αιτήματα, να δημιουργήσουν κόμματα ιδεών, με σταθερές νεανικές οργανώσεις. Το χάσμα μεταξύ τους ήταν όχι ταξικό, αλλά «περιφερειακό»: η Παλαιά Ελλάδα εναντιωνόταν στις Νέες Χώρες. Και σίγουρα δεν ήταν αντιπροσωπευτικό των αναγκών μιας χώρας σε φάση αστικοποίησης και εκβιομηχάνισης. Κοινή αντίληψη των δύο μεγάλων κομμάτων ήταν η ανάγκη υπέρβασης και όχι εκπροσώπησης ταξικών συμφερόντων.
Προτεινόμενος επίλογος	Ο Βενιζέλος, αδιαφιλονίκητος ηγέτης του Κόμματος των Φιλελευθέρων, το οργάνωσε ως μια σύγχρονη δύναμη φιλελευθερισμού και εκσυγχρονισμού απέναντι στον παλιό κομματικό κόσμο. Αντίθετα, τα αντιβενιζελικά κόμματα περιχαρακώθηκαν σε συντηρητικές θέσεις.

13ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Ο βενιζελισμός ήταν η νέα πολιτική αντίληψη που εμφανίστηκε την περίοδο 1910-1922, κατά την οποία η Ελλάδα βρισκόταν σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα, και εκφράστηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Είναι δύσκολο να ορίσουμε με λίγα λόγια τι ακριβώς ήταν αυτή η πολιτική, στον οικονομικό όμως τομέα φαίνεται ότι ο βενιζελισμός θεωρούσε το ελληνικό κράτος ως μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού. Το ελληνικό κράτος δηλαδή έπρεπε να επιδιώξει την ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού και, με ενιαία εθνική και κρατική υπόσταση, να διεκδικήσει τη θέση του στον τότε σύγχρονο κόσμο. Αυτό προϋπέθετε όχι μόνο θεσμικό εκσυγχρονισμό, που θα καθιστούσε το κράτος αποτελεσματικό και αξιόπιστο, αλλά και γενικότερη προσήλωση στην ιδέα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους.

β. Το ελληνικό τυπογραφείο εγκαταστάθηκε στην Τραπεζούντα το 1880 και συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης και στην προετοιμασία ενός αγωνιστικού κλίματος για την αντικατάσταση του οθωμανικού καθεστώτος από ένα ελεύθερο και δημοκρατικό πολίτευμα.

A2. α. Λάθος, **β.** Σωστό, **γ.** Λάθος, **δ.** Λάθος, **ε.** Σωστό.

A3. β, ε, γ, α, δ.

B1. Σχολικό βιβλίο, σσ. **67-68**: «Το ιδιαίτερο πρόβλημα ... έντονη αντιπολίτευση».

B2. α. Σχολικό βιβλίο, σ. **13**: «Οι οικονομικές δυνατότητες ... δυνατότητες της χώρας».

β. Σχολικό βιβλίο, σσ. **74-75**: «Κατά την περίοδο ... από την πολιτική σκηνή».

γ. Σχολικό βιβλίο, σ. **134**: «Το 1854 ο Κριμαϊκός ... Ανίβιτσα της Φθιώτιδας».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 108	Ο Βενιζέλος προχώρησε τον Μάρτιο του 1935 σε αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα, αποσκοπώντας και πάλι στην κάθαρση του στρατού και της αστυνομίας από τους βασιλικούς. Ακριβώς αυτό το αποτυχημένο κίνημα έδωσε λαβή στην κυβέρνηση, υπό την πίεση αξιωματικών της άλλης πλευράς, να σκληρύνει τη στάση της: διέλυσε το Κοινοβούλιο, παραβιάζοντας το σύνταγμα, και προκήρυξε εκλογές για Εθνοσυνέλευση. Οι Φιλελεύθεροι απείχαν από τις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935. Στις 10 Οκτωβρίου 1935 ο Κονδύλης επιχείρησε στρατιωτικό κίνημα, με στόχο την παλινόρθωση της βασιλείας.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 108-109	Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 έδωσε τέλος στην αβασιλεύτη δημοκρατία με ποσοστό 97,6%, προϊόν πρωτόγνωρης νοθείας και τρομοκρατίας. Μετά την άφιξη του βασιλιά, το καθεστώς του Κονδύλη αποσύρθηκε από την εξουσία. Ο Γεώργιος Β΄, έχοντας την υποστήριξη των βασιλικών αξιωματικών, ακολούθησε προσωπική πολιτική. Διέλυσε την Εθνοσυνέλευση και προκήρυξε εκλογές για τις 26 Ιανουαρίου 1936. Στη νέα Βουλή, οι Αντιβενιζελικοί είχαν μία έδρα περισσότερη από τους αντιπάλους τους και κανείς δεν μπορούσε να σχηματίσει κυβέρνηση. Στις 27 Απριλίου, επειδή τα μεγάλα κόμματα αδυνατούσαν να συνεννοηθούν για τον σχηματισμό κυβέρνησης, καθώς το Κομμουνιστικό Κόμμα δεν ήθελε να υποστηρίξει κυβέρνηση Φιλελευθέρων, έδωσαν ψήφο εμπιστοσύνης στον Ι. Μεταξά, ο οποίος είχε πάρει μόλις το 4% των ψήφων στις εκλογές. Ο δρόμος για την υλοποίηση των δικτατορικών σχεδίων του Μεταξά ήταν πλέον ανοιχτός.
Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενο Α και εικόνα)	Σε αυτή την κρίσιμη ψηφοφορία για το μέλλον του κοινοβουλευτισμού αναφέρεται και το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή), στο οποίο επισημαίνεται ότι 241 βουλευτές έδωσαν ψήφο εμπιστοσύνης στον Μεταξά, 16 αντιστάθηκαν, ενώ 4 απείχαν. Το πολιτικό κατεστημένο τον ψήφισε, εναντιώθηκαν μόνο οι κομμουνιστές, ο Γ. Παπανδρέου, ο Κ. Βλαχοθανάσης και ο Ανδρ. Δενδρινός. Απείχαν από την ψηφοφορία οι Αλ. Παπαναστασίου και Αλ. Μυλωνάς. Ο Στ. Σκλάβαινας, αρχηγός του κομμουνιστικού Παλλαϊκού μετώπου κατέκρινε τους Φιλελεύθερους και προειδοποίησε για την εκτροπή που έβλεπε να συντελείται.

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α και εικόνα)	Στη γελοιογραφία για τις εκλογές του Γενάρη του 1936 οι αρχηγοί των αστικών κομμάτων παρουσιάζονται να συνεννοούνται για το μοίρασμα της πίτας, λογαριάζοντας όμως «χωρίς τον ξενοδόχο», όπως αναφέρεται στη λεζάντα, δηλαδή τον Μεταξά, που κρυμμένος κάτω από το τραπέζι ετοιμάζει την κίνησή του. Μάταια ο εργάτης, εκπρόσωπος του κομμουνιστικού κόμματος, επιχειρεί να σταματήσει τη διαδικασία.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 109	Έτσι, την 4η Αυγούστου 1936, με την προσυπογραφή των περισσότερων υπουργών και με την πρόφαση του κομμουνιστικού κινδύνου λόγω επικείμενης 24ωρης πανελλαδικής απεργίας, ο Μεταξάς, με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά, ανέστειλε την ισχύ βασικών άρθρων του συντάγματος και διέλυσε τη Βουλή.
Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Β και Γ)	Το κείμενο Γ (δευτερογενής πηγή) επιβεβαιώνει ότι σε έκτακτο υπουργικό συμβούλιο το βράδυ της 4ης Αυγούστου ο Μεταξάς ανέστειλε άρθρα του συντάγματος και διέλυσε τη Βουλή χωρίς προκήρυξη εκλογών. Οι υπουργοί και ο βασιλιάς προσυπέγραψαν. Το πρόσχημα για την απειλή κατά της δημόσιας τάξης ήταν αρκετό. Στο κείμενο Β, που αποτελεί πρωτογενή πηγή, ο Σοφούλης καταγγέλλει την αιματηρή καταστολή των διαδηλώσεων των απεργών στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1936, παρομοιάζοντας τα γεγονότα με σφαγές στην τσαρική Ρωσία. Σε αυτές τις κινητοποιήσεις της εργατικής τάξης βρήκε το πρόσχημα ο Μεταξάς για την επιβολή της δικτατορίας.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 109	Ο Μεταξάς ήταν σε όλη του τη σταδιοδρομία εχθρός του κοινοβουλευτισμού και υποστηρικτής αυταρχικών μεθόδων στην πολιτική. Όταν του δόθηκε η ευκαιρία, έκανε πράξη τις θεωρίες του. Η δικτατορία του Μεταξά έβαλε τέλος στη Δημοκρατία του Μεσοπολέμου και σε μία ολόκληρη εποχή της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας.

γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 99-100	Η διαρκής υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου ευρέων τμημάτων του πληθυσμού επηρέασε την εξέλιξη των κομμάτων κατά την περίοδο αυτή (1923-1936). Όταν σταμάτησε να βρίσκεται η εξωτερική πολιτική στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, ήλθαν εντονότερα στο προσκήνιο οι συγκρούσεις συμφερόντων οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Σε πολλούς ανθρώπους (ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης) επήλθε κόπωση από τη μόνιμη πολιτική αστάθεια και από τη διαρκή όξυνση που καλλιεργούσαν τα κομματικά επιτελεία και τα πραξικοπήματα αξιωματικών. Σ' αυτήν προστέθηκε η δυσaréσκεια για τις διαμάχες συμφερόντων πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής υφής, καθώς και για την πληθώρα των διαφορετικών πολιτικών ιδεολογιών. Έτσι, ο Μεταξάς δεν χρειάστηκε να ασκήσει βία για να επιβάλει, το 1936, τη δικτατορία του.
Προτεινόμενος επίλογος	Όμως η πολιτική εκτροπή δεν αφορά μόνο τη χώρα μας την ίδια εποχή. Καθώς προχωρούσε η δεκαετία της οικονομικής κρίσης, η δεκαετία του 1930, ολοένα και περισσότερα κράτη αποκτούσαν δικτατορικά ή φασιστικά καθεστώτα. Η Ελλάδα, λοιπόν, δεν ξέφυγε από τον γενικό κανόνα.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 17 και σ. 18	Το εμπόριο της χώρας συνδέθηκε με το εξωτερικό, από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας. Έτσι λοιπόν, όταν εξετάζουμε το εμπόριο της Ελλάδας μέχρι το 1913, εννοούμε βασικά το εξωτερικό εμπόριο. Οι ελληνικές εξαγωγές στηρίχθηκαν κατά κύριο λόγο στα προϊόντα του πρωτογενούς τομέα.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 18	Μέχρι το 1880 υπήρχε σημαντική εμπορική κίνηση στα κατεργασμένα δέρματα, η οποία όμως σχεδόν εξαφανίστηκε στη συνέχεια.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Σύμφωνα με το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή), η εξέλιξη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι οι Έλληνες κατασκευαστές δυσκολεύονταν να διαφοροποιηθούν έντονα από την παραδοσιακή βιοτεχνία της ευρύτερης περιοχής και τα μεγάλα βυρσοδεψεία της Ερμούπολης και των νησιών του Αιγαίου χρησιμοποιούσαν τις ίδιες μεθόδους. Παράλληλα, υπήρχαν και πολιτικοί οι λόγοι που προκάλεσαν την απότομη μείωση των

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	εξαγωγών στα τέλη της δεκαετίας του 1860 και 1870, όμως η μακροπρόθεσμη μείωση φανερώνει την απώλεια των αγορών της Μικράς Ασίας, της Μέσης Ανατολής, της Βουλγαρίας-Ρωμυλίας και της Αλβανίας, προς όφελος των ανερχόμενων βιομηχανιών της Χίου και της Σάμου, αλλά και της Αλεξάνδρειας, παρόλο που η Ερμούπολη παρήγε ανώτερης ποιότητας προϊόντα.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 18	Αν λάβουμε υπόψη τις παραγωγικές δυνατότητες της Ελλάδας στη διάρκεια του πρώτου αιώνα της ανεξαρτησίας της, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού της εμπορίου αφορούσε γεωργικά προϊόντα. Στις εξαγωγές, περισσότερο από τα 2/3 (σε αξία) του συνόλου, ήταν γεωργικά προϊόντα. Η γενική τάση μάλιστα οδηγούσε προς τη διεύρυνση του ποσοστού των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων, που έφτασαν να αντιπροσωπεύουν τα 3/4 των συνολικών εξαγωγών στη δεκαετία 1900-1910. Στην κατηγορία αυτή την πρώτη θέση είχε η σταφίδα, που από μόνη της πλησίαζε σε αξία το 1/2 των συνολικών εξαγωγών. Ακολουθούσε με μεγάλη διαφορά το ελαιόλαδο και, μετά το 1900, το κρασί. Εκτός από τα παραπάνω είδη, εξαγόταν μικρές ποσότητες φυτικών προϊόντων για βιομηχανική επεξεργασία, το βαμβάκι, για παράδειγμα, την εποχή του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου ή ο σταθερά ανερχόμενος καπνός, που όμως αντιπροσώπευε ακόμα ασήμαντο ποσοστό των εξαγωγών (2-3%). Στην κατηγορία των πρώτων υλών, τις εξαγωγές συμπλήρωναν τα μεταλλευτικά προϊόντα, που από το τέλος του 19ου αιώνα πλησίαζαν το 1/5 της συνολικής αξίας των εξαγωγών. Επρόκειτο κυρίως για μόλυβδο, για μαγγανιούχα μεταλλεύματα, για σμύριδα και θηραϊκή γη. Οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων ήταν κυριολεκτικά ασήμαντες.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή) επιβεβαιώνεται ότι τα προϊόντα του πρωτογενούς τομέα ήταν αυτά που κυρίως εξαγόταν. Για παράδειγμα η Ελλάδα έστειλε σε διεθνείς εκθέσεις (Παρισιού, Λονδίνου) τα εξής προϊόντα: κορινθιακή σταφίδα, μέλι Υμηττού, ελαιόλαδο, κρασί Σαντορίνης, βαμβάκι, ρύζι, σύκα, βελανίδια, μετάξι, μάρμαρο Πάρου, σμύριδα Νάξου, γαιάνθρακες Κύμης, ακόμη και ελληνικές στολές.

γ. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 19	Οι χώρες με τις οποίες η Ελλάδα ανέπτυξε στο διάστημα αυτό εμπορικούς δεσμούς ήταν, ως επί το πλείστον, τα βιομηχανικά κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Η Αγγλία απορροφούσε το σύνολο σχεδόν των εξαγωγών σταφίδας αλλά και ένα σημαντικό ποσοστό των μεταλλευμάτων (μολύβδου). Η Γαλλία αλλά και μικρότερα ευρωπαϊκά κράτη, όπως ήταν π.χ. το Βέλγιο, ακολουθούσαν. Αντίθετα, οι εμπορικές σχέσεις με την Οθωμανική αυτοκρατορία, αν και υπαρκτές, δεν βρίσκονταν στην πρώτη θέση από πλευράς όγκου και αξίας.
Προτεινόμενος επίλογος	Η ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου ακολούθησε ρυθμούς ανάλογους με τη γενικότερη βελτίωση των εθνικών οικονομικών μεγεθών αλλά και με τους ρυθμούς ανάπτυξης της διεθνούς εμπορικής κίνησης.

14ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Το Εθνικόν Κομιτάτον ήταν ένας από τους πολιτικούς σχηματισμούς που συγκροτήθηκαν στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1864, με μικρότερη απήχηση σε σχέση με τις άλλες δύο μεγάλες παρατάξεις των «Πεδινών» και των «Ορεινών». Το Εθνικόν Κομιτάτον, υπό τον Επαμεινώνδα Δεληγιώργη, υποστήριζε την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού και τον εκσυγχρονισμό της χώρας, οικονομική ανάπτυξη και μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στον στρατό, πολιτισμική εξάπλωση στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

β. Με την άφιξη των προσφύγων μετά το 1922, το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε το Υπουργείο Περιθάλψεως που ενισχύθηκε με έκτακτο προσωπικό. Στη συνέχεια, το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, το οποίο ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1922 και λειτούργησε έως το 1925, ανήγειρε ξύλινα παραπήγματα για τη στέγαση των προσφύγων. Το Ταμείο Αποκατάστασης Προσφύγων ασχολήθηκε και γενικότερα με την αποκατάσταση προσφύγων μέχρι το 1925.

γ. Μετά την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από την Αυστρία και την ανακήρυξη της Βουλγαρίας σε βασίλειο, με ταυτόχρονη προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας, σε λαϊκή συγκέντρωση στα Χανιά εγκρίθηκε ομόφωνα το πρώτο ψήφισμα της ένωσης και η Κρητική Κυβέρνηση εξέδωσε με τη σειρά της επίσημο Ψήφισμα (24 Σεπτεμβρίου 1908).

A2. α. Λάθος, **β.** Σωστό, **γ.** Λάθος, **δ.** Λάθος, **ε.** Σωστό.

B1. Σχολικό βιβλίο, σ. 70: «Η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου ... εξουσιών του βασιλιά».
• σ. 76: «Τον Φεβρουάριο του 1862 ... τη χώρα».

B2. Σχολικό βιβλίο, σ. 250: «Στην Ευρώπη πρωτεργάτης ... της Σοβιετικής Ένωσης».

Γ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ.	Στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, οι πιέσεις που δέχτηκε η ελληνική κοινωνία, η εμπλοκή της σε διεθνείς υποθέσεις και ο αντίκτυπος της ρωσικής επανάστασης οδήγησαν το εργατικό και το σοσιαλιστικό κίνημα σε ταχύτατη ωρίμανση. Προς το τέλος του πολέμου ιδρύθηκε η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.) που συμπεριέλαβε κλαδικά και τοπικά σωματεία, έμενε μόνο οι εργάτες και οι αγρότες να αποκτήσουν το δικό τους κόμμα.
α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 97	Οι υψηλοί δείκτες ανεργίας και οι άθλιες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργατών οδήγησαν σε έντονη πολιτικοποίησή τους, κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. Οι συνθήκες έδιναν την εντύπωση ότι οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι. Το 1918 ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) από συνέδριο σοσιαλιστών.
Σχολιασμός εικόνας	Στην αφίσα του Σ.Ε.Κ.Ε. βρίσκεται σε πρώτο πλάνο το εμβληματικό σύμβολο του κόμματος, το σφυροδρέπανο. Ενωμένα, τα σύμβολα των εργατών και αγροτών, αντίστοιχα, ευαγγελίζονται την αρχή μιας νέας εποχής, όπως υποδηλώνει ο ανατέλλων ήλιος στο φόντο. Τον ταξικό χαρακτήρα του κόμματος υπογραμμίζει και το στάχυ που περικλείει το σφυροδρέπανο. Το σύνθημα που είναι γραμμένο στην αφίσα καλεί τους εργάτες διεθνώς σε συσπείρωση και πανστρατιά για την επίτευξη του σοσιαλιστικού ιδεώδους. Διακριτική υπόμνηση της ελληνικότητας του κόμματος αποτελεί ο μαϊάνδρος που πλαισιώνει το μήνυμα.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 97	Βασικές θέσεις του προγράμματός του ήταν δημοκρατία, παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες, αναλογικό εκλογικό σύστημα, εθνικοποίηση των μεγάλων πλουτοπαραγωγικών πηγών.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Στο κείμενο Α παρουσιάζονται οι αποφάσεις του συνεδρίου του κόμματος: κατάργηση του θεσμού της βασιλείας, εκδημοκρατισμός της νομοθετικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας, εγκαθίδρυση Λαϊκής Δημοκρατίας ως μετάβαση προς τη δημιουργία σοσιαλιστικής πολιτείας.

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 97	Σχετικά με την εξωτερική πολιτική, ζητούσε ειρήνη, χωρίς προσάρτηση εδαφών, βασισμένη στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών. Τα προβλήματα που αφορούσαν διαμφισβητούμενα εδάφη, θα λύνονταν με δημοψηφίσματα.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Οι παραπάνω θέσεις του κόμματος επιβεβαιώνονται και από το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή), όπου παρουσιάζεται το σχέδιο της εξωτερικής πολιτικής του κόμματος, κατά του πολέμου και των ιμπεριαλιστικών διεκδικήσεων. Ειδικότερα, το σχέδιο αυτό περιλαμβάνει καταγγελία των μυστικών συνθηκών και της μυστικής διπλωματίας, αποστράτευση, γενικό αφοπλισμό, κατεδάφιση των φρουρίων και των οχυρώσεων, αποκατάσταση όλων των εθνών ανεξαρτήτως μεγέθους, εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης για τη διοίκησή τους, κατάργηση των τρεχουσών συμμαχιών και σχηματισμό της Κοινωνίας των Εθνών για την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας των εθνών. Τέλος, απευθύνεται πρόσκληση από το Σ.Ε.Κ.Ε. για επείγουσα σύγκληση διεθνούς σοσιαλιστικού συνεδρίου με δεσμευτικότητα αποφάσεων για όλα τα εργατικά κόμματα.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 98	Το Σ.Ε.Κ.Ε. ήταν το πιο αυστηρά οργανωμένο κόμμα. Έως το 1919 ήταν υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Σταδιακά απομακρύνθηκε από αυτή, υιοθετώντας την αρχή της δικτατορίας του προλεταριάτου. Το 1924, αφού προσχώρησε στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή, μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.).
Προτεινόμενος επίλογος	Στην Ελλάδα η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος και κατ' επέκταση της πολιτικής εκπροσώπησης των εργατών καθυστέρησε λόγω ενός πλέγματος παραγόντων. Στον ιδεολογικό τομέα, εξάλλου, η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας εμπόδιζε την ανάπτυξη και διάδοση ιδεολογιών με κοινωνικό και ταξικό περιεχόμενο.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 253	Είναι γνωστή η γενοκτονία του αρμενικού λαού το 1915 από τους Νεότουρκους, αλλά δεν είναι γνωστή η μεθοδευμένη εξόντωση των Ελλήνων του Πόντου που είχε τις ίδιες αναλογίες ποσοτικά και ηθικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων την περίοδο 1916-1923.

α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 248-249	Ο 20ός αιώνας βρήκε τον ελληνισμό του Πόντου να έχει θεαματικό προβάδισμα συγκριτικά με τις άλλες εθνότητες της ευρύτερης περιοχής στον οικονομικό και τον πνευματικό τομέα. Ωστόσο, η πολιτική που εφάρμοσαν οι νεοτουρκικές κυβερνήσεις απέναντι των Ελλήνων ήταν εξαιρετικά εχθρική και περιλάμβανε δυσμενή οικονομικά, εκπαιδευτικά, στρατιωτικά και θρησκευτικά μέτρα, τα οποία επιβλήθηκαν γενικότερα στις χριστιανικές εθνότητες του κράτους. Η πολιτική αυτή, η οποία βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με τις εξαγγελίες του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής Γ. Ουίλσον, σχετικά με την αυτοδιάθεση των λαών, οδήγησε τους Πόντιους, κυρίως της Διασποράς, στη μεγάλη απόφαση να αγωνιστούν για τη δημιουργία μιας αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Στο κείμενο Α (δευτερογενής πηγή) δίνεται έμμεσα μια εξήγηση για τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου. Ήταν πλούσια περιοχή ο Πόντος, άρα επιθυμία των Τούρκων ήταν να εκριζωθεί το ελληνικό στοιχείο που κυριαρχούσε σε αυτή οικονομικά, πνευματικά και πολιτιστικά.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 254	Η φύση και η μέθοδος της εξαπόλυσης συστηματικών διώξεων κατά των Ελλήνων του Πόντου από τους Νεότουρκους και τους Κεμαλικούς, ενώ έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τη γενοκτονία των Εβραίων, έχει δύο βασικές διαφορές, κατά τον Π. Ενεπεκίδη. Δεν έχει καμία ιδεολογική, κοσμοθεωρητική ή ψευδοεπιστημονική θεμελίωση περί γενετικής, ευγονικής και αρίας ή σημαντικής φυλής. Εξυπηρετούσε μόνο τη συγκεκριμένη πρακτική πολιτική σκοπιμότητα της εκκαθάρισης της Μ. Ασίας από το ελληνικό στοιχείο.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σς. 253-254	Από τους 697.000 Πόντιους που ζούσαν το 1913 στον Πόντο, περισσότεροι από 353.000, δηλαδή ποσοστό μεγαλύτερο από το 50%, θανατώθηκαν μέχρι το 1923 από τους Νεότουρκους και τους Κεμαλικούς στις πόλεις και τα χωριά, στις εξορίες και τις φυλακές, καθώς και στα τάγματα εργασίας, τα λεγόμενα «αμελέ ταμπουρού».

β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 253-254	Οι εξορίες των κατοίκων ολόκληρων χωριών, οι εξοντωτικές εκείνες οδοιπορίες μέσα στο χιόνι των γυναικόπαιδων και των γερόντων –οι άνδρες βρίσκονταν ήδη στα τάγματα εργασίας ή στον στρατό– συνετέλεσαν ώστε πολλοί να πεθάνουν από τις κακουχίες. Η κατάσταση στην ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου επιδεινώθηκε, όταν ο ελληνικός στρατός στις 15 Μαΐου 1919 κατέλαβε τη Σμύρνη και ένα μέρος της ενδοχώρας. Ο ίδιος ο Κεμάλ στις 19 Μαΐου 1919 οργάνωσε τη δεύτερη φάση των διωγμών, όταν αποβιβάσθηκε στη Σαμψούντα.
Ανάλυση παραθεμάτων (κείμενα Β και Γ)	Τα κείμενα Β και Γ, που είναι πρωτογενείς πηγές, μαρτυρίες όσων έζησαν τον διωγμό, αναφέρονται στη β' φάση του διωγμού. Στην πρώτη μαρτυρία (κείμενο Β) επισημαίνεται ότι σημειώνονταν επαναλαμβανόμενες ληστρικές επιδρομές των Τσετών στα χωριά, εκβιασμοί για απόσπαση χρημάτων ή τιμαλφών, δολοφονίες έγκριτων μελών της κοινότητας με στόχο την κατατρομοκράτηση του πληθυσμού. Καταγράφονται οι απεγνωσμένες απόπειρες των Ποντίων να βρουν καταφύγιο σε τουρκικά σπίτια, η απειλητική παρουσία των Τσετών με τραγούδια δηλωτικά των προθέσεών τους και, τέλος, η γενική σφαγή. Η δεύτερη μαρτυρία (κείμενο Γ) αναφέρεται στα γεγονότα του καλοκαιριού του 1919. Οι Τσέτες εισέβαλαν στα χωριά και μάζεψαν όλα τα νέα παιδιά με το πρόσχημα ότι θα φτιάξουν αμυντικά έργα στην παραλία κατά των Ρώσων. Αντ' αυτού, έγινε μαζική εκτέλεση των νέων Ποντίων που είχαν συγκεντρώσει στην παραλία υπό τον ήχο μουσικών οργάνων. Ελάχιστοι κατάφεραν να σωθούν.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 254	Με τη Συνθήκη της Λοζάνης στις 24 Ιουλίου 1923, ορίστηκε ως σύνορο μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας ο ποταμός Έβρος. Ήδη στις 30 Ιανουαρίου του ίδιου έτους είχε υπογραφεί στη Λοζάνη η σύμβαση περί ανταλλαγής των πληθυσμών.

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου,
σ. 254**

Ωστόσο, η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων προσφύγων είχε ήδη εγκαταλείψει την περιοχή πριν από τη σύμβαση, ενώ πολλοί κατέφυγαν στις παραλιακές πόλεις για να επιβιβασθούν σε πλοία για την Ελλάδα. Συνολικά, ο παρευξείνιος ελληνισμός της Μ. Ασίας εξοντώθηκε κατά την περίοδο 1914-1924 ή ακολούθησε τον δρόμο της διασποράς προς την Ευρώπη, την Αμερική και την Περσία (Ιράν), τη Σοβιετική Ένωση και την Ελλάδα.

**Προτεινόμενος
επίλογος:
σχολικό βιβλίο,
σ. 254**

Τα Αρχεία των Υπουργείων Εξωτερικών της Ευρώπης και της Αμερικής, καθώς επίσης και οι εκθέσεις διεθνών οργανισμών πιστοποιούν το μέγεθος και το είδος του διωγμού που υπέστησαν οι Έλληνες του Πόντου.

15ο ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

A1. α. Το «Προσωρινόν Πολίτευμα» της Επιδαύρου, το πρώτο σύνταγμα της Επανάστασης, ψηφισμένο από την Α' Εθνοσυνέλευση, έδωσε το 1822 λύση στο πρόβλημα της ηγεσίας του Αγώνα, με τον απολυταρχικό χαρακτήρα του και τη θέσπιση πολυαρχικής εξουσίας. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος κατόρθωσε να γίνει ρυθμιστής της κατάστασης, έχοντας εξασφαλίσει για τον κύκλο του και για τους προκρίτους την εξουσία, ενώ αγνοήθηκαν ο Κολοκοτρώνης και ο Υψηλάντης. Έτσι δημιουργήθηκε ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ στρατιωτικών και προκρίτων.

β. Οι ανταλλάξιμοι της Σύμβασης της Λοζάνης ήταν οι Έλληνες ορθόδοξοι κάτοικοι της Τουρκίας και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Ελλάδας που υποχρεώθηκαν σε ανταλλαγή από τη Σύμβαση της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου 1923).

γ. Για την επίσημη έναρξη της νέας περιόδου της πολιτικής ζωής στην Κρήτη (μετά την έκδοση του ενωτικού ψηφίσματος το Φθινόπωρο του 1908), σχηματίστηκε προσωρινή διακομματική Κυβέρνηση. Η Ελληνική Κυβέρνηση, για να μην προκαλέσει διεθνείς περιπλοκές με την αντίδραση της Τουρκίας, απέφυγε να αναγνωρίσει επίσημα την ένωση και περιορίστηκε σε παρασκηνιακές οδηγίες στη νέα Προσωρινή Κυβέρνηση της Κρήτης. Το πολιτικό κενό που δημιουργήθηκε με την παραίτησή της καλύφθηκε από προσωρινά κυβερνητικά σχήματα έως τις εκλογές του Μαρτίου 1910.

A2. γ, β, α, ε, δ.

B1. Σχολικό βιβλίο, σσ. 89-90: «Η πρώτη δημόσια εμφάνιση ... μέλη της Εθνοσυνέλευσης».

B2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 250-251: «Η πρόταση του Ελ. Βενιζέλου ... υπέρ του λαού σας».

**Γ1. Προτεινόμενος
πρόλογος:
σχολικό βιβλίο,
σ. 131**

Οι προσπάθειες αποκατάστασης του προσφυγικού στοιχείου κατά τα πρώτα χρόνια της οθωνικής περιόδου προκάλεσαν αντιδράσεις.

α. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σσ. 131-132	Η παρουσία μορφωμένων προσφύγων σε δημόσιες θέσεις και η διάκρισή τους στην πολιτική ζωή προκάλεσαν μεγάλη δυσφορία στους άλλους Έλληνες. Κατηγορούσαν τους ομογενείς πρόσφυγες γενικά, επειδή διαπίστωναν ότι, ενώ αυτοί είχαν αγωνιστεί για να απελευθερώσουν τη χώρα, παραγκωνίζονταν τώρα από τους νεοφερμένους. Η στάση αυτή υποδήλωνε την ύπαρξη ενός βαθύτερου ανταγωνισμού, τον οποίο προκαλούσε η συνύπαρξη του ντόπιου ελληνικού στοιχείου (αυτόχθονες) και του προσφυγικού, αλλά ομογενούς (ετερόχθονες). Το θέμα των σχέσεων αυτοχθόνων και ετεροχθόνων, που δίχασε την κοινή γνώμη, παρουσιάστηκε στο πολιτικό πεδίο ως διαμάχη στις θυελλώδεις συζητήσεις της Εθνοσυνέλευσης που συνήλθε μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Σύμφωνα με το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή), στην πραγμάτευση του ζητήματος στην Εθνοσυνέλευση σημείο αναφοράς ήταν το 1821, που για τους ετεροχθονιστές ήταν επανάσταση όλου του ελληνικού έθνους, που δέσμευε έπειτα το ελληνικό κράτος, ενώ για τους αυτοχθονιστές σημασία είχε ότι η επανάσταση αναπτύχθηκε εντός συνόρων, άρα το κράτος υπήρχε χάρη στους αυτόχθονες. Τα επιχειρήματα των ετεροχθονιστών αναφέρονταν στα συνθήματα της επανάστασης, ενώ οι αυτοχθονιστές παρέκκλιναν ξεκάθαρα από την έκφραση εθνικής ενότητας.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 132-133	Η κύρια κρίση ξέσπασε τον Ιανουάριο του 1844 με την έναρξη της συζήτησης για το δημόσιο δίκαιο των Ελλήνων και ειδικά για το άρθρο που καθόριζε τις προϋποθέσεις για την απόκτηση της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη. Αφορμή ήταν πρόταση που υποβλήθηκε στην Εθνοσυνέλευση και η οποία ζητούσε την απομάκρυνση από δημόσιες θέσεις όλων αυτών που είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα μετά την Επανάσταση, περιορίζοντας τις θέσεις απασχόλησης για τους αγωνιστές και τις οικογένειές τους. Στη συζήτηση που ακολούθησε, άλλοι πληρεξούσιοι απαίτησαν συνταγματική απαγόρευση της κατάληψης δημόσιων θέσεων από τους ετερόχθονες (συνεπώς και την απόλυση όσων ήδη κατείχαν δημόσιες θέσεις), ενώ άλλοι εναντιώθηκαν με οργή σε κάθε συνταγματική ρύθμιση που θα καθιέρωνε διακρίσεις μεταξύ Ελλήνων.

Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Α)	Όπως αναφέρεται στο κείμενο Α, το τρίτο άρθρο του Συντάγματος (του 1844) καθόριζε τις ιδιότητες του Έλληνα πολίτη, στοιχείο που συγγεόταν με τον καθορισμό των προσόντων για την πρόσληψη στο Δημόσιο. Αν λάμβανε κανείς την ιδιότητα του πολίτη, είχε να επωφεληθεί σε πρακτικό επίπεδο. Το διακύβευμα ήταν σε ποιους έπρεπε να δοθεί και η ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου.
β. Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 133	Τελικά, το πρόβλημα δεν λύθηκε με συνταγματική ρύθμιση, αποφασίστηκε όμως να υπάρξει στο μέλλον σχετική νομοθετική πράξη. Το θέμα της στελέχωσης του δημοσίου –τα προσόντα δηλαδή του δημοσίου υπαλλήλου– ρυθμίστηκε με το Β΄ ψήφισμα, που όριζε ότι δημόσιοι υπάλληλοι μπορεί να είναι: α) οι αυτόχθονες της ελληνικής επικράτειας και όσοι αγωνίσθηκαν σε αυτή μέχρι το τέλος του 1827 ή ήρθαν και εγκαταστάθηκαν κατά την ίδια περίοδο, β) όσοι αποδεδειγμένα συμμετείχαν σε πολεμικά γεγονότα της Επανάστασης μέχρι το 1829.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή) αποδίδει λεπτομερώς τη συζήτηση που διεξαγόταν δημόσια για το ζήτημα των ετεροχθόνων. Κατά τους αυτοχθονιστές ήταν αναμφισβήτητοι οι δεσμοί με τον ελληνισμό εκτός συνόρων. Η συντηρητική εφημερίδα «Αιών» επισήμανε τη συνεισφορά των ετεροχθόνων στην ανοικοδόμηση των πόλεων, την ίδρυση του πανεπιστημίου, του αστεροσκοπείου, νοσοκομείων, βιβλιοθήκης και μουσείου. Υπήρχε η πεποίθηση πως μπορούσε να γίνει ένας συμβιβασμός, για την κατάληψη θέσεων, όμως έπρεπε να γίνουν ρυθμίσεις αναφορικά με τα χρονικά όρια. Επ' αυτού δεν έλειψαν ειρωνείες βουλευτών για τα θύματα πολέμου ως προς τη χρονική οριοθέτηση του Αγώνα. Η λήξη έπρεπε να τεθεί στην εμφάνιση του Καποδίστρια το 1827 ή στην πραγματική λήξη των εχθροπραξιών το 1829; Οι αυτοχθονιστές υποστήριζαν ότι η κοινή εθνική ταυτότητα δεν ήταν αρκετή. Έπρεπε να διαθέτει κανείς «ρίζες στο κράτος» και να δείξει έτσι την προσήλωσή του στο έθνος.

Προτεινόμενος επίλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 133	Την περίοδο των συζητήσεων στην Εθνοσυνέλευση, και από τις δύο πλευρές εκδηλώθηκαν έντονες λαϊκές αντιδράσεις, μερικές από τις οποίες κατέληξαν σε έκτροπα. Τελικά, οι ομογενείς ετερόχθονες στο σύνολο τους, μετά την ψήφιση των μέτρων που τους απέκλειαν για μια περίοδο από το δημόσιο και περιόριζαν τη χωριστή αντιπροσώπευσή τους, υποχρεώθηκαν να αποδεχθούν αυτές τις ρυθμίσεις.
Δ1. Προτεινόμενος πρόλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 166	Η Μικρασιατική καταστροφή επηρέασε σημαντικά την πορεία του ελληνικού έθνους στη σύγχρονη εποχή. Το προσφυγικό ζήτημα, ως συνέπεια της Μικρασιατικής καταστροφής, αποτέλεσε για την Ελλάδα ένα οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητας, με επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της ζωής του νεοελληνικού έθνους.
Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 168	Η άφιξη των προσφύγων αναζωογόνησε και τη βιομηχανία με νέο, ειδικευμένο και φθηνό εργατικό δυναμικό, με τη διεύρυνση της καταναλωτικής αγοράς και με τη δράση ανθρώπων με επιχειρηματικές ικανότητες.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Την καταλυτική συμβολή των προσφύγων στη βιομηχανική ανάπτυξη επιβεβαιώνει και το κείμενο Β (δευτερογενής πηγή) χαρακτηρίζοντάς τους «πολύτιμη κινητήρια δύναμη». Με την άφιξή τους αυτοί οι 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι διέυρυναν σημαντικά την εσωτερική αγορά αυξάνοντας τη ζήτηση αγροτικών κυρίως εφοδίων, όπως ήταν τα χημικά λιπάσματα, τα μηχανήματα και τα γεωργικά εργαλεία. Μερικοί πρόσφυγες που έφεραν τα κεφάλαιά τους στην Ελλάδα έγιναν επενδυτές, οι περισσότεροι όμως αξιοποιήθηκαν ως φθηνό εργατικό δυναμικό, για την κάλυψη των πιεστικών αναγκών βιοπορισμού τους. Το 1926 αυτό το ειδικευμένο συχνά εργατικό δυναμικό στελέχωνε 36 εργοστάσια στις προσφυγικές συνοικίες.

**Απόσπασμα
σχολικού βιβλίου,
σ. 168-169**

Στη δεκαετία 1922-1932, διπλασιάστηκε ο αριθμός των βιομηχανικών μονάδων. Η πρόοδος όμως δεν ήταν σημαντική, εξαιτίας κυρίως της διατήρησης των παραδοσιακών δομών λειτουργίας τους. Η συμμετοχή των προσφύγων (ως κεφαλαιούχων και ως εργατών) ήταν μεγαλύτερη στην κλωστοϋφαντουργία, την ταπητουργία, τη μεταξουργία, την αλευροβιομηχανία και την παραγωγή οικοδομικών υλικών. Αρκετοί ήταν οι πρόσφυγες που αναδείχθηκαν ως επιχειρηματίες, βιομήχανοι ή μεγαλέμποροι. Οι Έλληνες που προέρχονταν από τα αστικά κέντρα της Μικράς Ασίας και την Κωνσταντινούπολη υπερείχαν σε σύγκριση με τους αυτόχθονες σε επιχειρηματικό πνεύμα, εκπαίδευση, κατάρτιση και προοδευτικές αντιλήψεις. Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της ζωής τους, η γνώση ξένων γλωσσών, οι επαφές που είχαν αναπτύξει με την Ευρώπη και η πείρα που διέθεταν τους βοήθησαν, όταν εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα, να οργανώσουν δικές τους επιχειρήσεις ή να στελεχώσουν επιχειρήσεις άλλων, προσφύγων ή γηγενών.

**Ανάλυση
παραθέματος
(κείμενο Α)**

Σύμφωνα με το κείμενο Α (δευτερογενής πηγή), η ΕΑΠ πα-
ραχώρησε συνολικά 40 οικόπεδα για βιομηχανική αξιοποίηση
σε πρόσφυγες των συνοικισμών, από τα οποία τα 24 βρίσκο-
νταν στην περιοχή της Νέας Ιωνίας. Τα οικόπεδα της περιοχής
αυτής φιλοξένησαν ταπητουργεία και υφαντουργεία κυρίως,
αλλά και ένα εργοστάσιο ελαστικών, μία βιομηχανική μονά-
δα για σοκολατοποιία και ζαχαροπλαστική, ένα εργοστάσιο
παραγωγής χρωμάτων και ένα αγγειοπλαστικής. Οι μεγαλύ-
τερες επιχειρήσεις ανήκαν σε ανταλλάξιμους πρόσφυγες με
καταγωγή από την Καισάρεια, που κατάφεραν να φέρουν στην
Ελλάδα χρήματα και τιμαλφή, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως
κεφάλαιο για την ίδρυση οικογενειακών επιχειρήσεων. Οι Και-
σαριώτες πρόσφυγες ασχολήθηκαν με τη βαμβακουργία, ενώ
οι Σπαρταλήδες με την εριουργία, συμβάλλοντας στην ενίσχυ-
ση της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής. **Σύμφωνα με το
κείμενο Β**, ένας ακόμη κλάδος που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη
ήταν αυτός της παραγωγής οικοδομικών υλικών, κυρίως για να
εξυπηρετήσει την ανέγερση 28.000 οικιών για τη στέγαση των
προσφυγικών οικογενειών.

Απόσπασμα σχολικού βιβλίου, σ. 169	Η άφιξη των προσφύγων επέδρασε και στην ένταξη των γυναικών στον ενεργό πληθυσμό. Το 1930 οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειονότητα των εργατών στην κλωστοϋφαντουργία, την καπνοβιομηχανία και τη βιομηχανία ετοιμών ενδυμάτων.
Ανάλυση παραθέματος (κείμενο Β)	Σύμφωνα με το κείμενο Β υπολογίζεται ότι στα 36 εργοστάσια που λειτουργούσαν το 1926 στους προσφυγικούς συνοικισμούς της πρωτεύουσας απασχολούνταν 5.000 εργαζόμενοι, οι περισσότεροι γυναίκες.
Προτεινόμενος επίλογος: σχολικό βιβλίο, σ. 167	Για ένα διάστημα η άφιξη των προσφύγων φαινόταν δυσβάστακτο φορτίο για την ελληνική οικονομία. Μεσοπρόθεσμα όμως αυτή ωφελήθηκε από την εγκατάσταση των προσφύγων.

ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 15: «Επιπλέον, η χώρα ανταγωνιζόταν τον εαυτό της ... οικονομικών δραστηριοτήτων». • σ. 48: «Ο Βενιζέλος δεν ήταν μόνος ... αισθητή την παρουσία τους».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 15: «Οι μεταναστεύσεις του αγροτικού πληθυσμού ... πέρα από τον Ατλαντικό». • σ. 49: «Το 1910 οι πρόοδοι ... εμβασμάτων των μεταναστών».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 25: «Η οριστική αντιμετώπιση ... της εθνικής αυτής ιδιοκτησίας». • σσ. 43-45: «Το αποφασιστικό βήμα ... Ρουμανία κ.λπ.)».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 25: «Η οριστική αντιμετώπιση ... της εθνικής αυτής ιδιοκτησίας». • σ. 42: «Καθώς η κατοχή γης ... δεν προκαλούσαν ιδιαίτερο πρόβλημα». • σσ. 43-44: «Το αποφασιστικό βήμα ... σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 29-30: «Η εμφάνιση ... εργατικού δυναμικού». • σ. 31: «Η βιομηχανία υπέφερε ... ενισχυτικά μέτρα». • σ. 33: «Στις μικρότερες και πιο καθυστερημένες ... αμφίβολης αξιοπιστίας κερδοσκόπους». • σ. 35: «Πραγματικά, το σιδηροδρομικό δίκτυο ... ριζοσπαστικές αλλαγές».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 26: «Με την ίδρυση του ανεξάρτητου ... και όχι τοκογλυφίας». • σσ. 27-28, «Το μεγάλο βήμα ... τραπεζικό συγκρότημα του ελληνικού χώρου». • σ. 29: «Από τη δεκαετία του 1860 ... Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως». • σ. 44-45: «Με τη σειρά της η νέα κατάσταση ... παραγωγικών συνεταιρισμών». • σ. 53: «Το 1927, με αφορμή ... από τη Νέα Υόρκη το 1929».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 35-37: «Η αλλαγή ... ολοκληρωθούν». • σσ. 37-38: «Τα οικονομικά του ελληνικού ... κινητοποιήσεις του παρελθόντος». • σσ. 50-51: «Η συμμετοχή της Ελλάδας ... βαρύτατες συνέπειές της».
8. Σχολικό βιβλίο, σσ. 37-38: «Τα οικονομικά του ελληνικού ... της ελληνικής οικονομίας». • σσ. 50-51: «Η συμμετοχή της Ελλάδας ... και τις βαρύτατες συνέπειές της».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Η διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936)

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 61: «Το “Προσωρινόν Πολίτευμα” της Επιδαύρου ... στρατιωτικών και προκρίτων» • σσ. 62-63: «Κατά το 1825, στο στρατόπεδο ... στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση».
2. Σχολικό βιβλίο, σσ. 62-63: «Κατά το 1825, στο στρατόπεδο ... εσωτερική ειρήνη». • σ. 65: «Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια ... στην Πελοπόννησο». • σ. 66: «Με το κόμμα αυτό (ρωσικό) συμπαρατάχθηκαν ... απολύθηκαν». • σ. 69: «Ούτως ή άλλως στην Καποδιστριακή ... σε επιλογές της κυβέρνησης».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. 71-72: «Οι κομματικές παρατάξεις ... σε συναίνεση». • σ. 78: «Μέσα σε συνθήκες ... ή οι βιαιοπραγίες».
4. Σχολικό βιβλίο, σ. 71: «Οι κομματικές παρατάξεις ... κομματικών μηχανισμών». • σσ. 78-79: «Μέσα σε συνθήκες ... του πολιτικού τοπίου».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 89-90: «Οι εκσυγχρονιστές ... στο μεταρρυθμιστικό του έργο». • σσ. 92-93: «Ως αντιβενιζελικά θεωρούνταν ... των Αντιβενιζελικών». • σ. 104: «Και κατά την περίοδο αυτή (1923-1928) ... είχε παραχωρηθεί γη».
6. Σχολικό βιβλίο, σσ. 73-74: «Ο Κωλέττης, ως αρχηγός ... για τη διαδοχή». • σ. 77: «Οι πεδινοί ... στους μικροκαλλιεργητές».
7. Σχολικό βιβλίο, σσ. 73-74: «Τα πολιτικά κόμματα ... για τη διαδοχή». • σσ. 74-75: «Κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου ... της χώρας».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 73: «Τα πολιτικά κόμματα ... επίκαιρα θέματα». • σσ. 74-75: «Κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου ... από την πολιτική σκηνή».
9. Σχολικό βιβλίο, σ. 61: «Το “Προσωρινόν Πολίτευμα” της Επιδαύρου ... στρατιωτικών και προκρίτων». • σσ. 70-72: «Η δυναμική παρουσία των κομμάτων ... σε συναίνεση». • σσ. 78-79: «Μέσα σε συνθήκες ... του πολιτικού τοπίου». • σ. 105: «Σημαντική πολιτική τομή ... δεύτερο νομοθετικό σώμα».
10. Σχολικό βιβλίο, σσ. 86-88: «Το 1909 συντελείται ... σειράς οικονομικών αιτημάτων». • σ. 108: «Στις 10 Οκτωβρίου ... αποσύρθηκε από την εξουσία».
11. Σχολικό βιβλίο, σ. 101: «Αμέσως μετά την ήττα ... (Ν. Πλαστήρας, Στ. Γονατάς, κ.λπ.)». • σ. 107: «Ο Πλαστήρας, με την ανοχή ... ξανά τη χρήση βίας».
12. Σχολικό βιβλίο, σ. 104: «Σχετικά με το καθεστωτικό, άλλοι οπαδοί (των Φιλελευθέρων την περίοδο 1923-1928) ... βασιλευσμένης δημοκρατίας». • σ. 105: «Σημαντική πολιτική τομή ... δεύτερο νομοθετικό σώμα». • σ. 108: «Στις 10 Οκτωβρίου ο Κονδύλης ... παλινόρθωση της βασιλείας». • σ. 108-110: «Το δημοψήφισμα ... ιστορίας της Ελλάδας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930)

1. Σχολικό βιβλίο, σσ. 117-118: «Στην Γ' Εθνοσυνέλευση ... όμως δεν το προώθησε» • σ. 120: «Από τους Ηπειρώτες πρόσφυγες ... για μόνιμη εγκατάσταση». • σ. 121: «Στην Γ' Εθνοσυνέλευση οι Ψαριανοί ... όπως άλλοι». • σ. 123: «Μόνο στην Γ' Εθνοσυνέλευση ... επίλυση του προβλήματος».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 117: «Νοτιότερα στη Σμύρνη ... την Πελοπόννησο». • σ. 120: «Άλλη ομάδα Κρητών προσφύγων ... για τη διατροφή και την περίθαλψή τους». • «Όσοι (Χίοι) μεταφέρθηκαν ... πήγαν στην Αθήνα». • σ. 121: «Τον Ιούνιο του 1824 ... κατέφυγαν στο Ναύπλιο». • «Όταν όμως οι Ψαριανοί ... και διασκορπίστηκαν πάλι στις Κυκλάδες».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 120: «Από τον πρώτο κióλας χρόνο ... κατέφυγαν, αρχικά σε μικρό αριθμό, στις Κυκλάδες». • «Μετά την καταστροφή της Χίου ... οι Χίοι προσαρμόστηκαν εύκολα». • σ. 121: «Η αποτυχημένη επιχείρηση του Φαβιέρου ... νέο κύμα Χίων προσφύγων προς τη Σάμο και τις Κυκλάδες». • «Στις Κυκλάδες, όπου κυρίως κατευθύνθηκαν (οι Ψαριανοί), ... να εγκατασταθούν στη Μονεμβασιά» • «Οι περισσότεροι Ψαριανοί έφυγαν αργότερα από τη Μονεμβασιά και διασκορπίστηκαν πάλι στις Κυκλάδες».
4. Σχολικό βιβλίο, σσ. 120-121: «Μετά την καταστροφή της Χίου ... προς τη Σάμο και τις Κυκλάδες». • σ. 122: «Η περιοχή, που το 1825 ... Κρήτες και κυρίως Χίους». • σ. 129: «Κατά την περίοδο αυτή (μοναρχίας του Όθωνα), δραστηριοποιήθηκαν ιδιαίτερα οι Χίοι ... να χτίσουν εκεί τα σπίτια τους».
5. Σχολικό βιβλίο, σ. 121: «Τον Ιούνιο του 1824 ... δεν πιέζονταν, όπως άλλοι». • σ. 122: «Η περιοχή, που το 1825 ... Κρήτες και κυρίως Χίους». • σ. 129: «Κατά την περίοδο αυτή (μοναρχίας του Όθωνα), δραστηριοποιήθηκαν ... για την αποκατάστασή τους». • σ. 130: «Στο αίτημα των Ψαριανών ... εθνική γη του συνοικισμού».
6. Σχολικό βιβλίο, σ. 120: «Μετά την καταστροφή της Κάσου ... κατευθύνθηκαν σε άλλα νησιά του Αιγαίου». • σ. 131: «Αίτημα ίδρυσης συνοικισμού ... επιδίωξαν να μεταναστεύσουν στην Αμοργό».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: Το Κρητικό Ζήτημα από διπλωματική άποψη
κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα

1. Σχολικό βιβλίο, σ. **212**: «Η έκρηξη και η ... σε όλη την Κρήτη». • σ. **213**: «Οι Μεγάλες Δυνάμεις ... προς τους επαναστάτες». • σ. **214**: «Η κρίση μετατοπίστηκε ... εθνικής εξέγερσεως». • σ. **215**: «Η επιμονή των επαναστατών ... της Κρήτης με την Ελλάδα».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. **208**: «Η πρώτη κυβέρνηση ... και εγκατάστασής του». • σ. **213-214**: «Στο μεταξύ, η επανάσταση (του Θερίσου) ... προς τους επαναστάτες».
3. Σχολικό βιβλίο, σσ. **208-209**: «Ο Γεώργιος πίστευε ότι ... με Έλληνες αξιωματικούς». • σ. **215**: «Έπειτα από μακρότατες ... γαλήνης στην Κρήτη». • σ. **216**: «Το πιο σημαντικό (από την περίοδο της αρμοστείας του Αλέξανδρου Ζαΐμη) είναι ... στη διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε: Παρευξείνιος Ελληνισμός

1. Σχολικό βιβλίο, σ. 249: «Στις δύσκολες εκείνες στιγμές ... την πόλη Ροστόβ». • σ. 250: «Η ρωσική επανάσταση ... της Σοβιετικής Ένωσης». • σ. 250-251: «Η πρόταση του Ελ. Βενιζέλου ... της ελληνικής κυβέρνησης». • σσ. 252-253: «Παρά το αρνητικό κλίμα ... του ίδιου έτους».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 249: «Λίγες μέρες πριν από ... κατοχή των Νεότουρκων». • σ. 251: «Πολλά ποντιακά σωματεία έστειλαν ... εξαιτίας των γρήγορων πολιτικών εξελίξεων». • σ. 253: «Παρά το αρνητικό κλίμα ... του ίδιου έτους».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 251: «Παράλληλα με τον παν-ποντιακό αγώνα ... εξαιτίας των γρήγορων πολιτικών εξελίξεων». • σσ. 252-253: «Παρά το αρνητικό κλίμα ... και την κατάρρευση του μετώπου».

1. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 25: «Η οριστική αντιμετώπιση του προβλήματος ... δημοσιονομικό αδιέξοδο». • «Σύμφωνα με ... αρδευόμενα». • σσ. 43-44: «Το αποφασιστικό βήμα... κοινωνικών εντάσεων στον αγροτικό χώρο».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 25: «Οι στόχοι ήταν αντιφατικοί ... βαθμό». • «Από το 1870 ... εθνικής αυτής ιδιοκτησίας». • σ. 44: «Με βάση αυτά τα νομοθετήματα η απαλλοτρίωση των μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών ... οδήγησε την αγροτική οικονομία της χώρας σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας».
2. Σχολικό βιβλίο, σ. 31: «Η αλλαγή των δεδομένων ... ή άλλα ενισχυτικά μέτρα». • σ. 168-169: «Η άφιξη των προσφύγων ... ετοιμών ενδυμάτων».
3. Σχολικό βιβλίο, σ. 13: «Οι οικονομικές δυνατότητες ... δυνατότητες της χώρας». • σσ. 74-75: «Κατά την περίοδο ... από την πολιτική σκηνή». • σ. 134: «Το 1854 ο Κριμαϊκός ... Ανίβιτσα της Φθιώτιδας».
4. Σχολικό βιβλίο, σσ. 37-38: «Οι διαπραγματεύσεις με τις πιστώτριες ... 30.000.000 δραχμές». • σ. 85: «Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος ... (π.χ. αποκέντρωση)». • σ. 135: «Το τελευταίο ρεύμα (εσωτερικών) ... σε ελληνικό έδαφος».
5. Σχολικό βιβλίο, σσ. 37-38 : «Κατά το έτος 1893 ... επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας». • σ. 85: «Στο διάστημα από την πτώχευση ... το εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα».
6. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 96: «Οι Φιλελεύθεροι ... εξ ολοκλήρου το Σύνταγμα».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 50: «Τον Νοέμβριο του 1920 ... χωρίς αντίκρισμα». • σ. 144: «Τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου (1920) ... απέναντι στην Ελλάδα».
7. α. Σχολικό βιβλίο, σ. 53: «Το 1927 ... τη Νέα Υόρκη το 1929».
β. Σχολικό βιβλίο, σ. 54: «Οι προσπάθειες ... θετικά στοιχεία».
8. Σχολικό βιβλίο, σ. 107: «Κατά την περίοδο 1828-1832 ... του Λαϊκού Κόμματος». • σ. 162: «Ο συμψηφισμός όμως των ανταλλάξιμων, ελληνικών ... του 1932 και του 1933».
9. Σχολικό βιβλίο, σ. 89: «Σε κάποιες εκλογικές ... Κοινωνιολογική Εταιρεία». • σ. 93: «Τα αριστερά κόμματα ... υποστήριξη στους Φιλελεύθερους». • σσ. 46-47: «Στη διάρκεια του Πρώτου ... Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος». • σσ. 97-98: «Οι υψηλοί δείκτες ανεργίας ... Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε)».

10. Σχολικό βιβλίο, σσ. 99-100: «Η διαρκής υποβάθμιση ... το 1936, τη δικτατορία του». • σσ. 109-111: «Στις 27 Απριλίου ... σε μια ολόκληρη εποχή της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας». • σ. 54: «Καθώς προχωρούσε η δεκαετία της κρίσης ... στην επιβολή δικτατορίας».
11. Σχολικό βιβλίο, σσ. 121-122: «Αξίζει να δούμε ... ορθοδόξων προσφύγων». • σσ. 20-21: «Στο ελληνικό κράτος ... αργότερα στην Αίγυπτο».
12. Σχολικό βιβλίο, σσ. 51-52: «Η άφιξη των προσφύγων ... πιο αποτελεσματικό τρόπο». • σ. 163: «Η αποκατάσταση και η αφομοίωση ... έργου που επιτεύχθηκε».
13. Σχολικό βιβλίο, σ. 96: «Η Συνθήκη των Σεβρών ... απτή πραγματικότητα». • σ. 144: «Τον Ιούλιο του 1920 ... της περιοχής στην Ελλάδα».
14. Σχολικό βιβλίο, σ. 96: «Η συνθήκη των Σεβρών ... απτή πραγματικότητα». • σσ. 149-150: «Στις 24 Ιουλίου ... επίμαχων περιοχών». • σ. 152: «Με βάση το άρθρο ... περιουσίας των ανταλλαξίμων». • σ. 161 (Μετά την υπογραφή της Σύμβασης ... του άλλου κράτους).

ΕΛΛΗΝΟ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ

ellinoekdotiki.gr